

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LEYLÂ HANIM DÎVÂNINDA DİNÎ-TASAVVUFÎ UNSURLAR

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Daniyal Topal

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Parvana Bayram

Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Mart 2013

Bütün hakları saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Mehmet Daniyal TOPAL, 2013

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mehmet Daniyal TOPAL

Kılavuza Uygunluk Onayı

“Leylâ Hanım Dîvânında Dinî Tasavvufî Unsurlar adlı yüksek lisans tezi Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Mehmet Daniyal TOPAL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Parvana BAYRAM

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Tuncay BİLİR

Yüksek Lisans Tezleri için “Kabul ve Onay” Sayfası

Yrd. Doç. Dr. Parvana BAYRAM danışmanlığında Mehmet Daniyal TOPAL

tarafından hazırlanan “Leylâ Hanım Dîvânında Dinî Tasavvufî Unsurlar” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

13...105.../2013...

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Parvana BAYRAM

Üye : Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22.05.2013 tarih ve 2013.14.01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

22.05.2013

ÖZET

Leylâ Hanım Dîvânında Dinî Tasavvufî Unsurlar

Mehmet Daniyal TOPAL

Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mart 2013

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Parvana BAYRAM

Dîvân şiiri denince bu zamana kadar akla hep erkek şairler gelmiş ve dîvân edebiyatında, erkekler tarafından oluşturulan mazmunlar, duygu ve düşünceler ve hayata bakış açısı yansıtılmıştır. Belki de bu yüzden nice şiire yetenekli Türk kadını bu toplumsal algı ve baskı yüzünden eser vücuda getiremeden vefat edip gitmiştir. Ancak bazı kadın şairler bu kabuğu kırmış ve bunca erkek şair arasından sıyrılıp çıkmayı başarmıştır. XV. asırda Mihri Hatun, Zeynep Hatun, XVIII. asırda Fıtnat Hanım, XIX. asırda ise Adile Sultan, Şeref Hanım, Tevhide Hanım, Feride Hanım ve Leylâ Hanım bu kadın şairlerin önde gelenleridir.

Bu çalışma, XIX. asır dîvân şairlerinden Leylâ Hanım'ın dîvânında bulunan dinî ve tasavvufî unsurları tespit ederek şairin dîvân şiirindeki ve dinî tasavvufî Türk edebiyatındaki yerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma; 1. Hayatı ve Edebî Kişiliği 2. Din 3. Tasavvuf olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışma hazırlanırken, dîvândaki dinî tasavvufî şiirler tespit edilip beyitler ilgili bölümlere yazılarak ana bölümler oluşturulmuştur. Alt başlıklar, ana başlıklara uygun bir biçimde oluşturulmuş, birbiriyle ilgili olan alt başlıklar bir arada verilmiştir. Her bir alt başlık altında o başlığa ait bir veya iki beyit verilmiş ve açıklanmıştır. Çalışmanın sonunda da Leylâ Hanım'ın bestelenmiş şiirleri verilip çalışma sonlandırılmıştır.

Dîvân şiiri geleneklerini XIX. asırda başarıyla devam ettiren Leylâ Hanım, Mevlana, Feridüddin Attar gibi mutasavvıflardan etkilenmiştir. Onun eserlerinde özellikle gazellerinde Mevlana'nın çağılayan ruhunu, Fuzûlî'nin aşk ve acısını, Bağdatlı Ruhi'nin hiciv yönünü görmekteyiz.

Leylâ Hanım'ın şiirlerinde XIX. asrın edebî-sosyal yanı da çok etkin bir biçimde yansıtılmıştır. Şairin dîvânında çağdaşı olan şairlere yazdığı nazîreler veya yazmış olduğu gazellerine onlardan tahmis veya tesdis istemesi, vb hususlar bize devri, dostları, çevresi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Yapılan çalışma sonunda Keçecizade İzzet Molla'nın yakını olduğu bilinen Leylâ Hanım'ın din ve tasavvuf anlayışının –İzzet Molla'nın da etkisiyle– Mevlana ve Mevlevîlik etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Bunun dışında şairin etkilenmiş olduğu mutasavvıflar ve tarikatlar da incelenmiş, bu konuda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Dîvân şiiri geleneği içinde şiirler yazan şair, Ehl-i Beyt aşığıdır. Dîvânın tamamında dünya ve ahiret mutluluğunun Ehl-i Beyt ve Mevlana'ya bağlılıkla mümkün olacağı düşüncesi hâkimdir.

Leylâ Hanım'ın, şiirlerini vücuda getirirken diğer kadın şairler gibi zorluk çektiği de tespit edilen konular arasındadır. Kadın, dîvân şiirinde mâşuk olduğu için; kadın şairler, âşık olarak mazmunları kullanmakta zorlanmış, ayıplanmış hatta bazı yersiz ithamlara bile maruz kalmışlardır. Leylâ Hanım da bu ithamlara maruz kalanlardandır. Bütün bu engellere rağmen Leylâ Hanım bu mazmunları başarıyla kullanarak dîvân oluşturan kadın şairlerdendir.

Anahtar Kelimeler: kadın şairler, Leylâ Hanım, İzzet Molla, Mevlana, Dinî Tasavvufî şiirler, Ehl-i Beyt

ABSTRACT

Summary

Religion and Sufism Factors of Leylâ Hanim's Dîvân (Collected Poems)

Mehmet Daniyal Topal

Nevsehir University, Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language, Master's Degree, March 2013

Advisor: Yrd. Doc. Dr. Parvana Bayram

Mention of Dîvân poetry, men have always been considered so far and dîvân literature, created by men metaphors, feelings, thoughts and outlook on life is reflected. Maybe that's why, because of this social perception and pressure, so many Turkish women died and pass away before complete their work. However, some women poets managed to exit the shell by cracked and broke away from all those men poets. In 15th century Mihri Hatun and Zeynep Hatun; in 18th century Miss Fitnat; in 19th century Adile Sultana, Miss Seref, Miss Tevhide, Miss Feride and Miss Leylâ leads woman poets.

Goal of this study is; to demonstrate the place of Miss Leylâ (who was one of the 19th century Dîvân Poets) at religious-sufistic Turkish Literature by identify sufistic and religious factors of her poets. It's made up of three main sections that Work 1: Her life & literary personality. Work 2: Religion. Work 3: Sufism.

While preparation of the study, related couplets written main sections used by religious and mystical ascertains. Sub-headings are compliant with the main headings are a combination of inter-related sub-titles. Each sub-headings of the heading explained with one or two couplets. Miss Leylâ's study has been finished at the end of the study whether composed poems.

Miss Leylâ succesfully continued Dîvân poetry tradition at 19th century too. She also affected from some mysical persons such as Mevlana, Feriduddin Attar. Cascade of Rumi's works, especially the spirit of his Ghazals, Fuzûlî of love and pain, we see the direction of Baghdad Ruhi's satire.

Leylâ Hanim poems XIX. yy.in literary-social, as reflected in a very effective manner. At the end of the workings Religion and Sufism ideas of Miss Leylâ who is relative of Kececizade Izzet Molla, with the effect of Izzet Molla is formatted around the Mevlana and Mevlevîlik.

Also the other Sufi guys and cults, following by poemare exammed and detailed information is given about this topic.

The other topic is when Miss Leylâ was writing poem she was roughing. A woman is sweat in Dîvân poem that'why women poets slog on using metaphor. Also she got sweated and accusation.

Even all this kind of obstructions, Miss Leylâ completed poems (which is we call Dîvân) successfully. That's why the reason she is one of the bests.

Key words: Women poets, Miss Leylâ, Izzet Molla, Mevlana, Religion-Sufi poems, The family members of Prophet Muhammad.

KISALTMALAR

Bkz., bkz.:	Bakınız.
G:	Gazel.
K:	Kaside.
Kt.:	Kıta.
L:	Lugaz.
M:	Müseddes.
Mf.:	Müfred.
Mh.:	Muhammes.
Mr.:	Murabba'.
Ms.:	Müsemmen.
Mz.:	Müstezad.
Öl.:	Ölüm tarihi.
R:	Rubai.
Ş:	Şarkı.
T:	Tarih.
Tb.:	Terkib-bend.
Tc.:	Terci-bend.
Td.:	Tedis.
Th.:	Tahmis.
Tm.:	Tesmin.
Ts.:	Tesbî'.

GİRİŞ.....	7
1. LEYLÂ HANIMIN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	10
1.1. Leylâ Hanım'ın Hayatı	10
1.1.1. Dünya Görüşü	17
1.1.2. Ehl-i Beyt Sevgisi	17
1.1.3. Mevlana Sevgisi	19
1.2. Leylâ Hanım'ın Edebî Yönü.....	19
1.2.1 Eseri.....	19
1.2.2. Şâirliği	20
1.2.3. Dil ve Üslubu	22
1.2.4. Edebî Sanatların Kullanımı	22
1.2.5. Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı	24
1.2.6. Hazırcevaplığı ve Nüktedanlığı.....	24
1.2.7. Nazireciliği	25
1.2.7.1. Leylâ Hanım'ın Nazireleri	26
1.2.7.1.1. Hoca Neş'et.....	26
1.2.7.1.2. Bağdatlı Rûhi	27
1.2.7.1.3. Fıtnat Hanım.....	27
1.2.7.1.4. İzzet Molla	28
1.2.7.1.5. Nûri	28
1.2.7.1.6. Şem'î	29
1.2.7.1.7. Enderunlu Vasıf	30
1.2.7.1.8. Raif.....	31
1.2.7.1.9. Vâhid	31
1.2.7.1.10. Nesîbâ.....	31
1.2.8. Şiirlerinde Kullandığı Mazmunlar	33
1.2.8.1. Rakîb	33
1.2.8.2. Rind-Zâhid ve Vâiz	34
İKİNCİ BÖLÜM	35
2. LEYLÂ HANIM DÎVÂNINDA DİNÎ UNSURLAR.....	35
2.1. Allah.....	35
2.2. Peygamberler	43
2.2.1. Hz. İbrahim	44
2.2.2. Hz. İsa	45
2.2.3. Hz. Âdem	46
2.2.4. Hz. Yusuf	47
2.2.5. Hz. Yakup	48
2.2.6. Hz. Eyüp.....	48
2.2.7. Hz. Süleyman	49
2.2.8. Hz. Hızır	50
2.2.9. Hz. Muhammed.....	51

2.3. Çâr-ı Yâr	52
2.3.1. Hz. Ebu Bekir	53
2.3.2. Hz. Ömer	53
2.3.3. Hz. Osman	53
2.3.4. Hz. Ali	54
2.4. Ehl-i Beyt ve Yezid	55
2.4.1. Hz. Ali	56
2.4.2. Hz. Fatıma	56
2.4.3. Hz. Hasan	57
2.4.4. Hz. Hüseyin	57
2.4.5. On İki İmam	59
2.4.5.1. Zeynül Âbidin	60
2.4.5.2. Muhammed Mehdi	60
2.4.6. Yezid	60
2.4.7. Muharrem	61
2.5. Semavi Kitaplar	62
2.6. Ahiretle İlgili Kavramlar	63
2.6.1. Dünyanın Fâniliği	63
2.6.2. Ahiret	63
2.6.3. Ukbâ	64
2.6.4. Yevmilhisâb	64
2.6.5. Haşr	65
2.6.6. Mahşer	65
2.6.7. Kıyamet	66
2.6.8. Huzur-ı Hak	66
2.7. Cennet	67
2.7.1. Huri ve Gilman	68
2.7.2. Kevser	68
2.8. Cehennem	69
2.9. Melek	69
2.10. Kader	70
2.10.1. Felek	71
2.11. Dinî Kavramlar	71
2.11.1. Ayet	71
2.11.2. Hadis	73
2.11.3. Ehl-i Kitap	73
2.11.4. İman	74
2.11.5. Müslüman	75
2.11.6. Kâfir	75
2.11.7. Münâfik	76
2.11.8. Ümmet	76
2.11.9. Din ve İslam	77
2.11.10. Kulluk	77
2.11.11. Takvâ	78

2.11.12.Îd	78
2.11.13.Kurban.....	79
2.11.14. Tevekkül.....	79
2.11.15. İmamü'l-Müslimin	80
2.11.16. Fetvâ ve Müftü	80
2.11.17. Kible-nümâ.....	80
2.11.18. Mübârek	81
2.11.19. Said.....	81
2.11.20. Şehid.....	81
2.11.21. Hac ve Hacı	81
2.11.22. Günah	82
2.11.23. Fâsık u Fâcir	82
2.11.24. Şefaat.....	83
2.11. 25. Dua ve Niyaz	83
2.11.26. Peri	84
2.11.27. Hacerü'l-Esved.....	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	86
3. TASAVVUF	86
3.1. Tasavvuf Kelimesinin Anlamı	86
3.2. Tasavvufun Amacı.....	87
3.3. Leylâ Hanım Dîvânında Tasavvuf.....	87
3.5.1. Abdal	89
3.5.2. Ârif ve İrfan.....	89
3.5.3. Aşk ve Âşık	90
3.5.4. Bâde.....	91
3.5.5. Can ve Cânân	92
3.5.6. Sâkî.....	93
3.5.7. Dergâh	94
3.5.8. Devrân	95
3.6.9. Bezm-i Elest	95
3.6.10. Esrar ve Sır	96
3.6.11. Ehlullah ve Evliya	97
3.6.12. Feyz	98
3.6.13. Gönül.....	98
3.6.14. Heva, Heves ve Nefis.....	99
3.6.15. Hikmet.....	100
3.6.16. Himmet.....	101
3.6.17. Huzur	101
3.6.18. İhlâs ve Hulûs.....	102
3.6.19. İki Âlem	103
3.6.20. İnâyet.....	105
3.6.21. İrşâd.....	105

3.6.22. Kerâmet	106
3.6.23. Mârifet	107
3.6.24. Nazar	108
3.6.25. Şeyh	109
3.6.26. Pîr	110
3.6.27. Sultan	110
3.6.28. Şâh	111
3.6.29. Hünkâr	112
3.6.30. Râh-ı Hak	112
3.6.31. Şevk	113
3.6.32. Sûfî	113
3.6.33. Tekke	114
3.6.34. Terk	115
3.6.35. Tevhid ve Vahdet	115
3.6.36. Uzlet	116
3.6.37. Vech-i Hak	117
3.6.38. Vird	118
3.6.39. Vuslat	118
3.6.40. Zikr ve Zikrullâh	119
3.7. Leylâ Hanım Dîvânında İsmi Geçen Mutasavvıflar	120
3.7.1. Mevlana	120
3.7.2. Abdülkadir Geylani	121
3.7.4. Şeyh Cünunî	123
3.7.6. Şâzilî	124
3.7.8. Hallâc-ı Mansûr	125
3.7.10. Sultân Veled	126
3.8. Leylâ Hanım Dîvânında İsmi Geçen Tarikatlar	127
3.8.3. Halvetiye	128
3.9. Güftesi Leylâ Hanım'a Ait Eserler	128
KAYNAKÇA	135
ÖZ GEÇMİŞ	138

GİRİŞ

Bu çalışma, Leylâ Hanım'ın dinî tasavvufî Türk şiirindeki yerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmayı oluştururken öncelikle bu alanda yapılmış birçok çalışma incelenmiştir.

“Dîvân edebiyatında tasavvuf, iki farklı özellik taşıyan şairler elinde değişik hususiyetler gösterir: Hallac-ı Mansûr, Nesîmî ve İbrahim Hakkı gibi tasavvufî hayatı bizzat yaşayan şairler birinci grubu temsil ederler. Bunlar aynı zamanda şeyh veya mürşittirler. İkinci gruba giren şairler, tasavvufun zengin terim, mecaz ve alegori dünyasından yararlanmaktadırlar. Yani onlar için önce sanat sonra tasavvuf gelir.” (İsen 184) Leylâ Hanım mutasavvıf bir şair değildir. Yani şiirini irşad amaçlı kullanan bir şeyh veya pîr olmadığı gibi şiirleri de didaktik, bir öğretiyeye hizmet eden ifadeler değildir. Onun için önce şiir sonra tasavvuf gelir. Yani o, ikinci grup mutasavvıf şairlerdendir. Fakat bu durumu tasavvufu arka plana atmasına sebep olmamış, Mevlevî olduğu için dîvânında tasavvufa ve Mevlevîliğe ait unsurlara sık sık yer vermiştir.

XIX. asrın ve bütün asırların en meşhur altı kadın şairinden biri, şüphesiz Leylâ Hanım'dır. Dili, sade ve akıcı, üslubu samimi, açık, içten ve etkileyicidir. Tasavvufî dîvân şiirinin kendisine kadarki mazmun ve kalıplarını başarılı bir şekilde kullanan şairin, her harften bir gazeli vardır ve şairin hem devrinde hem de devrinden sonra zevkle okunan birçok şiiri bulunmaktadır. Eğitilmiş bir aile ve kalburüstü bir çevresi olan şairin, Mevlana'ya bağlılığı ile bilinen dayısı Keçecizade İzzet Molla'dan etkilenerek şekillenen bir tasavvuf anlayışı vardır. Ayrıca Leylâ Hanım'ın şiirlerindeki başarısında, üslubunda, nüktedan kişiliğinde İzzet Molla'nın etkisi de büyüktür.

Leylâ Hanım'la ilgili bu zamana kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar kronolojik olarak aşağıda verilmiştir:

Müftüoğlu, İffet. “Leylâ Hanım: Hayatı, Eseri, Edebî Şahsiyeti” Mezuniyet tezi. İstanbul Üniversitesi. 1945.

Pişkin, Nimet. “Leylâ Hanım: Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazellerindeki Mazmunları”. Mezuniyet tezi. İstanbul Üniversitesi. 1947.

Arslan, Mehmet. Leylâ Hanım Dîvânı. Kitapevi yay. İstanbul. 2003: Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın yaptığı, Leylâ Hanım'ın dîvânının metnini içeren bu çalışma; Leylâ Hanım'ın hayatı, şiir anlayışı, etkilendiği kişiler ve dîvân şiirindeki yeri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada türler ayrı ayrı sınıflanmış ve özellikle hayatı hakkında çok titiz bir çalışma yapılmıştır. Edebi yönüne de değinen yazar, şairin kimlerden etkilendiğini, üslubunu, divandaki nazım şekillerini ve kullanıma çokluğunu ortaya koymuştur.

Çelik, Halime Esra. “Güftesi Dîvân Şairlerinden Leylâ Hanım'a Ait Bestelerin Usul-Aruz Vezni İlişkisi Yönünden İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi. 2007: Halime Esra Çelik tarafından yapılan bu çalışmada öncelikle XIX. asırdaki edebi durum ortaya konmuş, Osmanlı'daki kadın şairler belirtilmiş, şairin hayatı ve edebî kimliği hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca şairin 15 adet bestelenen şiirinin notaları ve güfteleri üzerinde usul, makam, aruz ilişkisi ortaya konmuştur.

Bilir, Jülide. “Kadın Dîvân Şairlerinden Mihrî Hâtun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Dîvânları'nda Sosyal Hayat” Yüksek lisans tezi. 2009: Jülide Billur tarafından yapılan bu çalışmada kadın şairlerin dîvânından yola çıkılarak dönemin sosyal yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışma beş bölümden oluşmuş, birinci bölümde bazı tasavvufî kavramlar açıklanmış, mutasavvıflar hakkında bilgi verilmiş ve Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın Mevlevîliği'ne değinilmiştir. İkinci bölümde dîvânda ismi geçen şahıslar, meslek grupları, mekanlar, akrabalık isimleri, sosyal yapılanma, coğrafi şekiller, yerleşim merkezleri vs.

anlatılmıştır. Üçüncü bölümde eğitim-öğretim; dördüncü bölümde; içtimai hayatta kullanılan değerli eşyalar, ulaşım araçları, oyunlar eğlenceler, giyim kuşam, gelenek görenekler, hastalıklar ve tedavi yöntemleri anlatılmıştır.

Çulhaoğlu, F. Gülşen. “Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leylâ Hanım”. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. Doktora tezi. 2009. Gülşen Çuhaoğlu tarafından hazırlanan bu tez üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde XIX. asır Türk toplumu hakkında bilgi verilmiş, toplumda kadının ve erkeğin rolüne değinilmiştir. İkinci bölümde dîvân şiirindeki mazmunların erkeksi mi kadınsı mı olduğu ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde Leylâ Hanım’ın sosyal çevresi, dîvânındaki aşık sevgili mazmunları, erkeksi ifadeleri belirtilerek kadın şairlerin poetikası ortaya konmaya çalışılmıştır.

<http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/konu/leyla-hanim-ve-nati-uzerine>
28.02.2013. 23.41. Nurgül Özcan’ın hazırladığı bu makalede önce Leylâ Hanım hayatı hakkında bilgi verilmiş, şiirlerinden örnekler verilerek edebi yönüne değinilmiş, son olarak da çalışmaya mevzu olan naat incelenerek fikirler ortaya konmuştur.

Şairin tek eseri olan dîvânının dört matbu ve dört yazma nüshası bulunmaktadır.

Bu çalışmalar incelenmiş ve Leylâ Hanım’ın, dîvânında dinî tasavvufî unsurları çok kullanan bir şair olduğu görülmüştür. Dîvânında birçok dinî tasavvufî öge bulunan şairle ilgili dinî tasavvufî bir çalışma yapılmaması bizi bu konuda çalışma yapmaya teşvik etmiştir.

Yaptığımız ön araştırma sonunda gördük ki XIX. asır tezkirelerinden sadece Fatin tezkiresi (s. 363) ve tezkire niteliğindeki Son Asır Türk Şairleri (C III 1231) Leylâ Hanım’dan bahsetmiştir. Ayrıca Meşahirü’n Nisa, Tuhfe-i Nailî, Kamusu’l Alam, Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, Sicill-i Osmanî, Osmanlı Müellifleri, Şair Hanımlarımız, Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz adlı eserlerde Leylâ Hanım’dan nasıl bahsedildiğini İbnü’l Emin “Son Asır Türk Şairleri” kitabında bir araya getirmiştir. Bu eserlerde Leylâ Hanım’ın hayatı, ailesi, edebi kişiliğinin nasıl oluştuğundan, nüktedan ve rahat kişiliğinden, devrinde onun hakkında

söylenen sözlerden, evliliğinden, vefatından bahsedilmiş, şiirlerden örnekler verilmiştir. Fakat toplumun kadına bakış açısından kaynaklanan anlayışından olsa gerek bir kadın şair olan Leylâ Hanım hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir.

Leylâ Hanım'la ilgili yapılan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde şairin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmıştır. Hayatı ile ilgili bölümde babası, annesi, kardeşleri ve dayısı İzzet Molla'dan ve yaşamı boyunca onu etkilemiş kişilerden, şiirine etki eden başından geçmiş olaylardan, çektiği geçim sıkıntısından bahsedilmiştir. Edebi kişiliği kısmında ise şairin sanatını etkileyen şahsiyetlerden, şiirlerinde sıklıkla kullandığı mazmunlardan ve üslubundan bahsedilmiştir. Bir sanatkârın sanat yönünün belirlenmesinde ailesinin, yaşadığı çevrenin, aldığı eğitimin önemi muhakkaktır. Bu yüzden önce Leylâ Hanım'ın biyografisi ile ilgili çeşitli tezkire, ansiklopedi vb kaynakları tarayarak bilgi topladık. Araştırma sonunda Leylâ Hanım'ın, dayısı Keçecizade İzzet Molla sayesinde dîvân edebiyatı kültürü edindiğini tespit ettik. Ayrıca ailesinin eğitimi olmasından dolayı da kendisinin, devrindeki diğer kadınlardan farklı olarak iyi bir eğitim alma fırsatı bulduğunu ve böylece kendisine şairliğe giden yolun açıldığını tespit ettik. Böylelikle şairin edebî yönü de ortaya çıkmış oldu. Ayrıca şiirlerini inceledikten sonra da şairin; dili, edebî sanatları ve deyim, atasözü ve meselleri nasıl kullandığını, şairin hangi şairlerden etkilendiğini belirledik.

İkinci bölümde şairin dinî yönünü inceledik. Bunu yaparken dinî anlayışta en sık kullanılan öğelerden daha az kullanılanlara doğru bir sıralama yaptık. Yani önce Allah ve Allah'la ilgili, sonra peygamberler ve peygamberlerle ilgili öğeler şeklinde tezimizi tasnif ettik. Bu öğeleri açıklarken öncelikle İslam dininin temel kaynaklarından Kuran-ı Kerim ve hadislerle ilgili kaynakları ve dinî tasavvufî Türk edebiyatının diğer önemli kaynaklarını esas aldık.

Bir ögeyi açıklarken önce dîvânda nasıl geçtiği hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra o ögeyle ilgili genel sözlükteki ve tasavvuf terimleri sözlüğündeki anlamlarını verdik. Son olarak da kavramın geçtiği bir veya iki beyti/dörtlüğü yazıp açıklamasını ve yorumunu yaptık.

Üçüncü bölümde, şairin şiirine yön veren tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Tasavvufla ilgili ana başlıkları ve alt başlıkları belirleyip Leylâ Hanım dîvânında ismi geçen mutasavvıflar ve tarikatlarla ilgili bilgi verdik. Bunu yaparken dinî tasavvufî Türk edebiyatı alanında önemli çalışmalara imza atmış olan Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Abdurrahman Güzel, Selçuk Eraydın, Mustafa Kara gibi akademisyenlerin eserlerinden faydalandık. Bunlar içinde özellikle Mustafa Tatcı'nın "Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası" adlı eseri kaynak kitabımız oldu. Tarikatlarla ilgili bilgiyi vermeden önce dîvânda tarikat isimlerinin ve mazmunlarının ne kadar sıklıkla geçtiğine değindik. Daha sonra dîvânda geçen beyitleri ilgili alt başlıkta verip açıklama ve yorum ekledik.

Şiirlerine çok sayıda şarkı bestelenen şairlerden olduğu için Leylâ Hanım'ın bestelenmiş şiirleri ile ilgili bir başlık daha açarak bunları burada zikrettik.

Sonuç bölümünde çalışma sırasında varılan kanaatleri sıraladık.

Kaynaklar kısmındaki eserlerin bazılarında metin içinde atıfta bulunulmasa bile metnin alt yapısının oluşturulması sırasında hepsinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LEYLÂ HANIMIN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Leylâ Hanım'ın Hayatı

Leylâ Hanım, İstanbul'da doğmuştur. Sudurdan Moralı-zâde Hamid Efendinin kızıdır. İbnü'l Emin'in bildirdiğine göre Hamid Efendi kazaskerdir. İyi bir aileden gelen Leylâ Hanım, XIX. asrın usta şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın ablasının kızı olup şiirde İzzet Molla'dan etkilenmiştir. Leylâ Hanım bazı şiirlerinde dayısı İzzet Molla'yı üstad olarak anar. Kaynakların Mevlevîliği benimsediğini bildirdikleri Leylâ Hanım İstanbul'da vefat etmiştir (İbnü'l-Emin C III 1233).

Babasının, Receb 1240 (Şubat-Mart 1825) tarihinde vefât etmesi üzerine murabba nazım şekliyle yazdığı mersiye (Arslan 119; Mr 3/9) o tarihte genç olduğu anlaşılmakta fakat kaç yaşında olduğu tayin edilemediğinden doğum tarihinin tespiti de mümkün olmamaktadır. Leylâ Hanım da babasının vefatından sonra 23 yıl daha yaşamıştır.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Leylâ Hanım babasını çok sever ve onun ilmine irfânına değer vermiştir. Bu, onun vefâtı üzerine yazdığı murabba nazım şekliyle “El-firāk āh el-firāk āh el-firāk” nakaratlı 9 bendlik bir mersiye de anlaşılmaktadır. (Arslan 118; Mr 3)¹. Bu mersiyede Leylâ Hanım, babasını “allāme, ehl-i hüner, ehl-i irfân” gibi sıfatlarla nitelendirmektedir (Arslan 20-21)

Leylâ Hanım'ın annesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İsmi Hatice Hanım olduğu, Leylâ Hanım'ın yazdığı bir tarih manzumesinden (Arslan 226; T 53/2)

¹ Bu nakarat Mevlana'nın “āh minel aşk ve hālâtih/ahraka kalbî bi harārâtih” beyitli şiirine naziredir. Bu şiire Şeyh Gâlib ve Seyyid Nigârî nazire terci-i bent yazmışlardır.

öğrenilen annesi, Keçecizâde İzzet Molla'nın ablasıdır.

Bir murabbaından yola çıkılarak (Arslan 115) Mevlana'ya hitap eden Leylâ Hanım'ın dedelerinin Konyalı olduğu varsayılabilir. Dayısı Keçecizâde İzzet Molla'nın Konyalı bir aileden geldiği bilinmektedir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Bursa'yla bir bağı olan Leylâ Hanım'ın, nasıl bir bağı olduğu bilinmemektedir. Bir müddet burada kalmış mıdır, gezmek maksadıyla geçici bir süre mi bulunmuştur, kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak babasının ve kardeşi Hâlid Efendi'nin bir müddet Bursa'da kaldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır (Arslan 172).

Kaynaklarda, Leylâ Hanım'ın Atâullâh Mehmed Efendi (Süreyyâ 481) ve Nûrullâh Mehmed Efendi (Süreyyâ 587) adlarında iki kardeşi olduğundan bahsedilir. Ancak dîvânındaki bir terkîb-i bendden Leylâ Hanım'ın Hâlid Efendi adında genç yaşta ölen bir kardeşi daha olduğu anlaşılmaktadır. Leylâ Hanım tarafından çok sevildiği anlaşılan Hâlid Efendi de Leylâ Hanım gibi Mevlana'ya bağlıdır. Kardeşi Bursa'da oturmakta iken İstanbul'a gelmiş ve orada vefat etmiştir. Vefat tarihi belli değildir. Leylâ Hanım onun vefatı üzerine terkîb-i bend tarzında bir mersiye yazmıştır (Arslan 172).

Leylâ Hanım, öğreniminin önemli bir bölümünü Keçecizâde İzzet Molla'dan tahsil etmiştir ve yaşadığı müddetçe ona minnet duymuştur. Şiir ve sanatın soluklandığı bir aile ortamında yetişen Leylâ Hanım özellikle bu çevrede kendisini şairliğe taşıyacak birikimi elde etmiş ve şartlar elverdiği ölçüde ilim ve edebiyat sohbetlerinde de bulunmuştur. Saray çevresine yakınlığı olan Leylâ Hanım II. Mahmud (1808-1839) ve I. Abdülmecid dönemlerini de (1839-1861) idrak etmiştir. Leylâ Hanım, neredeyse sarayla içli dışlı olan asil ve münevver bir aileden gelmektedir. Böyle asil bir aileden gelmesine rağmen Leylâ Hanım, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla çok maddi sıkıntı çekmiş, çektiği sıkıntılardan dolayı da genç yaşta ihtiyar bir görünüm almış, beli bükülüp saçları ağarmıştır. Özellikle babasının vefâtından sonra çektiği maddi sıkıntılar artmış, alacaklılar nesi varsa elinden almış. O kadar

borçlanmış ki insanlardan kaçır olmuş (Arslan 119) Padişah II. Mahmud'un övgüsünde yazdığı bir kasidede (Arslan 104) bütün bunları anlatarak ondan inâyet ümit etmektedir.

Âh ben âcizenin münfiki olan pederim

Deşt-i hasretde kodı bizleri böyle şâhâ² (K 1/11)

Ah benim gibi bir zavallıyı besleyen babam, bizi hasret çöllerinde böyle bıraktı.

Kalmadı külbe-i ahzânda metâ-ı köhne

Guremâ eylediler her ne ki varsa yagmâ (K 1/13)

Bu hüznü kulübede eski bir eşya bile kalmadı, alacaklılar ne varsa yağma ettiler.

II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan için yazdığı terci-bentten (Arslan 184) Esmâ Sultan'dan defalarca yardım gördüğü anlaşılmaktadır. Leylâ Hanım o kadar zor durumdadır ki Esmâ Sultan'dan hâlini padişaha arz etmesini ve evinin masrafları için kendisine maaş bağlanmasını, yazdığı terci-bentte ifade etmektedir:

Oldı çok bendelerin kesb-i maâşa nâil

Ne revâ gûşe-i gamda kalayım ben mehcür (Tc. 1/32)

Birçok kölen maaşa nail oldu, reva mı ben gam köşesinde eşyaları elinden almış bir şekilde kalayım.

Zahm-ı iflâsıma olmaz ise lutfun merhem

Dil-i dıvane kalur tâ-be-kıyâmet rencür (Tc. 1/38)

İflas yarama lutfun merhem olmazsa deli gönlüm kıyamete kadar sıkıntılı kalacaktır (Arslan 20-32).

Kaynakların verdiği bilgilere göre Leylâ Hanım gençliğinde bir defa evlenmiş, evlendiği hafta içinde de eşinden ayrılmıştır. Fakat ayrılma sebebi ve kocasının kim olduğu bilinmemektedir. Konu ile ilgili İbnü'l Emin'in "Son Asır Türk Şairleri" adlı

²Çalışmada, alıntılanan bütün şiirler, Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın "Leylâ Hanım Dîvânı" adlı eserinden alınmıştır. Arslan, Mehmet. *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kitapevi yay. İstanbul. 2003.

eserinin “Leylâ Hanım” maddesinde şu bilgiler bulunmaktadır:

“Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım “Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân” nâmındaki eserinde diyor ki: ‘...Düğün gecesi Leylâ, gelin elbisesiyle telli duvağı ile bulunurken zevc efendi, ilk gecesinden zevcesini hizmetine alışdırmak ve kendini saydırmak fikrine itikâden mi olacak ne olacak; ‘Hanım, gel şunu değışdir.’ diye nohud yakısı bulunan kolunu geline uzatmış. Leylâ dışarı fırlamış ve artık içeriye gitmeyeceğini etrafındakilere söylemiş. Akribâ ve taallukâtı telâşa düşüp kendisini kandırmağa uğraşmışlarsa da mümkün değıl kızcağızı hücre-i zifâfa gönderememişler. Leylâ, ‘Ömrüm oldukça beni nohudlu yahni yemekten iğrendiren bir herifin yüzünü görmeğe mümkün değıl tahammül edemem.’ demiş. Leylâ gibi bir kızı öyle bir erkeğe vermek, Leylâ’nın asla kadrini nazar-ı itibâr ve itinâyâ almamak demek olmaz mı? En sonunda bîçâre Leylâ’yı

İç bâdeyi gülşende ne derlerse desinler

Älemde sen eğlen de ne derlerse desinler

Älemde nedir farkı bana medh ile zemmin

Sağ olsun ahibbâ da ne derlerse desinler

(Gül bahçesinde sen iç şarabını, ne derlerse desinler. Hatta yalnız gül

bahçesinde değıl sen bütün dünyada eğlen kim ne derse desin. Bu dünyada benim içim övülmekle yerilmek arasında fark yoktur. Dostlarım ne derse desin, sağ olsunlar)

demeğe kadar vardırırmışlardır. O kadar zemler, hücumlar Leylâ’yı susdurmak için de değıl. Anı söyletmek de istiyorlardı. Bir yandan kadınların okuyup yazdıklarını dahi istemedikleri halde bir yandan da Leylâ’yı söyletmek için olanca zekâlarını, irfanlarını sarf ediyorlardı” (İbnü’l-Emin C III 1233)

Evlenir evlenmez zifafa girmeden ayrılması ve çağının kadına bakışına göre cesaretli şiirleri dolayısıyla eşcinsel olduğunu bile ima eden çeşitli dedikodular

çıkıştır. İbnü'l-Eminbu bilgilere dayanarak şunları söylüyor:

“Bu, Leylâ'nın terceme-i hâlinde pek mühim bir meseledir. Fakat me'haz, hangi eser, hangi zat? Fatma Aliye Hanım, bu vak'ayı babasından, yâhud sözüne itimâd olunur diğerk bir zâtdan işidüp de nakletmiş ise söylemeliydi. Menkûlâtta me'haz göstermemek, insanı tereddüde düşürüyor. Bir eserin şâyân-ı itimâd ve hâ'iz-i kıymet olması arzu olunuyorsa mutlaka me'haz gösterilmeli, vesîka ibraz etmelidir. Me'hazsız, vesîkasız eserleri kıymet-i ilmiyeden mahrûmdur. 'Nohud yakısı' maddesi hakîkaten vâki ise Leylâ'nın kocasından ayrılmakta yerden göğe kadar hakkı vardır. Yüzünü henüz gördüğü bir kadıasker kızına -kopası- kolundaki yarayı gösteren, temizlenmesini emreden bir herifin zaman geçip de iki tarafın da yüzü açıldığında neler göstermeğe, neler temizletmeğe kalkışacağını keşfetmek pek kolaydır. Öyle tabiatsız, terbiyesiz, hissiz bir herifin firâş-ı izdivâcına girmek, birlikte yaşamak için Leylâ gibi hassas, ince bir kız, bâ-husûs bir şair değil, o herif gibi kaba bir nâdân, bir hayvan olmak lazım gelir. Leylâ'yı ilk hamlede erkekten tevahhuş ve teneffür ettiren, bilâhare düşnâma uğratan, hayatını, şerefini ve istikbâlini rahnedâr eden o kalın kafalı herif, bîçâre kadına isnâd olunan fi'l-i gayr-i tabîini de hakîkî mes'uldür (İbnü'l-EminC III 1232).

Leylâ Hanım'ın evliliği konusunda pek ayrıntıya girilmeden bazı eserlerde şu kısa bilgiler yer almaktadır:

“...Evâ'il-i hâlinde bir hafta mikdârı ârâyış-nümâ-yı hacle-geh-i izdivâc olmuş ise de zen ü şevher beyninde keşide olan bisât ihtilâtı derîde ve o sırada merbût olan rişte-i inbisâtı bürîde eyleyüp gûşe-gîr-i tecerrüd olduğu hâlde...” (Fatin 363).

“... Bir hafta müddet te'ehhül etdiyse de mutallaka oldu” (Süreyya 93).

“...Tezevvüc itmiş ise de zevciyle imtizâc idemeyüp çok geçmeden müfârakat vukû

bulmuş...” (Sami, Kamusü’l Âlâm, 4060).

Sebebi ne olursa olsun kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Leylâ Hanım evliliğini ancak bir hafta sürdürebilmiştir.

Bundan yüz, yüz elli yıl önceki aile ve toplum yapısı düşünüldüğünde, bırakın bir kadının daha ilk geceden zıfâf odasındaki eşini terk etmeye cesaret etmesini, bir erkeğin bile böyle bir işe cesaret edebilmesi neredeyse imkânsızdır. Bugün bile toplumun bu konuda fertler üzerinde belli bir baskısı vardır. İnsanlar, ister istemez, bir işe kalkışacağında komşusunun, akrabasının tepkisini çok önemsemekte “el âlem ne der” düşüncesinden kurtulamamaktadır. Nişanı bozan kıza kötü gözle bakılmakta ve “Kızın ne kusuru oldu ki nişan bozuldu” diye düşünülmektedir. Leylâ Hanım, şiirlerinde bir erkek şairin bile kullanamadığı rahat ve serbest söyleyişleri yüzünden ve başından böyle bir evlilik geçmesinden dolayı muhtemelen kadına meyilli olmakla yani eşcinsellikle suçlanmıştır.

Leylâ Hanım, hazırcevaplığı ile de tanınmıştır. Onun bu özelliğini vurgulayan “Balmumcu Güzeli” hadisesi Meşâhirü’n-Nisâ’da şöyle anlatılmaktadır.

Menkûldür ki bu Leylâ vaktiyle hilâf-ı mu’tâdı olarak bir balmumcu güzeline dil-dâde olup o münâsebetle balmumcılara sıkça gider ve o çocukdan ahz u itâ ider imiş. Bu hâli hiss iden zurefâdan biri çocuğa, “Şem’-i rûhuma dikkat ile bakma yanarsın” mısra’ını talîm idüp, bu hanımın bir daha gelişinde bunu okumalısın, deyu tenbih ve teşvîk itmesiyle çocuk mısra-ı mezkûrı Leylâ’ya okudukda mûmâ-ileyhâ bi’l-bedâhe şu mısraı söylemişdir: “Hattın gelicek sen de beni mumla ararsın” (Zihni 195).

Bu mısra, balmumcu güzelinin söylediği mısrayla aynı vezin ve kafiyededir. Fakat bu mısra gerçekten söylenmiş midir burası tam olarak belli değildir.

Hayatı boyunca maddî manevî sıkıntılarla boğuşan Leylâ Hanım 1264 (1848) yılında vefât etmiş ve Mevlevîye tarikatına mensup olduğu için Galata Mevlevîhânesi hazîresine

defnedilmiştir. Vefâtı için bazı şairlerin yazdıkları târihler şu şekildedir:

Kıbrısizâde Hakkı:

“Aldı Leylâ’yı telef itdi ecel Mecnûn’ı” (1264)

Osmanlı Müelliflerinde:

“Evvelün zâ’id-i sâñisine oldu merhûn

Tûti-i şekker-i eş’âr idi göçdi Leylâ

Kıldı erbâb-ı dili rihlet-i Leylâ Mecnûn” (1264)

İbnü'l-Eminbu târih kıt’ası hakkında esprili bir şekilde “Her hâlde bu dört mısra idi, biri Leylâ ile beraber fevt olmuş!” demektedir.³

1.1.1. Dünya Görüşü

Leylâ Hanım, dîvânından anlaşıldığına göre, rind meşrep bir insandır. Fakat bir Mevlevî olduğu için zaman zaman dünyaya bakışı değişmekte ve tasavvufî bir hal almaktadır. Ona göre dünyanın güzellikleri çok caziptir, insanı kendine çeker fakat buna aldanmamak gerekir.

Merd isen ey dil Cenâb-ı Hakk’a eyle ilticâ

Âkil ol kendin gibi mahlûkdan ümmîdi kes (G 45/2)

Yiğitsen ey gönül, Allah’a sığın, yardımını ondan bekle. Akıllı ol, kendin gibi aciz kullardan ümidini kes.

³ Leylâ Hanım ile ilgili bkz.:

İsmail ÜNVER; “Leylâ Hanım Maddesi” İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.28, s. 157. Fatin. Tezkire-i Hatimetü'l Eş’ar, s. 363-364; Mehmed Zihni, Meşâhîrü'n-Nisâ, İstanbul 1295, II, 195; Ahmed Rifat, Lugat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye, İstanbul 1300, VI, 154; Muallim Naci. Esâmi, İstanbul 1308, s. 271; Gibb. HOP.V, 342-349; Ahmed Muhtar, Şair Hanımlarımız, İstanbul 1311, s. 51-53; Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî, IV, 93; İbrahim Necmi [Dilmen], Târih-i Edebiyyât Dersleri, İstanbul 1338,1, 262; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 406; İbnü’lemin. Son Asır Türk Şairleri, s. 874-879; Murat Uraz, Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, İstanbul 1941, s. 41-47; İffet Müftüoğlu. Leylâ Hanım: Hayatı, Eseri, Edebî Şahsiyeti (mezuniyet tezi. 1945), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi, Tez, nr. 193; Nimet Pişkin, Leylâ Hanım: Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazellerindeki Mazmunları (mezuniyet tezi, 1947), İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi, Tez, nr. 295; Gövsa, Türk Meşhurları, s. 229; Vasfî Mahir Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970, s. 600; Özege, Katalog, II, 290; Nihad Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1979, II, 839-840; İsmail Ünver. "XIX. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri", Büyük Türk Klâsikleri, İstanbul 1988, VIII, 141-144; Kâmüsü'l-A'lâm, VI, 4060; Th. Menzel. "Lailâ Khanım", E7(Fr.), III, 11; V. Günyol. "Leylâ Hanım", İA, VII, 49; Fahir İz, "Leylâ Khanım", EP (Fr), V, 715-716; Mustafa Kutlu, "Leylâ Hanım", TDEA, VI, 87.

1.1.2. Ehl-i Beyt Sevgisi

Leylâ Hanım dîvânında Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'inin sevgisi geniş yer tutmaktadır. Bu sevgi onda dengelidir ve o, Ehl-i Beyt'e sevgisinden dolayı diğer halifeler veya Hz. Aişe'yle ilgili kötü şeyler söylemez.

Ehl-i aşkız Alevî Mustafâvjyüz zâhid

Gice gündüz ideriz cân-ı Yezîde lanet (Tb. 1/10)

Ey zâhid aşk ehliyiz, hem Alevî hem sünîyiz. Gece gündüz Yezid'in canına lanet ederiz.

Ne kadar mücrim isek Âl-i Abâ'nın kuluyuz

Anların dergehîdir bâis-i emniyyetimiz (G 42/6)

Ne kadar günahkârsak da Hz. Ali'nin soyunun kuluyuz. Onların dergâhı cehennemden emin olma vesilemizdir.

Şair, Kerbelâ olayını hatırladıkça her samimi Müslüman gibi Yezid'e ve bu menfur olaya sebep olanlara lanet okumakta ve onların acısını ruhunda duymaktadır.

Nice âh eylemeyim ol günü yâd itdikçe

İns ü cin hür u melek ağlasa yok mı câyı (Tb. 8/23)

Kerbela gününü hatırladıkça ah edip ağlamamak mümkün değil. İnsanlar, cinler ve huriler, melekler ağlasa haksız mı, değil.

Pederim yâd idüp ol demleri aglardı hemân

Şübhesiz ana şefî aldı iki kurre-i ayn (Tb. 3/18)

Leylâ Hanım'daki Ehl-i Beyt sevgisi bir kısım aşırıya kaçan kimselerdeki gibi Hz. Ömer ve Hz. Osman'a düşmanlık doğurmamaktadır.

İdenler Hazret-i Bû-Bekr'i inkâr

Cemâlin görmesünler enbiyânın (G 67/2)

Hz. Ebu Bekir'in halifeliğini kabul etmeyenler peygamberlerin yüzünü görmesinler.

Kulun Leylâ'yı yâ Rab itme matrûd

Derinden Çâr-Yâr-ı Bâ-Safâ'nın (G 67/7)

Ya Rabbi, Leylâ kulunu dört halifenin kapısından kovma.

Leylâ Hanım'ın Ehl-i Beyt sevgisi bütün dîvânda görülmektedir. Özellikle 1. müseddes Hz. Ali hakkında; 1, 2, 8. terkîb-bendler Kerbelâ mersiyesi; 8. gazel Hz. Ali'nin zevcesi Hz. Fatıma (Zehra) ile ilgili; 40. gazel Hz. Ali; 67. gazel Ehl-i Beyt ve Çehâr-Yâr hakkında; 3. murabba Âl-i Abâ (Ehl-i Beyt); 4. murabba ise İsnâ Aşere (12 İmam) hakkındadır.

1.1.3. Mevlana Sevgisi

Leylâ Hanım'la ilgili kaynaklar onun Mevlevî olduğunu söylemektedir. Ayrıca dîvânın birçok yerinde Mevlevîlikle ilgili kavramlar ve Mevlana'ya hürmet ve bağlılık ifade eden mısralar, beyitler mevcuttur. Şairin Mevlana ve Mevlevîlik ile ilgili yazdığı manzûmeler aşağıdakilerdir:

Dîvândaki 1. murabba 1. muhammes Mevlana övgüsünde yazılmıştır. 1. tesdîste ve 1. tesmînde Mevlana'nın "âh mine'l-aşk ve hâlâtihi / Ahraka kalbj bi-harârâtihi" beytini tesdîs ve tesmin etmiştir. 5. rubai, Mevlana; 6. rubai, Şems-i Tebrîzî; 7. rubai, Sultân Veled; 8. rubai, Ulu Ârif Çelebi; 11. rubai, Mevlevî büyüklerinden Kutb-ı Nâyî; 12. rubâi Şârih-i Mesnevî; 13. rubai Mevlevî büyüklerinden Aşçı Dede; 14. rubai Mevlevî büyüklerinden Muhammed Kudret hakkında; 6. kıta Seyyid Nâsır (Abdûlbâkî Nâsır Dede) hakkındadır. Bunların dışında Mevlana, Hazret-i Pîr, Hazret-i Monla, Monla-yı Rum, Cenâb-ı Monla, Monla, Monla Celâlüddîn-i Rûmî, Cenâb-ı Pîr, Monla Celâl, Monla Celâlüddîn gibi ifadelerle andığı Mevlana'yı diğer manzûmelerinde de çokça zikretmiştir.

1.2. Leylâ Hanım'ın Edebî Yönü

1.2.1 Eseri

Leylâ Hanım'ın yalnızca dîvânı vardır. Leylâ Hanım'ın dîvânının tespit edildiği kadarıyla yalnızca Ankara Milli Kütüphane'de 4 adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların hiçbiri tam değildir. Bu nüshalar dışında da 4 tane matbu dîvân vardır.

Dîvân-ı Leylâ Hanım, Bulak 1260 (1844).

Dîvân-ı Leylâ Hanım, Litograf, baskı yeri ve tarihi yok. 110 sayfa.

Dîvân-ı Leylâ Hanım, Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul 1267 (1851). 111 sayfa.

Dîvân-ı Leylâ Hanım, Vâlide Hanı'nda, Şirket-i İraniyye Destgahı, Litograf, İstanbul 1290 (1873). 118 sayfa (Arslan 99).

Arslan, Mehmet. *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kitapevi yay. İstanbul. 2003.

İffet Müftüoğlu. *Leylâ Hanım: Hayatı, Eseri, Edebî Şahsiyeti* mezuniyet tezi. 1945, İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi, Tez, nr. 193.

Nimet Pişkin, *Leylâ Hanım: Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazellerindeki Mazmunları* mezuniyet tezi, 1947, İÜ Türkiyat Araştırma Merkezi, Tez, nr. 295.

Dîvânda 6 kaside, 3 murabba, 5 muhammes, 13 tahmis, 2 müseddes, 3 tesdis, 1 tesbi, 1 müsemmen, 2 tesmin, 8 terki-i bend, 1 terci-i bend, 55 tarih, 122 gazel, 5 müstezad, 21 şarkı, 5 lugaz, 23 rubai, 7 kıta, 4 müfred olmak üzere 287 manzûme vardır. Bu manzûmelerin 3'ü münacat, 7'si naat, 3'ü niyaz ve istimdattır. Ayrıca rubâilerin birçoğu dinî muhtevalıdır. Fakat genel olarak Leylâ Hanım'ın dîvânında beşeri aşk ağır basar.

1.2.2. Şâirliği

Leylâ Hanım, XIX. asırdaki birçok klasik şair gibi dîvân şiirine önemli yenilikler getirmeyip geleneğin devamını sağlayan şairlerdendir. Ancak onu önemli kılan “Zeynep Hatun, Mihri Hatun, Fıtnat Hanım ve Şeref Hanım” ile birlikte dîvân şiirinin en önemli beş kadın şairinden biri olmasıdır. Bunu düşünmeye iten sebep ise kaynakların onun hakkında

“...evkât u ezmânını mütâla-i eş’âr ve tanzîm-i güftâr ile imrâr u güzâr eylemekde iken...”
(Fatin 363); “İstanbul edîbelerinden ve müteveffâ Fuâd Paşa akribâsından olan meşhûr Leylâ Hanım’dır.” (Zihni 195); “İstanbul’da yetişen Osmanlı şairelerinin şöhretlilerinden olup...”;
“Bilbedâhe şiiir söylemekde mahareti olup gayet hazır-cevab ve seriatü’l-intikâl idi. (Tahir 406; “Osmanlı şairelerinin en meşhûrelerinden olup...” (Sami, Kamusu’l Âlâm, 4060;
“Şâire-i meşhûredir, şâire ve zarîfe ve edîbe idi. Dîvânı vardır. Hüsn-i şî’ri hüsn-i vechine fâik olmagla bülbüle teşbih idilmiştir (Süreyya 93).” şeklindeki yorumlarıdır.

Leylâ Hanım’ın dîvânında zevkle okunabilecek birçok şiiir bulunmaktadır. Şair, dîvân şiiirine yeni şeyler getiremese de çitanın altına da düşmemiştir. Dinî-tasavvufî şiiirleri, özellikle naatları, çok içten ve etkileyicidir. Dîvânı incelendiğinde aruza hâkimiyeti de oldukça iyidir ve vezin kusurlarının çok az olduğu görülmektedir.

Bu cismim âteş-i aşkınla yansın yâ Rasûlallâh

Dü-çeşmim hâb-ı gafletden uyansun yâ Rasûlallâh

Mefâjlün/ Mefâjlün / Mefâjlün / Mefâjlün

Leylâ Hanım’ın dîvânındaki şiiirler genellikle beşeri aşkı anlatsa da şairin bazı şiiirleri dinî-tasavvufî unsurlar içermektedir. Dîvânda bulunan 1. tahmîs, 66, 102, 103, 104, 105, 106. gazeller (naat); 2. murabba, 121. gazel, 16. rubâ’î (münacat); 8 ve 40. gazel, 5. şarkı (istimdâd ve niyaz) dinî muhtevalı şiiirlerdir. Rubâ’î ve kıtaların da büyük çoğunluğu (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11. rubâ’îler; 2, 4, 5, 6. kıtalar) dinî-tasavvufî içeriklidir.

Dîvân şiiiri geleneği çerçevesinde, bazı şiiirlerinde kendini öven şair, zaman zaman mübalağa sınırlarını aşmaktadır:

Benem ol şâir-i muciz-nefes ü işj-dem

Medh-i destür ile virmekte sözüm mürdeye cân (K 5/31)

Ben Hz. İsa gibi mucize nefesli şairim. Övgülerime Allah’ın izin vermesiyle sözüm ölüye can verir.

Benem ol şair-i rüşen-dil ü pākize-edā

Bikr-i mazmūnıma itmez mi cihān istihsān (K 5/32)

O aydın gönüllü tertemiz sözlü şair benim ki kullandığım el sürülmemiş
mazmunlarıma bütün dünya hayran olmaktadır.

Tasavvufi şiirlerinde ise yine bu geleneğe uyarak mütevazı davranmıştır:

Yokdur eş'āra benim zerrece istidādım

Söyleyen ben değilim Hazret-i Monla'nındır (G 34/6)

Benim şairliğe zerrece kabiliyetim yok, söyleyen ben değilim ilhamlarım Hz.
Mevlana'ya aittir.

1.2.3. Dil ve Üslubu

Leylâ Hanım, hayatı kısmında da belirtildiği gibi saygın bir aileden gelmektedir.

Bunun tabii bir sonucu olarak Osmanlı Türkçesinin inceliklerine vakıftır. Dîvânın tamamında
avam ve havassın dili arasında orta bir yol tutarak sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. Dîvânın
dili günümüz Türkçesine göre ağır, ağdalı olsa da XIX. asır Türkçesi şartlarına göre oldukça
sadedir. Dîvân, lisans düzeyinde edebiyat öğrenimi almış bir kişinin birkaç kere sözlüğe
bakarak anlayabileceği kadar sade bir dille yazılmıştır.

Dîvânda dikkat çeken önemli hususlardan biri de şiirlerinde kullandığı bazı erkekçe
ifadelerdir. Öyle ki bu şiirlerin Leylâ Hanım'a ait olduğunu bilmeyen birisi bunların bir erkek
şair tarafından kaleme alındığını sanacaktır.

Ol cefâ-cünün hele bak incedir gayet beli

Seyr idüp endāmını Leylâ da olmaz mı deli (Td. 1/5)

Benim, o bana cefa çektiren sevdiğimin beli çok incedir. Onun boy posunu
seyredip Leylâ bile deli olur.

İnce bele bir erkek âşık olur. Burada Leylâ Hanım ince bele tutkun olduğunu
söyleyerek erkekçe bir ifade kullanmıştır.

Lebini sunmaga var gönli merâmı üzme

Aradım agzını sordum yine tenhâda bu şeb (G 10/3)

Bu gece yine tenhada sevgilimin ağzını aradım, sordum. Öptürmeye niyeti var fakat beni üzme istiyor.

Bu beyitte de bir erkeğin sevgilisini tenhada yakalaması, öpmek istemesi gibi sevgilisine yaklaşımı söz konusudur.

1.2.4. Edebî Sanatların Kullanımı

Leylâ Hanım dîvânında sık sık benzetmelere ve telmihlere başvurmuştur. Tevriye, mecaz, mübalağa gibi edebi sanatları da başarıyla kullanmıştır.

Sirişkim söndürür mi âteş-i aşkım benim

Dil-i pür-süzümü teskîn ider mi hiç yedi deryâ

Gözyaşım aşkımın ateşini söndürür mü, ne mümkün. Alev alev yanan gönlümü yedi denizin suyu söndüremez.

Şair aşk ateşiyle yandığını ve bu yangını ancak yedi denizin suyunun söndürebileceğini ifade ederek mübalağa ve istifham sanatlarını öne çıkarmıştır.

Şair, klasik şiri geleneği çerçevesinde, şiirlerinde bazen olaylara bazen de dinî ve tarihi şahsiyetlere telmihte bulunmuştur.

Hak Taâlâ itsün ol hâkân-ı âlî himmete

Lutfını yâver hemîşe Hazret-i Hızır'ı karîn (T 7/5)

Allah gayreti hedefi yüce olan o hükümdara yardımını daim eylesin, Hz. Hızır'ı yoldaş eylesin.

Bu beyitte Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın yaptığı yolculuğa telmih vardır.

Dîvânda 5 lügaz vardır. Bu lügazlar toplam 41 beyittir.

Ol nedir kim hem-înân olmuş gezer iki refk

Görmedim bunlar gibi âlemde bir yâr-ı sâdık (L 4/1)

O iki güzel gözlü arkadaş birlikte gezerler. Ben bunlar gibi âlemde sevgili arkadaş görmedim.

Bu lügazın cevabı Ay ve Güneş'tir. Cevabı buldurabilmek için Leylâ Hanım 7 beyit söylemiştir.

Şems-veş rüyın idüp rûz-ı cezâda tâbân

Hâkânı Hazret-i Hünkâra ide hem-sâye (Tb. 5/20)

Güneş gibi yüzün hesap gününde her yeri parlatsın hakânı, Hz. Mevlana'ya komşu eylesin.

Burada güneş yakın anlamdır. Asıl kast edilen Mevlana ile birlikte Şems-i Tebrizî'dir.

1.2.5. Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı

Leylâ Hanım dîvânında deyimlere de yer vermiştir. Bu deyimlerden beş altı tanesini biliyorsanız buraya yan yana sıralayın. Beyit içinde değil sadece cümlede verin. Bu tarz deyimlere yer vermiştir diye.

Kalması gayri mecâlim âha

İşimiz kaldı bizim Allâh'a (Tb. 7/20)

O kadar güçsüz, fakir kaldım ki ah etmeye bile gücüm kalmadı. Yardım edecek kimse kalmadı, işim Allah'a kaldı.

İşi Allah'a kalmak: Kimsenin kendisine yardım etmediği bir durumda, çaresiz kalmak (Aksoy 886).

Cümle kullar emrine ez-cân u dil baş egdiler

Hüsn-i tedbirine hep hayretde kaldı şeyh u şâb (K 2/3)

Bütün insanlar emrine can ü gönülden baş egdiler. Tedbirinin güzelliğine şeyhler hocalar hayran kaldı.

Baş Eğmek: Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek demektir (Aksoy 618).

1.2.6. Hazırcevaplığı ve Nüktedanlığı

Leylâ Hanım, daha önce de ifade edildiği gibi zeki, hazırcevap, nüktedan bir kişiliğe sahiptir. Dîvânındaki bazı beyitlerde bu özellikleri açıkça görülmektedir.

Ser-i küyunda bana cevır ü cefâlar itme

Olmaz ey mâh-veşim cennet-i alâda azâb (G 9/4)

Huzurunda bana eziyet etme çünkü Cennet'te azap yoktur.

Münâsibdir behiştî bey' iderse dâneye âşık

Ne mânidir bu mîrâs-ı pederdir eski âdetdir (G 28/5)

Âşık cenneti bir buğdaya satsa bir sakıncası yoktur. Ne engeli var, bu baba (Hz. Âdem) mirasıdır, eski adettir.

Burada Hz. Âdem'in yasak olan meyveye uzanmasına telmih vardır. Âşık da kendisine yasak olan sevgiliye, onun bir tebessümüne her şeyini feda eder.

Âşık cenneti kıymetsiz gibi görülen bir şeye, mesela sevgilinin küçük bir bakışına, değişse garip karşılanmamalıdır çünkü bu ilk insan Hz. Âdem'den kalma bir adettir. Burada Hz. Havva'nın da zorlamasıyla yasak olan buğdaya uzanmasına telmih vardır.

Yârdan evvel nola agyâr gelse meclise

Güller açılmazdan evvel hâr kendin gösterür (G 30/5)

Sevgiliden önce yabancıların meclise gelmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü gül açılmadan önce gül ağacında diken görünür.

1.2.7. Nazireciliği

Nazire: Bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü uyak ve redifte yazılan benzerine denir. Dîvân şairlerince bir şairin şiirini tanzir etmek, ona karşı bir saygı duyulduğunu ve onun şiirinin ve üslubunun beğenildiğini anlatmak içindir. Bundan dolayı dîvân edebiyatında nazirelerin önemli bir yeri vardır. Dîvân edebiyatı ürünleri arasında bu amaçla düzenlenmiş pek çok nazire mecmuaları vardır.

Nazirenin, asıl şiirin bir taklidi olmaması ve en az onun kadar başarılı olması gerekir. Durum böyle iken, bazı dîvân şairleri nazireciliği bir biçim benzeyişi düzeyinden ileri götürememişlerdir. Örneğin, Fuzûlî yolunda şiirler yazan Kazım Paşa, onun birçok gazeline nazire yazmışsa da, Fuzûlî'deki ruh ve sanat onda olmadığı için kuru bir taklitten ileri gidememiştir. Yine Nedim'i izleyen İzzet Ali Paşa da, Nedim'deki şuh üslubu taklit etmişse de başarılı olamamıştır. Hâlbuki nazirede asıl amaç, şairin kendi özelliğini ve sanatçı kişiliğini göstermesidir (Dilçin 269).

Cem Dilçin'in de ifade ettiği gibi dîvân şairlerinin başka şairlerin şiirlerine nazire yazmaları tahmîs veya tesdîs vs. vücuda getirmeleri yanında kendi şiirlerine nazire yazılmasını veya tahmîs edilmesini istemeleri de bu edebiyat içinde bir gelenektir. Bunun örneklerine Leylâ Hanım dîvânında da rastlamaktayız

Leylâ Hanım da birçok şairin şiirlerine nazireler yazmıştır. Dîvândaki toplam 122 gazelden 18'i naziredir: 5 bendlik 3. muhammes ile 5 bendlik 21. şarkı Hoca Neşet'e; 6 bendlik ve toplam 36 beyitlik 6. terkeb-i bend Bağdatlı Rûhîye; 2 ve 30. gazeller Fitnat Hanım'a; 3. gazel Şeyh Gâlib'e; 6. gazel Hasbî'ye; 10 ve 20. gazeller İzzet Molla'ya; 24, 44, 49 ve 81. gazeller Nûri'ye; 42. gazel Şem'i'ye; 47 ve 100. gazeller Vâsîf'a; 66. gazel Râif'e; 90. gazel Vâhîde; 71, 112 ve 113. gazeller Nesîbâ'ya naziredir. Dîvândaki nazire olarak yazılan manzûmelerin beyit sayısı 170'tir. Dîvânında bulunan 122 gazelden 18'i naziredir.

1.2.7.1. Leylâ Hanım'ın Nazireleri

1.2.7.1.1. Hoca Neşet

18. asrın ikinci yarısında yaşamış ünlü Mevlevî şairlerindedir. Koca Ragıp Paşa ile Şeyh Galip arasında yaşamıştır. Mürettep bir dîvânı olan Neşet'in edebiyattaki önemi daha çok, genç şairleri yetiştirmesinden kaynaklanır. Vasat bir şair olmasına karşın iyi bir ustadır. Şeyh Galip de Hoca Neşet Efendi'den ders almıştır. Ayrıca dönemin genç şairlerine mahlas vermiştir. Dîvânında pek çok mahlasname vardır. Şeyh Galip önce

Esat mahlasını almış daha sonra Neşet Efendi tarafından kendisine “Galip” mahlası verilmiştir. Mevlana’dan da etkilenen Neşet, daha çok Nabi tarzında şiirler yazmıştır. Dîvânı Mısır (Bulak’ta) basılmıştır. Ayrıca Tufan-ı Marifet” isimli bir mesnevîsi ve “Terceme-i Şerh-i dü-beyt-i Molla Cami” adlı bir de mensur eseri vardır. (Büyük Türk Klasikleri C VII 97, İA C IX 12)

Leylâ Hanım’ın Hoca Neşet’e yazdığı nazire:

Ey keman-ebrûları kavş-i belâ küsdüm sana

Gamzesi tîr-i kazâ çeşmi elâ küsdüm sana

Ben karışmam hem-dem ol her gördüğünle ba’d-ez-in

Eyleme gayri bana cevri ü cefâ küsdüm sana (Ş 21)

Ey keman gibi kaşları olan kaşının arası sevene bela olan sevgili, gülümsemesi kazanın okları gibi, gözü ela. Ben karışmam her gördüğün güzel gözlü ile beraber olabilirsin. Bana eziyet etme artık küstüm sana.

1.2.7.1.2. Bağdatlı Rûhi

Leylâ Hanım, Bağdatlı Ruhi’nin, dilden dile dolaşan “Sanman bizi kim şîre-i engür ile mestiz” beyti ile başlayan meşhur terkib-bendine nazire yapmıştır:

Sanman bizi kim şîre-i engür ile mestiz,

Biz ehl-i harâbattanız mest-i elestiz (Coşkun 187)

Bizi şarabın sarhoş ettiğini sanmayın. Biz evsiz barksız harabat ehliyiz, elest meclisinin sarhoşuyuz, Allah aşkıyla sarhoşuz.

Zâhid bizi ta’n itme ki Allâh-perestiz

Ol şevk-i mahabbet ile peymâne şikestiz (Tb. 6/1).

Ey zâhid, benim gibi rindleri ayıplama çünkü bizler Allah’a tapanlarız. O muhabbetin şevkiyle kadeh kıranlarız.

1.2.7.1.3. Fıtnat Hanım

Ragıp, Haşmet ve Fıtnat üçlüsünün üçüncüsü Fıtnat Hanım'dır.

Dönemin ünlü âlimlerinden Şeyhü'l İslam Esat Efendi'nin kızıdır. Nüktedan ve hazırcevaptır. Arapça ve Farsça'yı iyi bilen bir şairdir. Şiirleri kadın şair olarak farklılık göstermez. Şair dîvân edebiyatının geleneksel mazmunlarını kullanmış ve geleneğe sadık kalmıştır. (Büyük Türk Klasikleri C VII 11, İA C IV 626)

Leylâ Hanım'ın Fıtnat Hanım'a yazdığı iki nazire:

Sirişkim söndürür mi âteş-i aşkını benim cānā

Dil-i pür-süzümü teskîn ider mi hiç yedi deryā (G 2/1)

Giryeler itdikçe ben dildār kendin gösterür

Bahr içinde mihr-i pür-envār kendin gösterür (G 30/1)

1.2.7.1.4. İzzet Molla

İstanbul'da doğmuş, babasının ölümü üzerine akrabalarının yardımıyla öğrenimini tamamlamıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra Osmanlı-Rus savaşı aleyhtarı olduğu için sürgüne gönderildiği Sivas'ta ölmüştür.

XIX. asrın dîvân edebiyatı geleneğinin önemini yitirerek çöküşe yöneldiği ve yerini yeni bir edebiyata bırakmaya başladığı bir dönemde Keçecizade İzzet Molla XVII ve XVIII. asrın ustalarının yollarını izlemiştir. Ancak dîvân şiiri geleneğini sürdürmekten öteye giderek sahip olduğu şairlik yeteneği ince zevki, sağlam ve zarif üslubuyla diğer şairlerden kolayca ayırt edilebilecek bir edebî değer ve ustalık göstermiştir (Mengi 235).

Leylâ Hanım, İzzet Molla'nın iki beytine nazire yapmıştır.

Yād-ı rüyunla idüp meclisi âmāde bu şeb

Şevk-i la'linle sebūda kızarur bāde bu şeb (G 10/1)

Hālimi arz ideyim ölmez isem yāre sabah

Bulsun Allāh için olsun buna bir çāre sabah (G 20/1)

1.2.7.1.5. Nûri

Leylâ Hanım, muhtemelen çağdaşı olan Nûri'nin şiirlerine 4 nazire yazmıştır. İbnü'l Emin'in Son Asır Türk Şairleri'nde (C III 1868) Nuri isimli yedi şairden bahsedilse de Leylâ Hanım'ın bunlardan hangisine nazire yazdığını şimdilik tespit edemiyoruz. Leylâ Hanım'ın yazdığı nazire beyitler:

Ders-i aşkı eyledim Mecnūn ile Leylâ'dan ahz

Küh-kenlik ilmini Ferhād-ı bî-pervādan ahz (G 24/1)

Tā seher bülbül gibi efgān idenler bizleriz

Giryemizle ol güli handān idenler bizleriz (G 44/1)

Āşıkān endişe-i agyārdan olmaz halās

Bülbül elbette cefā-yı hardan olmaz halās (G 49/1)

Ziyāsından o vechi āfītabı görmeden bildim

Siyeh kākülden itmişdir nikābı görmeden bildim (G 81/1)

1.2.7.1.6. Şem'î

Leylâ Hanım'ın nazire yazdığı bir diğer şair de Şem'î'dir. Onun bir şiirine nazire yazmıştır.

Şeyh Kâmil-i tâlibiz tekkende hizmet bekleriz

Çilekeş dervişleriz kesretde vahdet bekleriz (Aşıkferki 55)

Tekkende hizmet ederek kâmil mürşidin teveccühünü bekliyoruz. Tekkede çile dolduran, olgunlaşmak için erbainler yapan, dervişleriz. Bu kadar çoklukta, kalabalıkta Allah'ı bulmak isteriz.

Nola bilmezse eger zâhid-i har kıymetimiz

Çünkü rindân iledir leyl ü nehâr ülfetimiz (G 42/1)

O eşek zâhid kıymetimizi bilmese de olur, zaten onunla teşrik-i mesaimiz yok, gece gündüz rindlerle zaman geçirmekteyiz.

1.2.7.1.7. Enderunlu Vasıf

Leylâ Hanım, çağdaşı olan Enderunlu Vasıf'a da nazireler yazmıştır.

Enderunlu Vasıf, “Enderun denilen saray içi okulda yetiştiğinden ötürü Enderûnî lakabıyla anılır. Şiirde Nedim tarzını tutturmuş ve izlemiştir; ancak Vasıf, o yolda açık, aşırı gittiği için Nedim'in incelik ve şiir zerafetine erişememiştir. Nedim'deki söyleyiş ve buluş gücünden mahrum olması, ara sıra çok güzel mısralar yazan bu şairin şiirini gölgelememiştir (Kabaklı II 768).”

Vâsıf'ın

Görenler düşde cām-ı la'l-i alun kanlar ağlarmış

Ucundan gamzenün kanlar dökülür canlar ağlarmış (Gürel 315)

Rüyasında senin al dudağında kadehi görenler ağlarmış, gamzenin ucundan kanlar (şarap) dökülür, seni sevenler ağlarmış.

matlaıyla başlayan gazeline

Dil-i uşşâkı sordum bād-ı subha cümle saglarmış

Mekânı sâye-i zülfünde gök sünbüllü bağlarmış (G 47/1)

Âşıkların halini sabah rüzgarına sordum, hepsi sağmış, ölmemiş. Zülfünün gölgesinde

mekânı sümbüllü bağ gibiymiş.

şeklinde nazire yazmıştır.

Yine Vasıf'ın

Mestâne reviş yosma kıyafet budur işte

Reftârına bend olduğum âfet budur işte (Gürel)

Sarhoş yürüyüşlü yosma görünüşlü yürüyüşüne bağlandığım afet budur işte.

gazeline

Çeşmi gibi mestâne kıyâfet budur işte

Öz canıma kasd eyleyen âfet budur işte (G 100/1)

Gözleri gibi sarhoş görünüşlü, öz canıma kast eyleyen afet budur işte.

şeklinde nazire yazmıştır.

1.2.7.1.8. Raif

Mehmed Raif (Bey), reisü'l-küttab Kastamonulu şair Mehmed Arif Efendi'nin oğludur.

Gençliğinde bir müddet sadaret mektubî kalemine devam ettikten sonra tarik-ı ilmîye girdi. 1823 (H. 1239)'te Üsküdar, 1829 (H. 1245)'da Edirne mevlevîyetine tayin olundu. Muahharen Mekke-i Mükerreme, 1836 (H. 1252)'de İstanbul payesi verildi (İbnü'l-EminC IV 1787).

Leylâ Hanım Râif'e bir gazel yazmıştır:

Kahraman-ı yamandır gamzen

Ne yaman kahramandır gamzen (G 66/1)

1.2.7.1.9. Vâhid

Leylâ Hanım'ın nazire yazdığı diğer bir şair de Vahid'dir. Hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız Vahid'e Leylâ Hanım bir nazire yazmıştır:

Yine kaçdı o şüh-ı verd-i nâzım mübtelâlardan

Usandı gâliba şeb-tâ-seher âh u nevâlardan (G 90/1)

1.2.7.1.10. Nesîbâ

Nesiba Hanım, ismi çok duyulmadık bir şairidir. Şuara tezkirelerinde ismine rastlanmayan şaire İbnü'l-Emin de Son Asır Türk Şairleri eserinde yer vermemiştir. Yalnızca Müjgan Cunbur'un "Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri" adlı eseri sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz Nesiba Hanım'a Leylâ Hanım, üç nazire yazmıştır. Nesiba Tefrika Hanım XIX. asrın ilk yarısında yaşayan bir kadın şairdir. İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Cidde valisi Said Siret Bey'in kızıdır. Özel öğrenim görmüş, şiirle meşgul olmuştur. İstanbul'da H. 1260/ M. 1844'te ölmüştür (Cunbur 59).

Leylâ Hanım'ın nazireleri:

Gönlümi almış iken ey gül-i ra'nâ evvel

Ne revâ çeşm-i füsün-kârın ile aklımı çel (G 71/1)

Dag-ı derûnı açmayayım yâre bir dahi

Faş itmeye bu sırrımı agyâra bir dahi (112/1)

Şem'-i rûh-ı cânâna pervâne benim şimdi

Bak içdigim al kana mestâne benim şimdi (G 113/1)

Leylâ Hanım tahmisleriyle de meşhurdur. O, XVI. yüzyıl klasik Türk Edebiyatının Sultanü'ş-Şuarası olarak bilinen Baki'nin şiirlerine dört tahmîs yazmıştır. Çağdaşı ve hocası İzzet Molla'nın gazellerini tanzir etmiştir. Çağdaşı olan kadın şairlerden Nesîbâ'ya on tahmis yazmış ve kendi yazdığı bir beytini (G 71/6) tahmis etmesini ondan istemiştir. Yine Nûri'ye tahmis (13. tahmis) yazmış, onun şiirlerini tanzir etmiş ve şiirleridne ondan "cenâb" (G 81) diye bahsetmiştir. Nebîl'e (D. 1842) tesdis (3. tesdis) yazmış ve ona "mir" demiş. Kendisi gibi

bir kadın şair olan Fıtnat Hanım'a zaman zaman meydan okumuş fakat "Fıtnat-ı merhûmeyi tanzîre yokdur kudretim" (G 30/7) diyerek ona saygı ifade eden mısralar da söylemiştir.

Böylelikle onları beğendiğini, onlara yakınlık duyduğunu da göstermiştir.

Bezm-i irfâna sezâ-vâr olur elbet bî-şek

İtse tahmîsine ragbet Keçeci-zâde bu şeb (G 10/7)

diyerek Keçecizâde'den beytini tahmis etmesini istemiş.

Cenâb-ı Mîr Râif'den budur me'mûlümüz Leylâ

Bunı tanzîre himmet eyler ise özge devletdir (G 28/8)

diyerek Mir Râif'ten beytini tanzîr etmesini istemiş.

Leylâ'yı iderdi bir iki beyt ile ihyâ

Hasbî-i hüner-ver iderse bunı tanzîr (G 33/7)

diyerek Hasbî'den beytini tanzîr etmesini istemiş.

Bunı eyler ise tahmîs Nesîbâ Hanım

Feyz alup bu gazelim elden ele gezse mahal (G 71/6)

diyerek Nesîbâ Hanım'dan beytini tahmis etmesini istemiş.

Sonuç olarak Leylâ Hanım, Keçecizâde İzzet Molla başta olmak üzere, Mir Râif, Hasbî, Nesîbâ Hanım gibi çağdaşı olan şairlerden beyitlerini tanzîr ve tahmîs etmelerini rica etmiştir. Bu da XIX. asırda şairler arasındaki iletişimi, edebî ilişkilerin sosyal boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

1.2.8. Şiirlerinde Kullandığı Mazmunlar

1.2.8.1. Rakîb

Leylâ Hanım, dîvân şiirinde çok kullanılan "âşık, mâşuk ve rakîb" mazmunlarından özellikle rakîb üzerinde çok durmuş ve rakîbi şu olumsuz sıfatlarla anmıştır: "Kâfir, har-meniş, bed-hû, şûm, zâlim, nâ-kes, rûsvây, gaddâr, münâfık, çingene, seg (kelb), bed-çihre, mekkâr, har, siyeh-rû". Leylâ Hanım bu kullandığı

olumsuz nitelgelerle yetinmeyerek “Rakîb” redifli bir gazel de yazmıştır (Arslan 238, G 14). Rakîb ile ilgili bazı beyitler şöyledir:

Bana yâr olduğunu dilberin işitti rakîb

Reşk ile dūzaha tođru yıkılıp gitdi rakîb (G 14/1)

O gönül alan sevgilinin bana yâr olduğunu rakîb işitti, kıskançlıkla cehenneme doğru yıkılıp gitti.

Ser-i kūyunda ger gavga-yı uşşāk olmasun dırsen

Rakîb-i kâfiri öldür ne ceng ü ne cidāl olsun (Th. 5/4)

Senin huzurunda eğer âşıkların kavgasının olmamasını istiyorsan o kâfir rakîbi öldür de kavga ve savaş olmasın.

Aceb ol mâh-rū kimlerle ünsiyyetdedir şimdi

Rakîb-i har-menişle korkarım ülfetdedir şimdi (Ms. 1/1)

Acaba o ay yüzlü kimlerle ahbaplık etmektedir. Korkarım eşek karakterli rakîbimle birlikte.

1.2.8.2. Rind-Zâhid ve Vâiz

Dîvân şiirinin genelinde rind-zâhid çatışması görülmektedir. Dîvân şairleri kendilerini “rind-meşrep, duygulu, gönül sahibi, içi dışı bir” olarak nitelerken; zâhid, sofı, vâiz vb isimlerle adlandırdıkları kimseleri de: “riyakâr, halden anlamayan, Müslümanlığı sakaldan sarıktan ibaret sayan, ruhsuz” kimseler olarak anlatmaktadırlar. Fuzûlî de bu çatışmaya dâhil olarak bir mensur eser vücuda getirmiştir. Zâhid bir baba ile rind bir oğlun macerasının anlatıldığı “rind ü zâhid” adlı eserde zâhid, akıl yoluyla ve ibadetle Allah’a ulaşılacağını, rind ise aşkla ulaşılacağını savunur. Girdikleri mücadeleyi hikâyenin sonunda rind kazanır: Zâhid baba da artık rind olur.

Leylâ Hanım da seleflerinin izinden giderek şiirlerinde zâhid ve sofulara çatmakta, gerçek yolun ibadet değil aşk yolu olduğunu ortaya koymaya çalışır:

Nola bilmezse eger zâhid-i har kıymetimiz

Çünkü rindân iledir leyl ü nehâr ülfetimiz (G 42/1)

O eşek zâhid kıymetimizi bilmese de olur, zaten onunla işimiz yok. Birlikteliğimiz gece gündüz rindân iledir.

Öğrenmeden evvel der-i medreseyi sūf

Ben mekteb-i aşk içre degildim yine câhil (Tb. 6/29)

Sofi, medresenin kapısını dahi bilmezken, ben aşk okulunda cahil değildim.

Vâiz idince tevbeyi kürsüde ben didim

Olsun güzeller sevmemege tevbe-i nasûh (R 21)

Vaiz kürsüde [camilerde vaaz verilen yer. (Sami 1157)] günahlarına tevbe edip, bir daha yapmamaya karar verince ben de güzel sevmemeğe nasûh bir tevbe ile tevbe ettim.

Tevbe-i nasûh bir daha dönmek üzere bir hataya, günaha tevbe etmek demektir.⁴ Leylâ Hanım'a göre güzel sevmemek bir hatadır, günahdır ve ona, hataya bir daha dönmek üzere tevbe etmek gerekir.

⁴ “Ey îman edenler! Allah’a tevbe-i nasûh ile (tam bir ihlâs ile) tevbe edin. Umulur ki, Rabb’iniz günahlarınızı bağışlar ve sizi altından ırmaklar akan Cennetlere koyar. O gün Allah’ın peygamberi ve beraberindeki mü’minleri utandırmayacağı gündür. O gün onların nuru önlerinden ve sağlarından koşarak Cennete yol gösterirken, onlar da: ‘Ey Rabb’imiz! Nurumuzu tamamla ve bizi bağışla! Muhakkak Senin her şeye gücün yeter!’ derler.” (Tahrîm suresi, 66.ayet)

Muâz bin Cebel (ra): “Ya Resûlallah! Tevbe-i Nasuh nedir?” diye sordu. Peygamber Efendimiz (asm): “Kul, yapmış olduğu günahıtan öyle nedâmet eder ve Allah’tan öyle özür diler ki, sağılan süt memeye dönmediği gibi, bir daha günaha dönmez!” (Beyhaki)

İKİNCİ BÖLÜM

2. LEYLÂ HANIM DÎVÂNINDA DİNÎ UNSURLAR

2.1. Allah

Dîvân şairleri dönemin gereği olarak dinî hassasiyeti olan şairlerdir. Hatta çoğunun bir tarikatla uzaktan yakından bir bağı vardır. Bu yüzden de Allah, dîvânlarda farklı isim ve sıfatlarıyla çokça zikredilir.

“Dîvân şairlerinin köklü bir İslamî bilgiye sahip olmaları ve yaşadıkları dönemin şartları düşünüldüğünde, onların şiirlerinde Allah’a geniş yer vermelerinin nedeni kendiliğinden ortaya çıkacaktır (Pala 35).”

Dîvân edebiyatı geleneğinde dîvân, besmele ile başlar; tevhid, münacat, naat bölümleriyle devam eder. Yani bir dîvân kaleme almak isteyen kişi ister istemez Allah’tan bahsedecektir. Şairin Mevlevî olduğu düşünüldüğünde dîvânında Allah’a ne kadar çok yer ayırdığı tahmin edilecektir.

Şair, dîvânında Allah’ı; “Allah, Hak, Müsteân, Hayy, Rabb, Mennân, Sübhân, Rahmân, Hâlık, Bârî, İlâhî, Yezdân, Mevlâ, Hudâ, isimleriyle ve Cenâb-ı Hak, Feyz-i Yezdân, Rabb-i Ekrem, Hayy-ı Rabb-i Mennân, Rabbülâlemîn, Hayy-ı Kirdgâr” sıfatlarıyla zikretmiştir.

2.1.1. Allah

Allah ismi Allah’ın diğer isimlerinin hepsini kapsayan bir isimdir. En çok bilinip kullanılan ismi de zaten budur. Dîvânda 36 yerde geçer.

Allah: “El” harf-i târif, “ilâh” mabûd. Hâlık-ı kâinât olan vücûd-ı mutlak. Tanrı, Rab,

Mevlâ, Hudâ (Sami158).

Dîvânda Allah ismi –billahi, vallahi gibi ifadeler hariç– 11 kere geçmektedir.

Çünkü hem-râhım benim bir âhdır

Dest-gjrim Hazret-i Allâh'dır (Mf. 3)

Çünkü benim yoldaşım bir âhdır, yardımcım benim Hazreti Allah'tır.

Kalmadı gayri mecâlim âha

İşimiz kaldı bizim Allâh'a (Tb. 7/20)

Artık âh etmeye bile dermanım kalmadı, güçten takatten düştüm. İşim tamamen yardıma muhtaçlara yardım eden Allah'a kaldı.

2.1.2. Hak

Hak ismi, halk arasında, Allah'ın en çok bilinen ve kullanılan isimlerindedir. Cenabı Hak şeklinde tazim ifade edecek şekilde kullanılır. Dîvânda 10 yerde geçmektedir.

Allah'ın isimlerinden biri olan Hak; adl, adalet, hakkaniyet, bâtil olmayan (Sami 554) anlamlarında kullanılmaktadır.

İtmedi üftâdegâna bir nigâh-ı iltifât

Gamze-i cellâdı itmez hiç Hak'dan ictinâb (K 2/14)

İlgi göstermedi, iltifat etmedi âşıklarına, onun cellat olan gamzesi Allah'tan hiç utanmadı, bir kere gülmek suretiyle canımı almadı.

Merd isen ey dil Cenâb-ı Hakk'a eyle ilticâ

Âkil ol kendin gibi mahlûkdan ümmîdi kes (G 45/2)

Ey gönül, yiğitsen yüce Allah'a sığın. Ve akıllı ol kendin gibi aciz, zayıf başkasına faydası olmayan yaratılmışlardan ümidini kes, gerçek kudret sahibi olan Allah'tan iste istediğini.

2.1.3. Mevlâ

Mevlâ aslında Allah'ın isimlerinden değildir. Fakat kullanıla kullanıla kültürümüze o kadar yerleşmiştir ki neredeyse “Allah” ismi kadar çok kullanılır ve Allah'ın isimlerinden biri zannedilir.

Sâhip, mâlik, efendi, velînîmet. Hak celle ve âlâ hazretleri (Sami 1432).

Olmuş iken bir alay hasm-ı kavî bergeşte

Mora kâfirleri bir iş mi bi-lutf-ı Mevlâ (K 1/5)

Mora yarımadasının kâfirleri isyan etmiş, fakat onlara haddini bildirmek Allah için hiç zor değildir.

Telef olsun mı gamınla Leylâ

Sende yokdur gibi havf-ı Mevlâ (Tb. 7/25)

Ey sevgili, senin aşkınla Leylâ'nın telef olmasını mı istiyorsun. Galiba öyle. Sende hiç Allah korkusu yok.

2.1.4. Müsteân

Allah'ın bu ismi halk arasında pek kullanılmaz ve bilinmez. Belki de buna paralel olarak Leylâ Hanım'ın dîvânında da Müsteân ismi iki kere geçer. Kendisinden avn ve imdad talep olunan, yardımı istirham olunan. Rabb-i müsteân (Sami 1338).

Her menâre şeb-çerâg-efrûz olup ilân ider

Lema-rîz oldu diyü feyz-i Cenâb-ı Müsteân (K 3/4)

Her minare geceyi aydınlatan bir çıra olup Cenabı Müsteân'ın (kendisinden yardım umulan Allah) her yere ışık saçtığını ilan ediyor.

Re'yini takdîrine Mevlâ muvâfik eyleyüp

Her umûrında muvaffak itdi Rabb-i Müsteân (T 10/4)

Mevlâ, Edirne Valisi'nin isteklerine kendi takdirini muvafık edip her işinde ona yardım etmiş ve onu başarılı kılmıştır.

2.1.5. Yezdân

Yezdân ismi de Türk edebiyatındaki Fars kültürünün etkisiyle çok kullanılan isimlerdendir. Dîvânda Yezdân ismi 6 defa geçmektedir.

Yezdân kelimesi anlam itibariyle iki şekilde kullanılmaktadır:

Eski Zerdüşterde hayır ilahı (İstılah-ı İslamda) Hak taala hazretleri (Sami 1548).

Dîvân şiiirinde genellikle ikinci anlamıyla kullanılmaktadır.

Perişân oldu aklım zülf-i dilber gibi hayretle

İdince çeşm-i ibretle nazar bu feyz-i Yezdân'a (K 4/9)

Allah'ın ihsanı olan o sevgiliye ibretli bakışla bakınca, o sevgilinin zülüfleri gibi aklım perişan oldu.

Bulup ehl-i cihân hep sâyesinde emn ü âsâyiş

Muzaffer eyleye şâh-ı cihânı Hazret-i Yezdân (T 4/10)

Dünyadaki herkes onun sayesinde emniyet ve asayiş bulacak, Allah o dünya padişahını muzaffer eyleye.

2.1.6. Hudâ

Hudâ ismi özellikle Fars kültüründen etkilenen ülkemizin doğusunda çokça kullanılır. Mevlâ ismi ve Hudâ ismi Allah ismi yerine kullanılır. Yine Fars kültürünün Türk edebiyatı üzerindeki etkisiyle Hudâ ismi Türk edebiyatında da çok kullanılmıştır. Dîvânda 16 yerde geçmektedir.

1. Allah, tengri, rab: Hudâ-yı lemyezel hakkıyçün! Bihakk-ı hüda. 2. Efendi sahip (bu mana ile yalnız bazı terkibetde bulunur): Kethüda= ev sahibi (Sami 573).

Unutmam gördüğim ihsânı bābindan Hudâ âlim

Felekde iftihârım olsa da ancak o devletdir (K 6/13)

Allah biliyor ondan gördüğüm ihsanı unutmam. Bundan sonra başka başarılarım olsa da bu gördüğüm ihsan diğerleriyle kıyaslanamaz bile.

Bir acāib nesnedir cansız togarlar ibtidā

Canlanurlar sonradan zirā bu da sun-ı Hudā (L 5/3)

Başlangıçta cansız doğan bu nesnelere acaibdir. Sonradan canlanırlar bu da Allah'ın işi, şaşılacak bir şey yok.

Melce'im yok benim āh āh u nevādan gayri

Kalmadı yār u ne hem-rāh Hudā'dan gayri (Tb. 5/18)

Benim artık ahlardan inlemelerden başka sığınacak yerim kalmadı. Ve Allah'tan başka da ne yoldaş ne de sevgili kalmadı.⁵

2.1.7. Mennân

Allah'ın 99 isminden biri olan Mennân da çok bilinmeyen çok kullanılmayan isimlerindedir. Genellikle tahsil görmüş insanlar tarafından bilinir. Dîvânda 4 yerde geçmektedir.

Mennân: Minnet ve ihsan eden hak taâlâ hazretleri. Çok ihsan eden, veren, ihsanı bol (Sami 1409).

Fâtih-i beyt-i Hudā kible-güşâdır zâtın

Yâverin çünkü senin avn-i Cenâb-ı Mennân (K 5/13)

Sen Allah'ın evinin fatihi, kible göstericisisin, çünkü bol bol ihsan eden Allah senin yardımcındır.

Hânedânın idüp Allāh kederden mahfûz

Ömr ü ikbâlini efzûn ide Hayy-i Mennân (K 5/35)

Allah soyunu kederlerden acılardan korusun, o çok çok ihsan eden Allah ömrünü bereketli eylesin.

⁵ Bu beyit Fuzûlî'nin meşhur
Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bād-ı sabādan gayrı (Parlatır 362) beytine naziredir.

2.1.8. Sübhan

Sübhan ismi de halk arasında az bilinen isimlerdir. Sadece namazdan sonraki sübhanallah kelimesi bilinse de bunu söyleyen çoğu insan buradaki Sübhan kelimesinin Allah'ın ismi olduğunu bilmez. Dîvânda da 2 yerde geçer.

Her nevi avârizdan ve evsâf-ı beşeriyeden berî ve münezzeh olan Hak celle ve âlâ hazretleri (Sami 705).

O nizâm-âver-i ahvâl-i cihân kim zâtın

Zıver-i devlet ü dîn itmese Hayy-i Sübhân (K 5/4)

Hayat veren ve bütün eksikliklerden uzak olan Allah onu din ve devletin süsü yapmasa idi bütün dünyaya düzen veremezdi.

Hemîşe var idüp âlemde Mevlâ vâlideyniyle

Muammer ola tül-i ömr ile bâ-feyz-i Sübhânî (T 29/4)

Allah onu anne-babasıyla beraber vâir etsin. Sübhan olan Allah'ın ihsanı ile ömrü uzun olsun.

2.1.9. Hâlık

Halık ismi Allah'ın halk tarafından bilinen isimlerindedir. “halk, mahlûk” kelimeleri de aynı kökten gelmektedir. Dîvânda sadece bir yerde geçmektedir.

Bu ismin geçtiği bir de atasözü var:

İyilik et denize at, balık bilmezse Halık bilir (Aksoy 336).

Yaratan yaratıcı. Ahsenülhâlıkîn: Yaratanların en iyisi (Sami 569).

Yaratan, yoktan var eden, yaratıcı, Allah (Devellioğlu 380).

Sen ol şâh-ı muazzamsın ki mahbûb eyledi Hâlık

Der-i lutfunda kurbân eylemez mi cânını âşık (Th. 1/7)

Sen Hâlık olan Allah'ın kendisine sevgili eylediği o muazzam padişahsın. Senin yolunda âşık canını kurban eder.

2.1.10. Bârî

Bârî ismi de Allah'ın pek bilinmeyen isimlerdendir. Dîvânda da 2 yerde geçer.

Yaratıcı, Hâlık, Hak celle ve âlâ hazretleri: Bârî Taâla (Sami 262).

İki dünyâda da Bârî Taâlâ

Anı Gebr ü Yehûd'a itdi rüsvâ (Tb. 2/15)

Allah Yezid'i dünyada herkese, Ateşgede'ye Yahudi'ye, rezil rüsva etti, âhirette de edecek.

Yeter Leylâ şikâyet söz tamâm oldu duâ eyle

İde Bârî Taâla ömrini ikbâlini müzdâd (T 23/11)

Leylâ söylenecek söz kalmadı şikâyeti bırak ve dua et. Allah ömrünü ve bahtını talihini artırsın.

2.1.11. İlâhî

İlâhî hitabı özellikle dua edilirken çokça kullanılan "ey Allah'ım" manasında bir hitaptır. Dîvânda da bu şekilde kullanılmıştır.

Nidâ, Arapça, "ilâh" ile yâ-i tekellümden mürekkep, rabbim. Hak taâlâ hazretlerine münâcât ve na'tı hâvî kasîdeye ekseriyâ "ilâhî" tabiriyle başlayıp tekyelerde okunur.

Allah'ım, ey Allah, bu ne hal, ne tuhaf (Sami 160).

Rahm eyle bu dil-haste-i nâ-çâra İlâhî

Zahm-ı dilime senden olur çâre İlâhî (G 121/1)

Allah'ım bu gönlü hasta, çaresiz kuluna merhamet et. Gönlümün yarasına çare ancak sensin.

Bakma yüzimin karasına rûz-ı cezâda

Bağışla beni Ahmed-i Muhtâr'a İlâhî (G 121/3)

Allah'ım Habibin'in yüzü suyu hürmetine günahlarıma bakma beni affet ceza gününde.

2.1.12. Rab, Rabbülâlemin

Rab ismi de halk arasında çok bilinen ve özellikle dua edilirken çokça kullanılan bir isimdir. “Ya Rabbi” “Ya rabbi ve ya rabbel âlemin.”

Rab: Efendi, malik, sahip, mutasarrıf. Kainâtın sahibi ve maliki olan Cenâb-ı Hak (Sami 657).

Yâ Rab buna tâkat mı gelür şine pür âteş

Kim bâr-ı elem çekmedeyim cism ise rencür (G 39/3)

Gönlüm cayır cayır yanıyor, ya Rabbi buna dayanmak ne mümkün, ateş yağdıran bir elem çekiyorum, cismim hasta.

Elfâzı perîşânını cem itmek için

Tevfîkin umar abd-i siyeh-rû yâ Rab (Kt. 4/1)

Ya Rabbî bu günahkâr kulun dağınık sözlerini bir araya getirmek, bir şiir yazabilmek için yardımını bekliyor.

Görünmez oldu hayli demdir ebr içre nihân olmuş

Varup hem-bezm-i agyâr oldu yâ Rab bu ne hikmetdir (G 28/7)

Uzun zamandır görünmüyor o sevgili bulutların arasına gizlenmiş, gidip yabancılarla oturup kalkmaya başlamış ya Rabbi bu ne hikmettir!

2.1.13. Hayy

Allah’ın isimlerindedir. Dîvânda “Hayy-i Rabb-i Mennân, Hayy-i Sübhân, Hayy-i Mennân, Hayy-i Rabb-i Ekrem, Hayy-ı İlâh, Hayy-ı Hudâ, Hayy-ı Kirdgâr” şeklinde geçmektedir.

Diri, zinde, canlı, hayatda olan. Sifatullah’dan dahi olup, “Cenâbı Hayyi lâ yemût” denilir (Sami 562).

Zıll-i Mevlâ şeh-r-yâr-ı âlemîn

Ömrin efzûn ide Hayy-ı Kirdgâr (T 33/1)

Hayat veren Allah'ım, Allah'ın gölgesi ve dünyanın padişahının ömrünü uzun eylesin.

Kılsun anı Hayy-ı İlâh tâ haşr olunca pâdişâh

Şeh-zâdegâniyla o şâh virsün cihâna zîneti (T 5/9)

O hayat veren Allah kıyamete kadar onu padişah kılsın. Oğullarıyla birlikte o padişah dünyayı süslesin.

Necl-i dürr-i pâkini Hak gösterüp âlemde pîr

Birbirinden haşre dek ayırmaya Hayy-ı Hudâ (T 25/4)

Tertemiz bir inci tanesi olan oğlunu Allah dünyaya reis eylemiş, hayat veren Allah onları kıyamete kadar ayırmasın.

2.2. Peygamberler

“Peygamber: Taraf-ı ilahiden haber getirüb evâmîr ve nevâhi’-i ilâhiyeyi tebliğ eden zat, nebi, resul (Sami 368).”

Peygamberlik, Allah ile insanlar arasında bir elçilik görevidir. Allah bu göreve layık olan en iyi kullarını seçer. Peygamberler insanlara yol gösterici olarak gönderilmiştir. İnsanların böyle yol göstericilere ihtiyacı vardır. Çünkü insanlar kendi akılları ile Allah'ın varlığını anlayabilirlerse de O'nun yüksek sıfatlarını kavrayamazlar. Allah'a nasıl ibadet edileceğini, Ahiret hayatını ve burada kimlere mükâfat verileceğini, kimlerin ceza göreceğini, dünya ve ahiret mutluluğunun nasıl kazanılacağını bilemezler.

İşte bu gerçekleri insanlara öğretmek, dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını göstermek için Yüce Allah, peygamberlerini görevlendirmiştir (Yazıcı 45).

“Kuran-ı Kerim’de ismi geçen peygamberler 25 tanedir. İsimleri sırasıyla Âdem, İdris, Nuh, Hud, Sâlih, Lut, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Şuayb, Harun, Musa, Davud,

Süleyman, Eyyub, Zülkifl, Yunus, İlyas, Elyesea, Zekeriyya, Yahya, İsa, Muhammed (Yazıcı 46-47).”

Dîvânda doğrudan veya dolaylı olarak temas edilen peygamberler; Süleymân Eyyûb, Âdem, Yakûb, İsâ, Yusuf, Halîl-i Rahmân (İbrahim), Hz Muhammed. Bir de peygamber olup olmadığını kesin olarak bilinmeyen Hz. Mûsâ'nın yol arkadaşı Hz. Hızır vardır. Leylâ Hanım dîvânda en fazla Hz. İsa ve Yusuf'tan bahseder. Hz. İsa'nın mucizelerine, Hz. Yusuf'un güzelliğine atıf yapar.

2.2.1. Hz. İbrahim

Hız. İbrahim hayatı boyunca birçok imtihana tabi tutulmuş Allah'ın yüce peygamberlerinden biridir. 70 yıl kadar çocuğu olmamış, olunca hanımını ve oğlunu bir yerde terk etme ile sınanmış ve hepsinden önemlisi ateşe atılmakla imtihan olmuş bir peygamberdir. Türk edebiyatıda Hz. İbrahim bu, ateşe atılması tarafıyla genellikle işlenmiştir. Leylâ Hanım dîvânında ise Kâbe'yi inşa etme tarafıyla işlenmiştir.

“Hz. İbrahim, Kur'an-ı Kerim'de isminden ve muhtelif kıssalarından çokça bahsedilen bir peygamberdir. Kuran-ı Kerim'in uzunca bir suresi “İbrâhim” adını taşır. Bu sure dışında 68 yerde ismi geçer. Babasının ismi Azer'dir ve puta tapmaktadır. Hz. İbrahim ne kadar uğraşsa da babasının hidayetine vesile olamaz (Aydemir 57-59).”

Hız. İbrahim peygamberlerin babasıdır. Onun iki oğlu Hz. İsmail ve Hz. İshak peygamberdir. Hz. Muhammed, Hz. İsmail'in soyundan; Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriyya, Hz. İlyas, Hz. İsa da Hz. İshak'ın soyundandır.

Şübhesiz Hazret-i Peygamber'i itdin hoşnüd

Eyleyüp Kâbe binâ hem-çü Halîl-i Rahmân (K 5/14)

Kâbeyi Hz. İbrahim gibi tamir ederek şübhesiz sen de Hz. Peygamber'i memnun ettin.

Kâbe'yi Hz. Âdem inşa etmiştir. Hz. Nuh tufanında her yer dümdüz olunca Kâbe'de

yıkılmıştır. Allah, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'e Kâbe'yi bulunduğu yerde yeniden inşa etme görevi vermiştir.

2.2.2. Hz. İsa

Hz. İsa, ölüleri diriltmesi, nefesiyle hastaları iyileştirmesi ile meşhur bir peygamberdir. Türk edebiyatıda da ruh veren, iyileştiren bu nefesiyle bir mazmun olarak kullanılmıştır. Dîvânda iki yerde Hz. İsa'ya temas edilmektedir.

Hz. İsa, Hz. Meryem'in oğludur. Bakire olan Hz. Meryem'den Allah'ın yaratıcı kudretinin bir nişanesi olarak doğmuştur. "Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsa'nın bazı mucizelerine de temas etmektedir. Allah'ın izni ile o, ölüleri diriltmiş, hastalara şifa vermiş, balçıktan kuşlar yaparak onlara can vermiş, anadan doğma körü, alaca hastalığa tutulmuş kişiyi iyileştirmiş, İsrailoğullarının yediklerini ve evlerinde sakladıkları şeyleri kendilerine haber vermiştir." (Aydemir 235-236)

Benem ol şâir-i muciz-nefes ü |sj-dem

Medh-i destûr ile virmekte sözüm mürdeye cân (K 5/31)

Ben Hz. İsa'nın nefesi gibi, nefesi mucize saçan bir şairim ki onun izniyle medhedince sözüm ölüye can verir.

Şehen-şâha eger teşrif ideydin cümleden akdem

Olurdu ümmetin elbetde İbni Hazret-i Meryem

Nice fahr eylemez şâhım sana mensûb olan âdem

Anaydı |sj-i Meryem hulûs-ı kalb ile bir dem

İrerdî âsumân-ı heftümjine yâ Resûlallâh (Th. 1/5)

Ey padişahların padişahı efendim (Hz. Muhammed), sen bütün peygamberlerden önce gelmiş olsaydın, ümmetin Hz. İsa olurdu. Bu yüzden sana ümmet olan kişinin övünmemesi mümkün değil. Eğer Hz. İsa seni samimiyetle bir an ansaydı, yedi kat semaya çıkardı.

Son mısradaki Hz. İsa'nın göğe kaldırılmasına ve Hz. Muhammed'in miraç olayına telmih vardır.

2.2.3. Hz. Âdem

Hz. Âdem İslam inancına göre ilk insan ve ilk peygamberdir. Dîvânda iki yerde ismi geçmektedir. Birinde bizzat kendisi kastedilmekte, diğesinde nev' olarak, insan manasında âdemoğlu şeklinde kullanılmıştır.

Kuran-ı Kerim'den ve hadislerden edinilen bilgilere göre Hz. Âdem yoktan var edildi. Allah onu topraktan yarattı. O yaratılan ilk insandır. İnsanlar yaratılmadan önce başka varlıklar vardı: Melekler ve cinler. İblis cinlerdendi ama ibadetleriyle meleklerin üstünde bir makam elde etmişti. Allah Hz. Âdem'i yaratıp "Âdem'e secde edin." dediğinde bütün melekler secde etti fakat şeytan secde etmedi ve kâfirlerden oldu.

Hz. Âdem'den sonra Allah ona eş olarak Hz. Havva'yı yarattı ve onlara "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz." (Bakara 35) dedi. Fakat şeytan gelerek onları kandırdı ve Allah şeytan ve Hz. Âdem ve Havva'ya "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" (Bakara 36) dedi (Aydemir 19-37).

Senin mihr-i cemâlin eyledi tenvîr eflâki

Göreydi Yûsuf eylerdi fedâ hep cân u emlâki

Bu esrâra yetişmez kimsenin hiç akl u idrâki

Dahi bî-rûh iken Âdem Nebî'nin kâleb-i pâki

Oturdun sen nübüvvet mesnedine yâ Resûlallâh (Th. 1/3)

Senin güneş gibi yüzün bütün kâinatı aydınlattı. Yusuf senin yüzünün güzelliğini görseydi canını mülkünü terk ederdi. Aklın, idrakin, pek anlamayacağı bir şeydir ama Hz. Âdem daha ruh olarak yaratılmamışken sen (Hz. Muhammed) peygamberdin.

Burada senedi bakımından zayıf kabul edilen şu hadise bir gönderme vardır: "Âdem henüz su ile çamur arası bir şeyken ben peygamberdim." (Tirmizi, 46, 1; A. H. 4, 66.)

İbni Âdem ola hâşâ o gürûh-ı mekrûh

Zulm ile âlemi bu ümmete itdi zindân (Tb. 1/20)

Âdemoğlu (insan) olamaz o pis guruh (Yezid’le birlik olup Hz. Hüseyin’in şehit edenler) çünkü yaptıkları bu zulüm ile Müslümanlara dünyayı zindan ettiler.

2.2.4. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, hayatı ve kıssası Kur’ân-ı Kerîm’de Yusuf suresi ile anlatılan ve güzelliğin timsali olan bir peygamberdir. “Kur’ân-ı Kerim’in peyderpey nüzûlünden itibaren uzunca bir zaman sonra Hz. Peygamber’in arkadaşları: “Ey Allah’ın rasûlü, bize bir kıssa anlatsan demişlerdi. Bunun üzerine bahis konusu sure nazil olmuştur. Allah, Hz. Yusuf’a ait bu kıssayı “Ahsenü’l-Kasas” şeklinde vasıflandırmıştır.” (Aydemir 75).

Hz. Yusuf, dîvânda güzellikle ilgili beyitlerde kullanılmıştır. Kuyuya atılması, zindana düşmesi, Züleyha ile arasında geçen hikâye, Mısır’a vali oluşuna telmih yapılmamıştır.

Zihj nür-ı mücessem makdemi ekvâna fer virdi

Sezâ dirler ise ol tıfl-ı pâke Yūsuf-ı sânj (T 29/2)

Ne iyi, o bedeni ışık olan doğdu, kâinata ışık verdi. O tertemiz çocuğa –
güzelliğinden dolayı– ikinci Yusuf deseler yeridir.

Kimdir bu cihânda sana benzer sanemâ kim

Dünyâda senin var mı nazjrin acebâ kim

Hurşjdi sana benzedem ey mâh-likâ kim

Ben Yūsuf-ı sânj disem olmaz mı sana kim

Çün eylediler dilberi bu hüsn ile tabjr (Th. 10/4)

Ey çok güzel olan sevgilim! Bu dünyada güzellikte senin benzerin yok. Seni Güneş’e benzetirler ey ay yüzlü, ben ikinci Yusuf desem abartmış mı olurum. Çünkü sevgilinin güzelliği anlatılırken bu tabir ile anlatılır.

2.2.5. Hz. Yakup

Hz. Yakup, Hz. Yusuf'un babasıdır. Birçok dîvân şiiri Hz. Yakup'un hüznünü mazmun olarak kullanmıştır. Hz. Yakup, oğlu Yusuf'tan ayrılınca çok acı çekmiş (Aydemir 76-728) ve böylelikle Türk edebiyatına “Yakup'un Hicranı” olarak bir mazmun girmiştir.

Yūsuf'ından ki cüdā düşdi Cenāb-ı Ya'kūb

Aybdır derd-i dile itme tesellî matlûb (Tb. 3/11)

Hz. Yakup, oğlu Yusuf'tan ayrı düştü. Böyle evlat acısıyla yanan birini teselli etmeye çalışma, ayıptır.

Burada meşhur Hz. Yusuf kıssasına –Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, sonra bir kervancı tarafından bulunup Mısır'a götürülmesine– telmih vardır.

Bu letâfetle bu hâlet ile āh

İbni Ya'kūb ile beraberdir (G 41/3)

Sevgilim bu güzelliğiyle Hz. Yakup'un oğlu (Hz. Yusuf) gibi güzeldir, yakışıklıdır.

2.2.6. Hz. Eyüp

Hz. Eyüp, Türk edebiyatında sabrın remzi olagelmiştir. Âşık'ın mâşukunun cevri ü cefasına sabretmesi Hz. Eyüp'ün başına gelen belalara sabretmesine benzetilmiştir. Leylâ Hanım dîvânında da sadece bir yerde, sabrı ile ilgili işlenir:

Vāsıl-ı kurb-ı Hūda ola be-aşk-ı Haydār

Bize tā mahşere dek hem vire sabr-ı Eyyüb (Tb 3/14)

Hz Ali aşkına Allah'a yakınlığa ulaşsın. Bize mahşere kadar Hz. Eyüp'ün sabrını versin.

Hz. Eyüp, –rivayetlere göre– önce bütün malını, sonra bütün evlatlarını, sonra sağlığını, en son da dostlarını ve itibarını kaybetmiştir. Vücudunu baştan aşağı çibanlar, büyük yaralar sarmış, teni şişmiş, uyuza benzer bir illete tutulmuş ve kiremit parçalarıyla kaşınır hale gelmiştir. Yaralarına kurt düşmüş, kokudan yanına

yaklaşılabilir olmuş ve halk bizar kaldığı için onu kasaba dışındaki bir çöplüğe atmıştır. Bu çöplükte yedi yıl kadar kalan Hz. Eyüp'e sadece hanımı refakat etmiş, bütün dost ve ahbabları kendinden yüz çevirmiştir. Hz. Eyüp bütün bunlara sabretmiş ve sonunda şifa bulmuştur (Kazancı 105).

2.2.7. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman, hem edebiyatta hem de halk arasında saltanatın zenginliğin sembolü olagelmıştır. Hatta halk arasında “Sultan Süleyman'a kalmayan dünya” şeklinde bir deyim vardır. Dîvânda Hz. Süleyman'dan 3 kere bahsedilir.

Hz. Süleyman, Hz. Davud'un oğludur. Babası gibi peygamber olan Hz.

Süleyman aynı zamanda hükümdardır. Hem öyle bir hükümdar ki hükmü sadece insanları değil, hayvanları hatta cinleri şamildir. Dillere destan, darb-ı mesellere konu olan muazzam bir saltanatın sahibidir. Kuşdilini bilirdi, rüzgâr emrine âmâde idi ve istediği yere çok kısa zamanda gider, gelirdi. İnsanlar, cinler ve kuşlardan müteşekkil orduları vardı (Aydemir 187).

İncinmedi bir mür o Süleymân-ı haşemden

Deryâ-yı keremden

Endişesi hep celb-i kulüb-ı zuâfâdır

Dirlerse becâdır (Mz 1/3)

Hz. Süleyman'ın ihsan ve lütfunun genişliği dolayısıyla ordusundan bir karınca bile incinmedi. Onun amacı zayıfların kalbini kazanmaktır dense yeridir⁶.

Dörtlükte, Neml suresi 18,19. ayetlerde anlatılan, Hz. Süleyman'ın ordusuyla harbe çıkarken karıncaların reisinin “Ey karıncalar yuvalarınıza girin. Sakının, Süleyman ve ordusu –farkında olmadan– sizi çiğnemesinler” demesine telmih vardır.⁷

⁶Dörtlükte Sivas valisine “Hz. Süleyman”ın yardımcısı denmiş ve onun zayıflara yardımı anlatılmıştır.

⁷Bu olayla ilgili bkz. Aydemir 198.

Tārik-i dünyā olan bir mülke mālîk oldı kim

Tālib-i ukbā olan bir mülke mālîk oldı kim

Aşk ile rüsvā olan bir mülke mālîk oldı kim

Āşık-ı Mevlā olan bir mülke mālîk oldı kim

Manjde şāh oldı bes mülk-i Süleymān istemez (Th. 2/6)

Dünyayı terk eden, ukbayı isteyen, aşk ile rezil olan, Allah'a âşık olan aslında şah oldu, bu ona yeter. Hz. Süleyman'ın mülkünü istemez.

2.2.8. Hz. Hızır

Kur'ân-ı Kerîm'de Musa Peygamber ile olan macerası anlatılır (Kehf 82). Fakat peygamber mi velî mi olduğu belirtilmez. Hz. Hızır kültürümüzde önemli bir yere sahip bir Allah dostudur. Darda kalanların yardımına yetişeceğine inanılan Hz. Hızır'ın özellikle denizcilerin yardımına koşacağı düşünülür. Her yıl 6 mayıstan itibaren Hz. Hızır'la Hz. İlyas'ın buluştuğuna ve böylelikle bereket geldiğine inanılmaktadır. Hatta halk arasında kapıya gelen dilencinin –Hızır olma ihtimali dolayısıyla– kovulmaması, az-çok bir şey verilmesi gerektiğini ifade eden “Her geceyi kadir, her geleni Hızır bil” sözü yaygındır. Ayrıca “Hızır gibi yetişti” (Aksoy 858) sözü de sıkışanlara Allah'ın Hızır'ı göndereceğine duyulan inancı ifade etmektedir. Âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan Hızır'ın, peygamber veya velî olduğu hususunda rivayetler vardır (İslam Ansiklopedisi C 17 407-412).

Hak Taālā itsün ol hākān-ı ālj himmete

Lutfını yāver hemjşe Hazret-i Hızır'ı karjn (T 7/5)

Allah gayreti hedefi yüce olan o hükümdara yardımını daim eylesin, Hz. Hızır'ı yoldaş eylesin.

O zātın medhini haddin midir ey kilik-i bj-implā

Duā eyle ana her maksadında Hızır ola hem-rāh (T 14/5)

O zatı övmek benim gibi yazıdan anlamayan birinin haddi değildir. Ona her zaman dua et, her zaman Hızır ona yoldaş olsun.

2.2.9. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, dîvân edebiyatında çokça ismi geçen bir peygamberdir. Zaten dîvânın bölümlerinden biri naat olduğu için ister istemez dîvân şairleri ondan bahsetmek zorundadır. Fakat bu zorunluluğun dışında dîvân şairleri de çoğu itibariyle ya peygamber aşığı veya en azından dindar olduğu için naat yazmak onlar için bir şereftir.

Dîvânda birçok yerde Hz. Muhammed'den bahsedilmiş veya ismi bir şekilde geçmiştir. Ayrıca 1. tahmis (Arslan 126), 102 (Arslan 299), 103 (Arslan 299, 300), 104 (Arslan 300), 105 (Arslan 301), 106. (Arslan 302) gazeller, naattır. Ve Leylâ Hanım naat yazma konusunda oldukça başarılıdır.

Hz. Muhammed Allah'ın son peygamberidir. Hz. Muhammed'in soyu hem anne hem baba tarafından Hz. İsmail'e dolayısıyla Hz. İbrahim'e dayanır.

Kendisi doğmadan önce babası, doğduktan 6 yıl sonra da annesi vefat etmiştir. Sonra iki yıl dedesi, o vefat edince de amcası Ebu Talip onu büyütüştür. 25 yaşındayken kendinden 15 yaş büyük zengin, soylu ve dul Hz. Hatice ile evlenmiştir. 40 yaşında peygamberlik gelmiş, 53 yaşında iken Mekke'dekilerin baskısından dolayı Yesrib (Medine)'e kendisine inananlarla birlikte hicret etmiştir. Mekke'dekiler orada da rahat bırakmamış ve üç savaş yapmak zorunda bırakmışlardır. Hicretten 6 yıl sonra Roma, Bizans, Sasani ve Mısır'a elçiler gönderip İslam'ı tebliğ etmiştir. Mekkelilerle savaş olmayacağına dair anlaşma yapmış fakat onlar bu anlaşmayı bozunca da Mekke'ye girmiştir. 632 yılında ise vefat etmiştir.⁸

Bu cismim âteş-i aşkınla yansun yâ Resûlallâh

Dü-çeşmim hâb-ı gafletden uyansun yâ Resûlallâh (G 106/1)

Bu bedenim aşkının ateşiyle yansın, iki gözüm gaflet uykusundan uyansın yâ

Resûlallâh.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Allah Dostları C I 91.

Gidüp boynumda zencirimle ben ol ravza-i pāke

Görenler hep beni djvāne sansun yā Resūlallāh (G 106/2)

Boynumda nefsimde esaretimin, günahlarımın temsili olan bir zincirle senin tertemiz bahçene (mezarına) geleyim. Görenler beni deli sansın yā Resūlallāh.

Kulun Leylā'yı mahşer ehline sen eyleme rüsvāy

Günāhından bu dünyāda utansun yā Resūlallāh (G 106/5)

Kölen Leylā'nın mahşer ehline rezil rüsva olmasına müsaade etme, günahından bu dünyada utanması affına bir sebep olsun yā Resūlallāh.

2.3. Çâr-ı Yâr

Halifeler, Hz. Muhammed'in ahirete göç etmesinden sonra Müslümanları idare etmiş olan kişilerdir. Fakat halife denince akla ilk "dört halife" gelir. Bunlar sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'dir. Onlara "Hulefâ-i Râşidîn", "Çâr-yâr-ı Güzîn" "Çâr-Yâr-ı Bâ-Safâ" "Çehâr-ı Yâr" da denir.

1. Vekil, halef, birinin yerine geçen adam. 2. Fahr-i Kâinât (slam) efendimizin vekil olarak imâm-ı müslimîn ve hâmi-i şerîat-i Muhammediye olan zât (Sami 588).

Dîvânda Hz. Ali dışındaki halifelerin ismi bir defa geçmektedir. Bu da Leylâ Hanım'ın Ehli Beyt'e sevgisinin daha fazla olduğunun kanıtıdır.

2.3.1. Hz. Ebu Bekir

Peygamberin sadık dostu, hicret arkadaşı, İslamiyet'i kabul eden ilk erkek, ashabın en ileri geleni Hz. Peygamberin en sevdiği ashabıdır. "Rasūlullāh kendisine İslam'ı tebliğ edince düşünmeden kabul etti. Hz Muhammed'in kayınpederi ve ondan sonraki ilk halifedir (Allah Dostları C I, 138)." Dîvânda sadece bir yerde ismi geçer

İdenler Hazret-i Bū-Bekr'i inkār

Cemālin görmesünler enbiyânın (G 67/2)

Hz. Ebu Bekir'in halifeliğini kabul etmeyenler peygamberlerin yüzünü görmesinler.

2.3.2. Hz. Ömer

Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e özel bir alakası vardı. Ömer hakkında birçok takdîrkâr ifadeleri vardır. Dîvânda Hz. Ömer üstünkörü olarak bir yerde geçer.

“Benden sonra peygamber gelse Ömer olurdu” “Benim gökte iki vezirim, yerde iki vezirim var: Göktekiler Cebrail ve Mikail, yerdekiler Ebu Bekir ve Ömer'dir” gibi takdîrkâr ifadeleri onun içindir (Allah Dostları C I, 151).

Güneh-kârım egerçi bendesiyim

Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın (G 67/3)

Günahkârım gerçi ama Ömer, Osman, Aliyyül Murtaza (kendisinden razı olunmuş)'nın kölesiyim. (Bu yüzden günahlarımın affedilmesini ümid ediyorum)

2.3.3. Hz. Osman

Hz. Osman, Hz. Muhammed'in sevdiği cennetle müjdelediği insanlardandır. İki kızını ona vererek bu sevgiyi ortaya koymuştur. İsmi dîvânda bir yerde geçmektedir ve örnek beyit bir önceki bölümde zikredilmiştir.

Künyesi Ebu Abdullah'tır. Babası Affan b. el-Âs, annesi Ervâ'dır.

Büyükannesi Beyzâ, peygamberimizin halasıdır. Hz. Osman'ın ailesi Mekke'de nüfuz sahibi, seçkin ileri gelen bir aileydi.

Peygamberin iki kızıyla evlenerek “Zinnureyn” lakabı alan Hz. Osman üçüncü halifedir (Allah Dostları C I, 173).

2.3.4. Hz. Ali

Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye sevgisi basit bir amcaoğlu sevgisi değildir. O gaybe aşına gözüyle kıyamete kadar gelecek Allah dostlarını görmüş ve bunların çoğunun Hz. Ali'nin soyundan geldiğine muttali olduğundan Hz. Ali'ye özel bir değer vermiştir. Zaten Hz. Ali de gerek Onun devrinde gerekse kendi halifeliği döneminde bu sevgiyi hak ettiğini ortaya

koymuştur. Hz. Ali'nin şeceresi:

Babası Ebu Talip'tir. Ebu Talib'in adı Abdi Menaf'tır. Dedesi Abdülmuttalip, onun babası da Hâşim'dir. Hz. Ali'nin annesi, Esed kızı Fatıma'dır. Fatıma'nın dedesi de Hâşimdir. Babası da annesi de Hâşimî olan ilk halife odur.

Hz. Ali kuvvetli, iri gözlü ve son derece yakışıklı birisiydi. Hafif dolgun, saçları dökük, sakalı gür ve göğsü kıllı idi. Orta boylu, kalın pazuluydu. Sürekli gülümseyen bir siması vardı (Allah Dostları C I, 184).

Leylâ Hanım Ehl-i Beyt sevgisi ile dolu olduğu için, dîvânında Hz. Ali'nin ismi çokça geçmektedir.

İhtirâz eylemeyüp seyf-i Alî'den kat'â

Ne cesâretle hücûm itdi sefîh-i bed-hâh (Tb. 1/17)

Hz. Ali'nin kılıcından da korkmadan, çekinmeden nasıl saldırdı, şer isteyen aşağılık (Yezid).

Ey fâtih-i Hayber Alî

Vey melce'-i ahkar Alî

Kerrâr hem Haydar Alî

Mevlâ-yı her Kanber Alî

Ey Sâki-i Kevser Alî

Dâmâd-ı Peygamber Alî (M 1/1)

Ey Hayber'in fâtihi, zavallıların sığınağı, döne döne savaştan kahraman Ali. Kanber (Hz. Ali'nin kölesi)'in efendisi, Kevser'i sunan, Peygamberin damadı Ali.

Râfizdir diseler de ne gerek Leylâ'ya

Yine evrâdı anın subh u mesâ Haydar'dır (G 40/5)

Leylâ'ya Rafizî⁹ deseler de o Hz. Ali'yi anmaktan vazgeçmeyecektir.

Kulun Leylâyı yâ Rab itme matrûd

Derinden Çâr-Yâr-ı Bâ-Safâ'nın (G 67/7)

Ya Rabbi, Leylâ kulunu dört halifenin kapısından kovma.

2.4. Ehl-i Beyt ve Yezid

Leylâ Hanım, dîvânından da anlaşılacağı gibi, büyük bir Ehli Beyt sevdalısıdır.

Dîvânın birçok yerinde Hz. Ali'yi Hz. Hüseyin'i Hz. Fatıma'yı övücü ifadeler kullanan şair naatten, münacâttan daha fazla bunlara yer vermiştir. Belki de bu yüzden devrindeki kişilerce Rafizî olarak nitelendirilmiştir. Onların şefaatinin önemini, Allah katındaki kıymetlerini Hz. Muhammed'in onlara verdiği değeri anlatarak onları övmesinin nedenlerini açıklayan şair bu Râfizî yaftasından kurtulmak için de böyle yapmış olabilir.

Ehli Beyt –kelime manası esas alındığında– Hz. Muhammed'in hanımı, çocukları, damadı, gelini bütün aile efradıdır. Fakat soyun devamı düşünüldüğünde Ehli Beyt'ten kasıt kızı (Fatıma), damadı (Ali), torunları (Hasan/Hüseyin), torununun çocukları vs.dir.

Zamanımıza kadar gelen evliyanın çoğu bu soydandır.

“Ehl-i Beyt: Hane halkı, familya, aile; Hz. Peygamberin yakın akrabası (Devellioğlu 248) Fatımatü'z Zehra efendimiz hazretleriyle zevceleri ve evlad-ı kiramı, evlad-ı Rasulullah (Sami 232).”

Hz. Hasan yoluyla soyu Hz. Muhammed'e dayanan kişiye seyyid (Devellioğlu 1136), Hz. Hüseyin yoluyla dayanan kişiye şerif (Devellioğlu 1187) denir.

⁹ Rafizilik bir İslam mezhebidir. İslam mezhepleri, temel olarak iki ana kola ayrılır: Sünnî mezhepler, Şii mezhepler (Şia=Şiilik). Rafizilik, Şia'nın 21 kolundan birisidir. Lügatte; Rafizi kelimesi "terk eden, ayrılan, bırakan kimse" manalarına gelir. Rafizilerin en önemli özelliği, birinci hâlife Ebubekir ve ikinci hâlife Ömer'i sevmemeleridir. Rafiziler, Peygamber'den sonra hilafetin 12 imamın hakkı olduğunu savunan gruplardandır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Rafizi>.

2.4.1. Hz. Ali¹⁰

2.4.2. Hz. Fatıma

Allah Rasulü kızı Fatıma'yı diğer çocuklarından daha çok severdi. Siyer ve tarih kitaplarında da zaten onun dışında kendisinden bu kadar bahsedilen ikinci bir çocuğu yoktur. Kaynaklarda diğer çocuklarının ismi, doğdukları yıl veya bazen kiminle evlendikleriyle ilgili bilgilerden fazlası verilmezken Hz. Fatıma ile ilgili küçük hacimli bir eser yazacak kadar bilgi mevcuttur.

Dîvânda da birçok yerde, bazen ismiyle, bazen lakabıyla (Zehra), bazen de îma yoluyla geçmektedir.

“Fâtıma (r.a) Peygamberimizin dördüncü kızıdır. Hz. Muhammed(s.a)'e peygamberlik gelmeden beş sene önce dünyaya gelen Hz. Fatıma, Peygamberimiz vefât ettikten sonra ona ilk kavuşan yakınıdır (Allah Dostları C II 145).”

Zîver-i arş-ı Hudâ gurre-i ayn-ı Zehrâ

Server-i Âl-i abâ verd-i riyâz-ı cennet (Tb. 1/11)

Allah'ın arşının süsü, zineti Hz. Fatıma'nın gözlerinin ışığıdır. Ehl-i Beyt'in reisi, cennet bahçelerinin gülüdür.

Kıl inâyet revâ ey nûr-ı dü çeşm-i Zehrâ

Eyledi bâr-ı elem kaddimi bir rütbe dü-tâ (Tb 1/25)

Ey Hz. Fatıma'nın iki gözünün nuru bana yardım et. Elemin sıkıntısı belimi kıvrım kıvrım etti.

2.4.3. Hz. Hasan

Dîvânda Hz. Hasan'dan çok bahsedilmez. İsmi sadece iki yerde geçmektedir.

Künyesi Ebu Muhammed'dir. Hicret'in 3.senesinde, Ramazan ayının ortalarında doğdu. Hz. Hasan'ın kulağına ezanı Resûlullâh okumuştur.

¹⁰ Bkz: dört hâlife başlığı altında Hz. Ali bölümü.

Hz. Hasan Resûlullâh (s.a)'ın mübarek kızı Fatıma'nın oğludur. O, siması itibariyle Resûlullâh'a çok benzerdi. Resûlullâh da onu çok sever, onunla şakalaşır, kucağına alır, öperdi (Allah Dostları C II, 99).

Çāre ne bu dil ü cāna vire sabrın Mevlā

Rūz-ı mahşerde şefî ide Hüseyin ü Hasan'ı (Tb. 5/17)

Hz. Hüseyin'in şehit oluşuna dayanabilmek için Allah bize sabır versin. Mahşer gününde Hz. Hasan ve Hüseyin bize şefaati olsun.

Hazret-i Hassān ile rūz-ı cezāda haşr idüp

Darb-ı nutk ile halās ide anı Hayy-ı İlāh (T 35/4)

Allah Mahşer günü Hazreti Hasan ile haşr ederek onun şefaati sayesinde Leylâ'yı cehennemden azad eylesin.

2.4.4. Hz. Hüseyin

Hz. Hüseyin'in ismi dîvânda 6 yerde geçmektedir. Ehl-i Beyt'i bu kadar çok seven şairin Hz. Hüseyin'e dîvânda az yer vermesi sadece "Rafizilik'le suçlanma endişesi" olabilir.

Hz. Hüseyin'i Hz. Muhammed çok severdi. Bu sevgisi beşeri bir torun sevgisi değildi. O, hem gelecekte kazanacağı Allah'a kurbiyeti, yakınlığı; hem de onun soyundan gelecek Allah dostlarının çokluğu dolayısıyla Hz. Hüseyin'i çok severdi. Hz. Hüseyin'in manevi hayatı bir tarafa, zulüm ve haksızlığı ortadan kaldırmak için –öleceğini bile bile– Kербela'ya gitmesi bu sevginin haklılığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Hüseyin'in bu mücadelesi ve şehit olması boşuna gitmemiştir. Şehit edilmesiyle heyecana gelen ashabdan ve tabiinden Müslümanlar ayaklanarak Yezid'i düşürmüşlerdir.¹¹ Hz. Muhammed onun ileride ifa edeceği bu vazifeyi bildiği için ona kimsenin ilişmemesini istiyor ve "Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin'denim. Allah Hüseyin'i seveni sever (Tirmizi, Menakıb 3777; İbnu Mace, Mukaddime 144) diyordu fakat münafık (Yezid) nifakının gereğini yapıyordu.

¹¹Bkz: Kербela olayı. (Avcı ve diğerleri 151)

Hz. Hüseyin Peygamber Efendimiz'in torunu, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın oğludur. Hicret'in 4.senesinde, Şaban ayının 5. gecesinde dünyaya geldi.

Peygamberimiz mübarek ağız suyunu bu minik yavrucağızın ağzına koydu, ona dualar etti ve ona Hüseyin (Hasancık) ismini verdi. Hz. Hasan'ın yüzü, Hz. Hüseyin'in de bedeni Efendimiz'e çok benzerdi. (Allah Dostları C II, 105)

Hz. Hüseyin, hicri 61 yılında (M 680) 10 Muharrem'de Kerbela'da şehit oldu (Allah Dostları C II, 117).

Gül gibi hün-ı Hüseyin açdı cigerde yâre

Sen de bu derd ile kan agla Muharrem geldi (Tb. 1/3)

Hüseyin'in kanı ciğerde gülün dikeninin yara açtığı gibi yara açtı. Sen de bu dert ile kanlı yaş dök Hüseyin'in şehit olduğu Muharrem ayı geldi.

Şairin Hz. Hüseyin'e saygısı o kadar fazla ki Hz. Hüseyin'in ölümünün kendisini yaralamasını bir suç olarak değil de gülün dikeninin kanatmasına benzetiyor.

Kan ağlamak: Bir zulümden, bir afetten, bir sıkıntıdan, büyük üzüntü duyup çok yakınmak (Aksoy 903).

İtmeyüp lutf-ı Hudā'dan hele biz kat-ı ümîd

İderiz mâtemin ol şâh-ı Hüseyin'in tecdîd (Tb. 8/1)

Allah'ın lutfundan ümit kesmeyip şahımız Hz. Hüseyin'in matemini tazeleriz.

Leylâ o şahsa âteş-i düzah baid olur

Ki tekarrub eyleye evlâd-ı Hayder'e (G 101/7)

Hz. Ali'nin evladına yakın olan kişiye Cehennem ateşi uzak olur.

Hz. Muhammed Hz. Hasan ve Hüseyin'i çok sever, onları zaman zaman omzuna alır gezdirirdi. Onlar mescide girdiği zaman hutbeyi yarıda keser, onlarla ilgilenirdi. Hz. Muhammed'in bu kadar sevdiği iki insan cehennemden uzak olacağı gibi, onları sevenler de uzak olacaktır.

2.4.5. On İki İmam

Leylâ Hanım, dîvânında on iki imamdan övgü ve hayranlıkla bahseder. Onlara tâbî olmanın önemine dikkat çeker, onlardan uzak kalmama konusunda dua eder. Üç yerde on iki imamdan genel olarak bahseden Leylâ Hanım, özel olarak da Zeynül Abidin ve İmam Mehdi'den ayrıca bahseder.

On iki imam veya On iki imamlar, İslam dininin Şii mezheplerinden İmamiye-i isna aşeriye (Onikiciler, fikhî mezhep olarak Câferîlik) mezhebinin kabullendiği imam silsilesine verilen addır. Alevîlik'te de on iki imam inancı, temel dinî esası oluşturur.

Ehl-i Beyt'ten olan Hazreti Ali ile başlayan On iki İmam; son peygamber Hazreti Muhammed'in torunlarından Seyyid Hüseyin eş-Şüheda'nın soyundan devam eder. İsnâaşeriyye'ye göre İslam'ın meşrû halifeliği (velâyet gereği) On iki İmam'a aittir. Yalnızca Şîî-Câferî ve Alevî inancında değil, Sünnîlikteki Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat inancında da aynı şekilde kabul edilir. İhtilâf, sadece İmam Mehdi konusundadır. Bunun dışındaki İmâmları Sünnîler de kabul ederler (http://tr.wikipedia.org/wiki/On_iki_imam 23.12.2012, 22:45).

Der-i “İsnâ Aşer” den gayri bâba

Gider mi ehl-i bâtın ilticâya (Tb. 2/21)

Olayların iç yüzünü, hikmetini anlayan kişiler on iki imamdan başkasının kapısına sığınmaz.

Cism ü cânım da eb ü ecdâdım

Ola “İsnâ Aşer” e cümle fedâ (R 4)

Bedenim, canım, babam, atam kim varsa on iki imam'a feda olsun.

2.4.5.1. Zeynül Âbidin

Zeynül Âbidin, çokça ibadet edenlerin zineti, süsü demektir. Dîvânda ismi sadece bir yerde geçer.

Ali bin Hüseyin, Hz. Ali'nin torunu, abidlerin ziyneti, huşu içinde Allah'a ibadet edenlerin rehberi, sözüne sadık, çok cömert biriydi. Peygamberimizin torununun (Hz. Hüseyin'in) oğludur (Allah Dostları C II 211).

Virüp Zeynü'l-İbād'ın nūr-ı vechi

Cihānda zineti arz u semāya (Tb. 2/18)

Zeynü'l Abidin'in yüzünün nuru yeri göğü süsledi.

2.4.5.2. Muhammed Mehdi

Muhammed Mehdi de dîvânda üzerinde çok durulmayan bir isimdir. Sadece bir yerde ismi geçer.

“On ikinci ve son imam olan, Hz. İmam Muhammed Mehdî, Hicri 255. yılı Şaban ayının 15. gününde Samarra kentinde dünyaya gelmişlerdir. Babaları, Hz. İmam Hasan'ül Askerî, anneleri Nercis Hatun'dur.” (<http://www.ziyababa.org.tr/index.php/konular/oniki-imam/hz-imam-mehdi.25.01.2013.22.55>)

Muhammed Mehdj ile ihtidâ it

Ki bunlar oldı serdâr etkiyâya (Tb. 2/19)

Muhammed Mehdi ile İslamiyet'e gir. Çünkü Ehl-i Beyt takva sahiplerinin başıdır.

2.4.6. Yezid

Dîvânda Ehl-i Beyt sevgisi ve Yezid düşmanlığı had safhadadır. Birçok beyit, manzume bu iki kavramla ilgilidir.

Kerbela olayını şiirlerinde çok işleyen Leylâ Hanım, Yezid hakkında şu sıfatları kullanmaktadır: “Kâfir, sefih, ehl-i cehennem, zâlim, hûk (domuz), kahbe, hınzır (domuz), kelb (köpek), hız (ibne, oğlan, puşt), rû-siyeh (kara yüzlü)vs.”

Babası, Yezid’i küçüklüğünden beri halife olarak düşündüğü için onu Şam’da yaşamasına rağmen çöle gönderdi. Çölde atıcılık binicilik öğrenmesinin yanında içki ve eğlenceye alışan Yezid sonra Şam’a döndü. Babasının hilafete geçtiği dönemde de söz konusu kötü alışkanlıklarını sürdüren Yezid’in toplumda kötü bir imajı vardı. Muaviye, oğlunu bu imajdan kurtararak veliahtlığa hazırlamak için bazı tedbirler aldı. İki defa hac emiri olarak görevlendirdi ve Anadolu seferlerine gönderdi. Muaviye, oğlu Yezid’i sağlığında kendisinden sonra halife olmak üzere veliaht tayin etti. Bu hususta Muaviye ciddi tepkilerle karşılaştıysa da çeşitli yollarla muhâlifleri etkisiz hale getirdi (Avcı ve diğerleri 150).

Bu günde kasd idüp âl-i abāya

Yezîd ibni sefîh ehl-i cehennem (Tb. 2/6)

Zevk ve eğlenceye düşkün, cehennem ehli olan Yezid, bugünde Ehl-i Beyt’e kıydı.

Degildir âdemî ol bed-meniş hük

Bu zulmi irtikâb eyler mi âdem (Tb. 2/7)

O kötü tabiatlı domuz insan değildir, böyle bir zulmü bir insan işler **mi**.

Ne cür’et ile bilmem kahbe hınzır

Hüseyin’i eyledi bu rütbe dil-gîr (Tb. 2/8)

O kahbe hınzır (Yezid) ne cüretle bilmem Hz. Hüseyin’in gönlünü kırdı.

2.4.7. Muharrem

Leylâ Hanım Ehl-i Beyt’i ve özellikle Hz. Hüseyin’i çok sevdiği için dîvânda Kerbela, muharrem gibi Hz. Hüseyin’le ilgili kavramlar çok geçmektedir. Dîvânda Muharrem kelimesi 9 yerde geçmektedir. Hatta “ağla muharrem geldi” redifli bir de mersiye vardır.

Muharrem, İslam tarihinde Hz. Hüseyin’in şehit edilmesiyle meşhur olmuş bir aydır. Bu ayda Müslümanlar Hz. Hüseyin’in hunharca şehit edilmesinin ıstırabını duyar. Hz. Hüseyin 10 Muharrem 680’de şehit edildi.

Muharrem haram olan, yasaklanan anlamındadır. Araplar İslam öncesi dönemde (cahiliye döneminde) dahi, kabile yaşantısının bencilliklerinden kaçınarak, Arabî ilk ay olan “Muharrem” ayında birbirlerine savaş açmak gibi “yasaklanan” fiillerden kaçınır ve uzaklaşmış (tr.wikipedia.org/wiki/Muharrem 23.12.2012, 22.09).

Nâleler eyledi bu günde semavât u zemîn

Karalar geydi cihân ağla Muharrem geldi (Tb. 1/5)

Muharrem ayı geldiğinde yer gök feryâd ü figan etti, dünya karalar giydi.

Yâd-ı gül-gonca-i gülzâr-ı nübüvvetle hemân

Ser-be-ser kana boyan ağla Muharrem geldi (Tb. 1/2)

Peygamberin gül bahçesinin gonca güllerini hatırlayarak baştanbaşa kana boyan, ağla Muharrem geldi.

2.5. Semavi Kitaplar

Semavi kitaplar, Allah’ın peygamberleri aracılığıyla insanlara rehber olması için indirdiği emirleri muhtevi kitaplardır. Ümmetler kendilerine inen emirleri değiştirdikçe Allah başka peygamberler ve kitaplar göndermiştir.

Dîvânda semavi kitaplardan¹² sadece Kur’an ve İncil’in ismi geçmektedir.

Semavi kitaplar:

1.Tevrat - Musa Aleyhisselâm’a

2.Zebur - Davud Aleyhisselâm’a

3.İncil - İsa Aleyhisselâm’a

4.Kur’an-ı Kerim ise İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e gönderilmiştir

(Yazıcı 38).

Kâfir itsendi nolur cevri vefâya tahvîl

Bu kadar zulmi ne Kur’ân yazar ne İncil

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Yazıcı 38.

Aşk itmez mi dahi fûrkati vasla tebdîl

Meger Allâh ide bu sūziş-i aşkım teshîl

Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum (Mh 3/3)

Ey sevdiğim, ne olur sanki eziyetini sevgi vefasına çevirsen. Yaptığın bu kadar zulmü ne Kuran ne İncil yazmıştır. Tarihte senin kadar zulüm yapmış ikinci bir kişi yoktur. Aşk ayrılığı kavuşmaya dönüştürmez mi. Sabrı, çaresi zor bir derde düştüm rabbim aşkımın bu yakışlarını kolaylaştırsın.

2.6. Ahiretle İlgili Kavramlar

2.6.1. Dünyanın Fâniliği

Leylâ Hanım'ın şiirlerinde nasihat, tevekkül konularının yanı sıra, dünyanın fâniliği ve vefasızlığı, mevkiye makama düşkün olunmaması gerektiği, dünyada kimsenin huzur içinde olmadığı, azade olmak gerektiği, vb. düşüncelerin varlığı da dikkat çekmektedir:

Sen olma mükedder görüp ikbâl-i cihânı

Geydükleri billâhi kefen içdüğü semdir (Tb. 6/16)

Dünyada zengin olanları, rahat yaşayanları görüp de üzülme. O güzel elbiseleri kefen, o güzel içecekleri de zehirdir.

Her gelen kimse bu dünyadan gider

Âkil eyler mi bu ekvâna nigâh (T 36/3)

Bu dünyaya her gelen gider, akıllı kimse bu âlemlere bakmaz, onunla ilgilenmez.

2.6.2. Ahiret

Ahiret, Müslümanlık inancında çok önemli bir yer tutar. Müslümanlar ahiret inançları sayesinde toplum hayatlarını düzene sokar, hesap verme endişesi Müslümanların hakka hukuka saygılı olmasını sağlar. Ahirete gerçekten inanan insanlar hiç kimseyi aldatmamaya özen gösterirler.

Dîvânda da ahiret farklı isimlerle birçok yerde geçer.

Ahiret: Öbür dünya, öteki dünya (Devellioğlu 20). Uhrevî, öbür dünya, ukbâ, dâr-ı bekâ (Sami 24).

Âkil isen köhne dünyâyı çalışma yapmaga

Âhiret menzil-gehin tamîr kıl budur ehem (T 38/2)

Akıllı isen bu eskimiş dünyayı amaç edinme. Ahiret evini bina etmeninin yoluna bak, önemli olan budur.

2.6.3. Ukbâ

Dîvânda Leylâ Hanım özellikle tarih manzûmelerinde, vefâtları anlatırken ukbâ kelimesini çokça kullanır.

Ceza, ahiret, öbür dünya (Devellioğlu 1345).

Görmüş olsa pertevin allâme-i eslâf eger

Her biri reşkenden ukbâya atarlar idi cân (T 16/3)

Eski âlimler senin (Rum ili valisi Yahya Beg) ışığını görmüş olsalar kıskançlıklarından canlarını ahirete atarlardı.

Gam mı bugün eylerse ahıbbâ beni tayîb

Bir bir çıkar ukbâda ne dirlerse disünler (G 37/4)

Dostlarım bugün beni ayıplarsa hiç önemi yok. İstediklerini söylesinler gerçekler ahirette nasıl olsa ortaya çıkacaktır.

2.6.4. Yevmilhisâb

Yevmilhisâb, hesap günü demektir. İnsanın hayatının hesabını vereceği gündür. Leylâ Hanım dîvânında “yevmi’l-kıyam, yevmi’l-hisâb, yevmi’l-arasat” şeklinde 5 yerde bu ifade geçmektedir.

Kıyamet günü (Devellioğlu 1396).

Gösterüp Mevlâ ana encüm gibi şeh-zâdegân

Kendüsi tahtında var olsun ilâ yevmi’l-hisâb (K 2/25)

Allah ona yıldızlar gibi şehzâdeler versin, hesap gününe kadar o tahtında var olsun.

2.6.5. Haşr

Dîvânda haşr genellikle uzun bir zamanı anlatmak için kullanılmıştır. Tarih manzumelerinde ve bir şahsı överken ona dua sadedinde ömrünün, saltanatının haşre dek sürmesini dilerken kullanılmıştır. Kullanımı “mahşere dek, haşre dek” şeklindedir. Dîvânda birçok yerde geçmiştir.

1. Toplama, cem etme. 2. Ölülerini diriltip mahşere çıkarma, kıyâmet (Devellioğlu 403) demektir.

Göz ucuyla olsa da zencir-i zülfün görseler

Haşre dek tâ bağlanup dîvâneler bulmaz rehâ (G 7/4)

Göz ucuyla dahi olsa sevgilinin zincir gibi olan zülfünü görseler haşre kadar ona bağlanıp kurtulmak istemezler.

Sevdiği arz-ı cemâl eyler ise Leylâ'ya

Bunu bil haşre kadar bahtı siyâh olmaz imiş (G 48/5)

Sevdiği Leylâ'ya yüzünü gösterirse haşre kadar bahtı kara olmaz.

Var mıdır Leylâ'ya derdinden rehâ tâ haşre dek

Sînesi her dem cerîh-i hançer-i âzâr iken (G 92/5)

Leylâ'nın, gönül kırıklığı hançeri gönlünü yaralayıp dururken haşre dek derdinden kurtulması mümkün müdür.

2.6.6. Mahşer

Mahşer haşrolunacak yer; kıyamette ölümlerin diriltip toplanacakları yer demektir. Ayrıca çok kalabalık olduğunu ifade için de kullanılır.

Dîvânda mahşer genellikle uzun bir zamanı anlatmak için kullanılmıştır. Kullanımı “mahşere dek, haşre dek” şeklindedir. Dîvânda birçok yerde geçer.

Utanup âb-ı Furât eşk-i nedâmet döksün

Bitmesün mahşere dek Kûfe diyârında giyâh (Tb. 1/15)

Fırat nehri utancından pişmanlık yaşları dökün. Küfe civarında mahşere dek bitki yetişmesin.

İlâhî eyle yârin rûz-ı mahşer

Penâhım zevce-i Sâkî-i Kevser (Tb. 2/23)

Allah'ım yarın mahşer günü Kevser'i sunan Hz. Ali'nin zevcesini (Hz. Fatıma) sığınağım eyle.

2.6.7. Kıyamet

1. Dünyanın sonu, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman, kainatın yerle bir olacağı zaman demektir. (Devellioğlu 620)

Kıyamet kelimesi dîvânda bazı yerlerde uzun zamanı anlatmak için “ta-be-kıyamet” şeklinde kullanılmış olsa da genellikle uzun zamanı anlatmak için yukarıda belirtildiği gibi “haşre dek” ifadeleri içinde kullanılmıştır. Kıyamet kelimesi de dîvânda çok geçmemektedir.

Bez-i ihsânını saysam o kerîmu't-tab'ın

Şükrini eyleyemem tâ-be-kıyâmet ifâ (Tc. 1/23)

Karakteri kerim olan o zatın, o bol bol ihsanlarını saysam, kıyamete kadar bu ihsanların şükrünü eda edemem.

Hep sâyesinde şâd-kâm olsun ilâ yevmi'l-kıyâm

Peyveste cümle hâs u âm her abd-i hâs-ı hayr-hâh (T 8/4)

Bütün âlimler, cahiller, insanların hayrını isteyen kişiler onun gölgesinde kıyamete kadar hep mutlu olsun.

2.6.8. Huzur-ı Hak

Huzur, bir büyüğün bulunduğu mekânda bulunmak demektir. Huzur-ı Hak, Allah'ın huzuru, onun karşısına çıkmak demektir. Allah mekândan münezzehtir. Bu yüzden huzur-ı Hak kavramını açıklamakta zorluk çekilmektedir. Allah dünyada insanlara tecelli etmeyeceğinden huzur-ı Hak'dan kasıt ahiret, mahşer, hesap yeridir.

Dîvânda iki yerde geçer.

Bir gün ola budur ümmîd huzûr-ı Hak'da

Hâk-i pâyında o şâhın yüzimiz hâk idelim (Tb. 8/19)

Ümidim odur ki Allah'ın huzurunda o şahın ayağının toprağında yüzümü toprak edeyim.

2.7. Cennet

Semavi kitaplara göre dünya hayatında Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uyan kimselere vad edilen bir sürü nimetlerle dolu yerdir. Sekiz cennet vardır. Dünyadaki kulluğunun fazlalığına göre insanlar oralara girecektir.

Dîvân şiirinde sevgilinin bulunduğu yer, ona vuslat, cennetten kıymetlidir. Leylâ Hanım da bu geleneğe uygun olarak beyitler kaleme almıştır.

Cennete çekmez tahassür eylemez gayre nazar

Köşk ü bâğ u ravza vü hürj vü gılmân istemez (Th. 2/4)

Ey sevdiğim Rabbim! Sana vasıl olan yabancıya bakmaz, cennete hasret çekmez. Cennetteki bağ bahçe ve huri gılmanı istemez.

Burada ilahi aşka vurgu vardır. Allah'a âşık olanlar, sadece onun hoşnutluğunu isteyenler, dünyevi-uhrevi hiçbir şey istemezler. Hatta onların anlayışına göre cennete girebilmek için ibadet edenler cennetin kulları, cehennemden azad olmak için ibadet edenler cehennemin kullarıdır. Onlar cenneti sadece Allah'ın cemalini görebilmek için isterler. Çünkü Cemalullah sadece cennette müşahede edilir. Ayrıca bu beyitle Yunus Emre'nin meşhur:

Cennet cennet dedikleri

Birkaç köşkle birkaç hūri

İsteyene ver sen anı

Bana seni gerek seni (Tatçı 836)

dörtlüğü arasında paralellik vardır.

Gūşe-i cennet dahi olsa ferah-nāk olmayız

Aşk ile olduk hele külhān bucagında mukīm (G 75/5)

Aşk ile küllerin içinde oturuyoruz, cennet köşesi bile olsa neşelenmeyiz.

2.7.1. Huri ve Gılman

Huri, Türk edebiyatıda sevgilinin güzelliğini ifade için kullanılmıştır. Gılman denince de akla hizmetçiler gelir. Dîvānda da bu maksatla bir de cennete girme manasında 5 yerde geçmektedir.

Kudūm-ı nāzeninle safā bahş eyle uşşāka

Gelüp gitdikçe bāga ehl-i dünyā hūr görsünler (G 25/2)

Ey sevgilim o nazenin ayak basmanla âşıklara mutluluk ver. Sen bu bāga geldikçe dünyadakiler huri görsünler.

Şühedā zümresine eyle İlāhî mülhak

Eyleyüp hūr ile gilmāna cinānda terfîk (T 44/1)

Şehitler zümresine onu ekle Allah'ım. Ona huri ve gılmanı cennette arkadaş eyle.

2.7.2. Kevser

Kevser cennette bir nehirdir ve Kevser'den su içenlerin bir daha susuzluk duymayacak şekilde suya kanacağına inanılır.

Dîvānda Kevser iki yerde geçmiş ve benzetmelere girilmeden gerçek anlamıyla kullanılmış.

Cennette bir çeşmedir ki Hz. Ali (rdh) sâkîliğini edecektir.(Sami 1190)

Yeter yandık yeter sūz-ı firāka

Itāşa āb-ı Kevser eyle himmet (Tb. 2/25)

Ayrılık acısına yandıkça yandık, susamış olanlara cennet sularından lutfet.

Sāki-i Kevser ola vālid-i ālī-şānı

Cedd-i zi-şānı iken Hazret-i Mahbūb-ı ilāh (Tb. 1/14)

(Hz. Hüseyin'in) şan sahibi dedesi (Hz. Muhammed) Allah'ın sevgilisi iken onun yüce annesi (Hz. Fatıma) Kevser'in sākîsi olsun.

2.8. Cehennem

Cehennem Allah'a asi olanların cezalandırılacağı yerdir. Mecaz olarak çekilen acının büyüklüğünü anlatmak için kullanılmıştır. Dîvânda hem gerçek anlamda hem de çekilen acının büyüklüğünü anlatmak için kullanılmıştır.

“İbraniceden. Aslı Kudüs kurbında hayvanat lâşelerini ve idam olunan mücrimleri atdıkları bir derenin ismi idi. Ahirette günahkârların azab gördükleri mahal, tamu, dūzah” (Sami 489) demektir.

Leylâ kulunı âteş-i aşkınla kebāb it

Dūzahda koyup yakma anı nāra İlāhî (G 121/7)

Leylâ kulunu aşkının ateşiyle kebab et. Cehenneme koyup onu ateşe yakma İlâhi.

Yandık İlâhi nār-ı gama yakma dūzaha

Āsiye iki kerre cehennem degil revā (Tb. 4/4)

Allah'ım gam ateşiyle yandık bir de cehennem ateşinde yakma. İsyankâr bir kula iki kere cehennem azabı verilmesi uygun değil.

Bu kara yüzle dūzahdan dahi şerm eylerim billāh

Degil Leylâ kulun lāyık cināna yā Resūlallāh (G 104/7)

Günahlarımdan kararın yüzümle cehennemden bile utanırım. Leylâ kulun cennete layık değil ya Rasūlullāh.

2.9. Melek

Melekler Allah'ın günah işlemeye kapalı fitrattaki hususi kullarıdır. Dîvânda melek bir kere benzetme olarak (yârin melek gibi fitratı) bir kere tür ismi olarak, bir kere de özel isim olarak “kerrubiyân (Allah'a yakınlığı olan, Allah'ın hususi kıymet verdiği melekler) (Devellioğlu 611)” şeklinde kullanılmıştır.

1. Allah'ın, halleri diğer canlılara benzemeyecek şekilde nurdan yarattığı varlıklar. 2. Yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse. 3. Kadın adı (Devellioğlu 726).

Sûziş-i şnem ile çarh-ı felekler tutuşur

Âh ider isem eger gökde melekler tutuşur (Tb. 3/10)

Gönlümün ateşiyle gökler tutuşur. Hatta ah edersem gökte melekler bile tutuşur.

Çıkup bi'l-cümle istikbâline kerrübiyân-ı arş

Olunca rûh-ı paki vâsıl-ı ser-menzil-i a'lâ (T 34/8)

Peygamberimizin tertemiz ruhu en yüce menzile çıkınca Allah'a yakın bütün melekler hep birden karşılamaya çıktı.

2.10. Kader

Kader inancı, Müslümanlar arasında îman esaslarının önemlilerindedir. Bu inanca göre hayır ve şer Allah'tan gelir. Bundan dolayı belalara sabretmek, nimetlere de şükretmek gerekir. İnsanın başına gelecek olaylar Allah'ın her şeyi kuşatan ilmiyle daha doğmadan alınına yazılır. Ve hayatı boyunca alınına yazılan her şey başına gelir.

İnanılması İslami îman esaslarından olmak üzere insanların başlarına gelecek her türlü işlere dair Allah'ın ezeli hüküm ve takdiri (Devellioğlu 574).

Dîvânda kader konusu “çarh, felek, kader, gerdûn, kaza” kelimeleriyle işlenir.

Kan ağlamadan şimdi dü-çeşmim tolu nemdir

Çarhın bana bahş eylediği hecr ile gamdır (Tb. 6/13)

İki gözüm kan ağlamaktan şimdi yaş dolu. Feleğin bana bahş ettiği ayrılık ve kederdir.

Kazāya rāzıyuz emr-i Hudā'dır

Yeter çarh ile bjhūde cedel hayf (T 52/5)

Başımıza gelene razıyız, bu Allah'ın emridir. Felek ile kavga etmek yeter artık boşunadır.

2.10.1. Felek

Leylâ Hanım dîvânında, dîvân şiirinin yaygın konularından olan “felekten şikâyet” ve değerinin bilinmemesinden yakınma konularına da rastlamaktayız. Özellikle hayatı boyunca çektiği maddi sıkıntılar onu bu şikâyete yönlendirmiştir. Dîvânda 36 beyitte felek ismi geçer. Hatta dîvânda felek redifli bir de müseddes vardır (Arslan 144, M 2).

“Hiç ār itme misin Hak'dan a bj-ār felek

“Sen ne virdin ki ne istersin a gaddār felek” (M 2/1)

Hiç utanmaz mısın Allah'tan a utanmaz felek. Ne verdin ki ne istersin a acımasız felek.

Ālemi āhım ile yaksam utanmam billāh

Felegin ben nesini gördüm olayım mahcüb (Tb. 3/13)

Dünyayı ahımla yaksam utanmam, feleğin ne faydasını gördüm ki mahcub olayım.

2.11. Dinî Kavramlar

2.11.1. Ayet

Alamet, nişan anlamına gelen ayet daha çok Kuran'ı Kerim'de geçen cümleler için kullanılır. Kuran-ı Kerim 114 sure ve yaygın olan kanaate göre 6666 ayettten oluşmaktadır.

Leylâ Hanım dîvânında en çok kullanılan ayet Fecr suresi 28. ayettir. Leylâ Hanım bunu tarihlerde taziye için kullanmış. Fecr suresi Kuran-ı Kerim'in 89. suresidir ve 30 ayettir.

“Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”

Yani ölen kişi Allah'ın rızasına ermiştir ve Allah'a kavuşma zamanı gelmiştir.

“Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön (İrciî!)” (Fecr 28)

Eyledi azm-i bekā Hâlid Efendi eyvâh

“İrci’ye olup ez-cân u gönül fermân-ber (Tb. 5/9)

Candan ve gönülden hakkında çıkan “gir cennete” fermanına bağlı olarak Hâlid Efendi eyvah ahirete gitti.

Bulmayup derdine kat’â çâre âlemde tabîb

“İrci’ye imtisâlen dâr-ı adne basdı pây (T 37/4)

Bütün doktorlar derdine asla çare bulamadı, “Gir cennete.” emrine uyup Adn cennetine ayak bastı.

Nür-ı çeşminden ayırmazken veliyy-i nimeti

“İrci’” emrini güş itdikde virdi Hakk’a cân (T 41/5)

Velinimeti onu gözünden kıskanırken, “Gir cennete.” emrini duyunca Allah’a canını verdi.

Leylâ Hanım dîvânında geçen surelerden biri de Furkan suresidir. Furkan suresi Kuran-ı Kerim’in 25.suresi olup 77 ayettir.

Onlar, “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle.” diyenlerdir (Furkan 74).

Kurretü’l-ayn-ı kerâmet nasb-ı ayn-ı ma’delet

Serv-i gülzâr-ı kerâmet server-i giğî-sitân (K 3/8)

Nisa suresi de Leylâ Hanım dîvânında geçen surelerdendir, iki yerde geçmektedir. Nisa suresi Kuran-ı Kerim’in 4.suresidir ve 176 ayettir.

Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (Nisa 58).

İzz ile bu sâl Edirne mansıbın tevcih idüp

“En tü’eddü” nassının mânâsını kıldı ayân (T 10/6)

İzzetle bu sene Edirne makamına getirildi ve böylece “emanetleri ehline verin” ayetinin manası ortaya çıkmış oldu.

“En-tü’eddū”yı idince tefsir

Ehline kıldı emānet itā (T 12/3)

“Emanetleri ehline verin” ayetini açıklayınca emaneti ehline verdi.

Taha suresi Kuran-ı Kerim’in 20. suresidir ve 135 ayettir.

Açıldıkça der-i şevket-meābı feth u nusretle

Kapansun dıde-i a’dā be-hakk-ı süre-i “Tāhā” (T 19/10)

Fetih ve Allah’ın yardımıyla padişahın kudretli kapısı açıldıkça Taha suresi hatırına düşmanların gözü kapansın.

2.11.2. Hadis

Dîvân edebiyatı geleneği din üzerine bina edilmiş bir edebiyattır. Besmeleyle başlayıp tevhid, münacat, naatle devam eden bir dîvânda elbetteki hadis veya sünnetten izler bulunacaktır. Bundan dolayı şairler şiirlerinde ayetlere hadislere sık sık müracaat etmişlerdir.

Hadis: 1. Peygamberimizin kutsal sözü 2. Hadisten bahseden ilim (Devellioğlu 370).

“Ehl-i Sünnet tarafından en sağlam hadis kaynakları olarak kabul edilen ve Kütüb-i Sitte diye isimlendirilen eserler: Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Nesai, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i İbn Mace’dır.”

(tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCt%C3%BCb-i_sitte, 26.12.2012, 15:46)

Dîvânda aşağıdaki “lahmüke lahmi” ifadesi vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda Peygaberin Hz. Ali için “Etin, etimdir.” şeklinde bir ifadede bulunduğu dair fazla muteber olmayan rivayetlere ulaştık.

Didi hem “lahmüke lahmi” o Resülü’s-Sekaleyn

Beden ü cāna viren nūr-ı ziyā Haydar’dır (G 40/4)

Cinlerin ve insanların peygamberi Hz. Ali’ye etin etimdir dedi. O Ali ki bedene ve

cana nur veren, ışık veren Ali Haydar'dır.

2.11.3. Ehl-i Kitap

Ehl-i Kitap, kitap ehli kendilerine kitap indirilmiş ümmetler demektir. Bu ifadeden kasıt Yahudi ve Hristiyanlardır.

Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplar dört tanedir. Bu indirilen kitaplara inandığı halde sonradan onu bozan kimselere ehl-i kitap denir ve Kur'an'ın birçok yerinde "Ey ehl-i kitap" şeklinde ifadeler vardır (Yazıcı 38).

Dîvânda iki yerde geçer. Biri Hristiyan diğeri Yahudi.

Eyleyüp dînine aklınca nasârâ hıdmet

Tâlib-i cennet olup eyler ümid-i rahmet (Tb. 1/7)

Hristiyanlar dinlerine hizmet ederek Allah'ın rahmetinden ümid edip cennet'e girmeyi umarlar.

Görürüz olduğımı Gebr ü Yehūd' a rüsvâ

Gülecektir köpeğin hâline cümle insân (Tb 1/22)

Yezid'in ateşperestlere ve Yahudilere rezil olduğunu görürüz. Köpeğin hâline bütün insanlar gülecektir.

2.11.4. İman

Dîvân şairleri, daha önce de belirtildiği gibi, dinî hassasiyeti olan şairlerdir.

Dolayısıyla iman kelimesi dîvânlarda çokça geçen kelimelerdendir. Leylâ Hanım dîvânında da iman kelimesi birçok yerde geçmektedir. Hatta dîvândaki 4. muhammes (Arslan 123)

"İmanım benim" rediflidir.

1. İnanma, inanç. 2. İslam dinini kabul etme (Devellioğlu 516).

Dilberi gördükçe bülbül gibi feryâd eylerim

Vasl-ı yâri buldığım dem fûrkati yâd eylerim

Mezheb-i aşkda hele Mecnûn'ı irşâd eylerim

Nūr-ı vech-i dilberāna yok mı imānım benim

Turfa mecnūnum ki bî-akl olmadır şanıım benim (Mh 4/3)

O gönül çalan sevgiliyi gördükçe bülbül gibi feryad ederim. Yârimle bulduğum zaman ayrılığı hatırlar kavuşmanın lezzetini de kaçıtırırım. Aşk yolunda âşıklıkla meşhur olmuş Mecnun'u bile irşad eder ona âşıklık öğretirim. Dilberlerin, güzel sevgililerin yüzünün nuruna inancım olmaz mı, tabii ki var. Taze bir aşığım ki bana yakışan delice hareket etmektir.

Hıfz it imānımı āhir nefesimde yā Rab

İtme Leylâ'yı amān düşmen-i dīne rüsvā (Tb. 1/28)

Son nefesimde imanımı koru Allah'ım, Leylâ'yı din düşmanlarına rezil etme.

2.11.5. Müslüman

Müslüman Allah'a teslim olmuş insan demektir. Dîvân kaleme alanlar Müslüman oldukları için de bu kelime dîvânlarda çokça geçer. Leylâ Hanım dîvânında ise üç yerde Müslüman kelimesi geçmektedir. Hepsisi de gerçek anlamda kullanılmıştır.

İslam dininde olan (Devellioğlu 884) demektir.

Müsilmanlık idermiş iddiā hayf

Bu günden sonra ol melūn-ı ebter (Tb. 2/13)

Yezid –o lanetli soysuz– Hz. Hüseyin'i katlettikten sonra bir de utanmadan Müslüman olduğunu iddia edermiş.

Gör belānın büyüünü bu günehten sonra

Müslimānım dir idi hiç yogidi imānı (Tb. 8/11)

Bu günahdan sonra belanın büyüü neymiş anlayacaksın, peygamberin torununa kast edenin dünya ve ahireti berbad olacaktır. Müslümanım derdi ama imansızdı (Yezid).

2.11.6. Kâfir

Kâfir kelime manası olarak örten demektir. Allah'ın hakikatlerini örtmeye çalıştığı için mümin kelimesinin zıddı olarak kâfir kelimesi kullanılmıştır. Türk edebiyatıda da âşığın kendisine olan aşkını görmezden geldiği için, o aşkı örttüğü için sevgiliye, mâşûka mecazen “kâfir” denmiştir.

Leylâ Hanım dîvânında bu iki manası da kullanılmıştır.

Dil-teşneligim söyler isem ben sana sâkj

Kâfir dahi rahm eyler o dem kanda müsilmân (Tb. 6/20)

Ey sâkî gönlümün susamışlığını sana söylersem Müslüman bir tarafa kâfir bile merhamet eder.

Görünce çeşmini Allâh Allâh oldu feryâdım

O kâfir merhamet itmez mi ayâ ehl-i imâna (K 4/14)

Gözlerini görünce Allah Allah diye feryad ettim, o kafir acaba ehl-i imana merhamet etmez mi?

2.11.7. Münâfık

Münâfık içi başka dışı başka demektir. İnanmadığı düşünceleri, duyguları dile getiren kimse demektir. Aşığa rakip olan kişi, ona göre münafıktır, sevgisinde yalancıdır. O yüzden ona aldanmamalıdır. Leylâ Hanım dîvânında da bu manayla rakibe karşı bu ifade kullanılmıştır.

1. Nifak sokan, ikiyüzlülük eden, ikiyüzlü. 2. Hz. Muhammed zamanında kâfirlikte devam ettiği halde kendisini Müslüman gösteren (Devellioğlu 865).

İrfânına düşmez hele yüz virme rakibe

Aldanma o gaddara münâfıktır efendim (G 74/4)

Senin kıymetini rakib anlayamaz, o acımasız rakibe aldanma yalancı, aldatan biridir.

2.11.8. Ümmet

Dîvânda 8 yerde geçen ümmet kelimesi, bazen topluluk bazen de bir peygambere bağlı olan kimseler manasında kullanılmıştır

1. Bir peygambere inanıp bağlanan cemaat, taife. 2. Bir dille konuşan insanların hepsi (Devellioğlu 1356).

Muhammed ümmeti kan ağlamaz mı?

Garîk-i hûn ola mahdûm-ı a'zam (Tb. 2/3)

Peygamberimizin o yüce oğlu (Hz. Hüseyin) kana boğulunca onun ümmeti de kan ağlamaz mı, elbette ağlar.

Sana âşık olanlar secde eyler hâk-i pâyında

Cemî'-i ümmete kible-nümâsın yâ Resûlallâh (G 102/2)

Sana âşık olanlar ayağının toprağında secde eder. Ümmetin hepsine yol gösterensin ya Resulallah.

2.11.9. Din ve İslam

Din ü îman, din ü İslam halk arasında kullanılan kelimelerdir. Dîvânda din ü İslam sadece bir yerde geçmiştir (K 2/1).

Din: Allah'a inanma ve bağlanma (Devellioğlu 222).

İslam: Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğine memur olduğu din (Devellioğlu 222).

2.11.10. Kulluk

Kulluk, dîvânda ibadet ve ubudiyet şeklinde geçmektedir. Allah'a kulluk manasında kullanıldığı gibi kölelik manasında da kullanılmıştır.

1. Kulluk kölelik 2. Aşırı bağlılık (Devellioğlu 1342).

Yeter Leylâ duâya başla tatvîl-i kelâm itme

Dua ol zât-ı âlî-şana hakkâ ki ibadettir (K 6.18)

Leylâ yeter, sözü uzatma, duaya başla. Dua o şanı yüce zata ibadettir.

Degil evsâfını haddim murâd arz-ı ubûdiyyet

Anı arz-ı hüner zann itme yâhud şairiyyetdir (K 6/14)

Onun vasıflarını anlatmak haddim değil amacım kul köle olduğumu ifade etmektir. Bu yaptığım da şairlik veya kabiliyetlerimi göstermek değildir.

2.11.11.Takvâ

Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınma (Devellioğlu 1229) manalarına gelen takva tasavvufta önemli bir kavramdır. Salik Allah'a doğru giden yolda emniyetle ve istikrarla yürüyebilmek için takvaya muhtaçtır. Bu kelime 3 yerde geçmektedir.

Vücûd-ı bj-nazîri ilm ile mümtâz-ı âlemdir

Fürûg-ı nûr-ı takvâ vech-i pâkinde hüveydâdır (T 11/9)

Benzersiz varlığı ilim ile âlemde seçkindir. Takvasının nurunun ışığıyla tertemiz yüzünde besbellidir.

Cenâb-ı fâzıl-ı takvâ-şiyem Āsım Efendimiz

Yine izz ü şerefle zîb-bahş-ı sadr-ı fetvâdır (T 11/1)

2.11.12.Îd

Îd kelimesi dîvânda sekiz yerde geçmektedir. Gerçek anlamda kullanıldığı gibi, çok sevinmek manasında da kullanılmıştır.

Bayram anlamına gelmektedir (Devellioğlu 488) (Sami 957).

Sâyesinde ben o sultân-ı kerem-fermânın

Nola eylersem eger şevk ile jd üstine jd (Tc. 1/17)

Ben o kerem ve ihsan buyuran sultan¹³ sayesinde bayram üstüne bayram yapsam ne sakıncası var.

Hatâlardan idüp mahfûz evlâd-ı kirâmıyla

Şebin Kadr eyleyüp her rûzını Mevlâ ide a'yâd (T 23/12)

Şerefli evladıyla kendisini Allah hatalardan korusun. Her gecesini Kadir gecesini her gününü bayram günü eylesin.

2.11.13.Kurban

Kurban kelimesi de dîvân şiirinde çokça kullanılan kelimelerdendir. Sevgili için canını verme bu kelime ile ifade edilmiştir. Kurban, dîvânda birçok yerde geçmektedir. Ve genellikle üçüncü anlamda, bir kişiye kurban olma manasında kullanılmıştır.

1. Allah'ın rızasını kazanmağa vesile olan şey. 2. Eti fikaraya parasız olan dağıtılmak niyetiyle farz, vacib veya sünnet olarak kesilen (koyun, keçi, sığır, deve... gibi) hayvan. 3. Bir gaye uğrunda feda olma (Devellioğlu 631).

Sâkiyâ bâdeyi nûş eyle senindir meydân

Zevkin öldürmek ise gamzene eyle fermân

Nice ben eyleyeyim hasret ile âh u figân

Sana Leylâ kulun Allâh için olsun kurbân

Zülfün-âsâ dil-i uşşâkı perişân eyle (Mh 5/4)

Ey sâkî iç şarabı meydan senindir. Öldürmekten zevk alıyorsan emret gamzen beni öldürsün. Ben neden hasretle ah u efgan edeyim. Leylâ kulun Allah için sana kurban olsun. Zülfünün perişan olduğu gibi âşıkları da perişan et.

2.11.14. Tevekkül

Tevekkül, kişinin elinden geleni yapıp gerisini Allah'a bırakması, ona güvenmesi demektir. Dîvânda sadece bir yerde geçmektedir.

¹³ Leylâ Hanım'ın hayatının anlatıldığı kısımda Esmâ Sultan'dan çok yardım gördüğü belirtilmişti. Bu beyitte de kastedilen odur.

İşi Allah'a bırakıp, kadere razı olma (Devellioğlu 1323) demektir.

Dîvâne gibi rāh-ı tevekkülde mukîm ol

Akla özenüp dinleme pendin ukalânın (Tb. 6/10)

Deli gibi tevekkül yolundan ayrılma. Akla özenip de akıllıların nasihatlerini dinleyip tevekkül yolunu terk etme.

2.11.15. İmamü'l-Müslimin

Müslümanların imamı, önderi, rehberi demektir. Dîvânda sadece bir yerde geçmektedir.

İmam-ül Müslimin: Müslümanların imamı (Devellioğlu 516) demektir.

Söyledi Leylâ kulu cevher gibi târîhini

“İtdi Hak AbdülMecîd Hân'ı imâmü'l müslimîn" (Trh 7.7)

Leylâ kulu tarihini cevher (yalnız noktalı harflerin ebcedi hesap edilerek yazılan manzum tarih) gibi söyledi. Allah Abdülmecid Han'ı Müslümanların önderi kıldı.

2.11.16. Fetvâ ve Müftü

Dîvânda müfti ve fetvâ üç yerde geçmektedir.

Fetva: Müfti tarafından verilen şer'î hüküm veya karar (Devellioğlu 314).

Müfti: 1. Fetvâ veren. 2. Vilayet ve kazalarda din işlerine bakan kimse müftü (Devellioğlu 852) demektir.

Olur olmaz himem-kârân-ı asrı eylemem tavsîf

Benim memdûh-ı tab'ım hazreti müfti-i dânâdır (T 11/10)

Her himmet edeni, yardım edeni anlatmam, benim övdüğüm çok bilgili bir müftüdür.

Yokdur mey-i la'linin günâhı

Fetvâsına benden al cevâbı (G 122/3)

Senin şarap gibi dudaklarının günâhı yoktur. Fetvasına benden cevap al.

2.11.17. Kible-nümâ

Kibleyi, cenûbu (güneyi) gösteren alet, pusula (Devellioğlu 616) demektir. Dîvânda bir yerde geçmektedir.

Güş idüp teşrifini a'lâm fahr itse nola

Dergeh-i iclâlidir ehl-i dile kible-nümâ (T 25/2)

Meclise gelişini duyup bütün dünya övünse ne zararı var. Ağır lama dergâhıdır, gönül ehline o pusuladır.

2.11.18. Mübârek

Bereketli, feyizli (Devellioğlu 836) demektir.

Mübârek ola sulb-i Hazret-i Feyzi Efendi'den

Gelüp dünyâya bir mahdûm Hakk'ın oldı ihsânı (T 29/1)

Hazreti Feyzi Efendi'den Allah'ın bir ihsanı olarak bir evlat dünyaya geldi, mübarek olsun.

2.11.19. Said

Dîvânda said kelimesi beş yerde geçmektedir. Leylâ Hanım genellikle doğum tebriği olarak (said olsun) kullanmıştır.

1. Mutlu uğurlu. 2. Ahiretini hazırlamış kimse (Devellioğlu 1096).

Sajd olsun Kebire Hanıma Hak virdi bir mahdûm

Burûsa'da gelüp ekvâna kıldı âlemi dil-şâd (T 30/1)

Allah Kebire Hanım'a bir evlat verdi, said olsun. Bursa'da doğdu, dünyayı mutlu etti.

2.11.20. Şehid

Şehid kelimesi dîvânda yedi yerde geçmektedir ve hepsi gerçek anlamdadır. Hz. Hüseyin'i anlatırken şehid-i Kerbela ifadesi kullanılmıştır.

Din veya yüksek bir ülkü uğrunda ölen kimse, savaşta ölen (Devellioğlu 1179).

Mora cenginde şehid oldı didim tārjhini

“Pır idi Ahmed Efendi Mora’da fevt oldı āh” (1238) (T 43/2)

Mora savaşında şehid oldu, Ahmet Efendi pirdi, değerli bir kişiydi. Yazık ki Mora’da öldü.

2.11.21. Hac ve Hacı

Dîvânda bir kere hac bir kere de hacı kelimesi geçmiştir.

Hac: İslamın beş şartından biri olan ve muayyen zamanda Mekke’deki Kâbe’yi ziyaret etmek üzere yola çıkma farızası (Devellioğlu 364).

Hacı: Hac farızasını yapmış kimse.

Rāh-ı hacda kethudā-yı vālide

Mülk-i âlemden azimet itdi hayf (T 47/1)

Hac yolunda annemin kâhyası yazık kı bu âlemden gitti.

Vefât-ı hem-seriyle Hâcı Mollā

Cihânda bezmine virdi kesel hayf (T 52/1)

Hayat arkadaşının vefâtıyla Hacı Molla yazık yeme içmeden kesildi.

2.11.22. Günah

Allah’ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dinî suç anlamına gelen günah kelimesi dîvânda “güneh, isyan” gibi ifadelerle geçen günah kavramı bazen gerçek anlamıyla bazen de sevgiliye işlenen hata kusur manasında kullanılmıştır.

Huzūra varmaga bār-ı günehden yok mecālim vāh

Şebābetde dönüp kaddim kemāna yā Resūlallāh (G 104/4)

Günahlarımın sıkıntısından huzuruna varmaya mecalim yok. Gençken belim kemana döndü, yaşlandım ya Resulallāh.

Rahm eyle bana başın için ey yüzi māhım

Bjhūde cefā itme yeter alma günāhım

Leylâ kuluna zulmi ferâgat kıl efendim

Güş itme misin tâ-be-seher nâle vü âhım (R 19)

Başın hakkı için bana merhamet et, ey ay yüzlüm. Boşuna eziyet etme yeter günahımı alma. Leylâ kuluna zulmetmeyi bırak sabaha kadar ah u vahımı duymaz mısın?

2.11.23. Fâsık u Fâcir

Dîvânda sadece bir yerde ve birlikte geçer.

Fâsık: Allah'ın emirlerini tanımayan, sapkın, günah işleyen, fesatçı, kötülük eden (Devellioğlu 300).

Fâcir: Fena huylu, günahkâr (Devellioğlu 296).

Cihânda fâsık u fâcir kerem senden ümjd eyler

Şefâat kıl Habîb-ı Kibriyâsın yâ Resûlallâh (G 102/4)

Dünyada günahkâr, kötü huylu ne kadar insan varsa senden iyilik ihsan ümid eyler. Ya Rasulallah şefaata eyle Allah'ın sevgilisisin, şefaata isteğin reddedilmez.

2.11.24. Şefaata

Dîvânda üç yerde geçmektedir. Dinî manada günahların affettirilmesi manasında kullanılmıştır.

Birinin suçundan vazgeçilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için edilen aracılık (Devellioğlu 1177) demektir.

Beni bâb-ı şefâatden inâyet kıl bajd itme

Bu isyânımla mahşûr olduğım dem yâ Resûlallâh (G 103/3)

Bu isyanlarımla ve günahımla dirildiğimde beni şefaata kapından uzak eyleme Ya Rasulullâh.

2.11. 25. Dua ve Niyaz

Dua ve niyaz ikisi birlikte kullanılan ifadelerdir ve nüansla birbirinden ayrılır. Cenab-ı Hakk'a yalvarma manasına gelen bu iki kelime dîvânda “dua eyle, ya Rab, rahm eyle, hayr

dua, da'vat (dualar), bağışla, nazar kıl, kerem it" gibi ifadelerle geçmektedir. Dua kelimesi dîvânda 25 kere, niyaz ise 3 kere kullanılmıştır.

Cân virmeyicek zulmine ol kâfir inanmaz

Al cânımı yâ Rab o cefâ-kârı inandır (Tb. 6/33)

O sevgili canımı vermezsem zulmettiğine inanmaz, al canımı ya Rab o eziyet veren sevgiliyi inandır.

Ben niyâz eylemesem zulmini az eyler idi

Bu kadar cevrine bâis benim ibrâmımdır (G 29/6)

Ben yalvarmasam daha az zulmederdi. Bu kadar eziyet etmesine sebep olan benim ısrarla istememdir.

2.11.26. Peri

Peri, eskiden beri dîvân edebiyatında sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılmış bir mazmundur. Dîvânda da 12 yerde geçen peri ismi sevgili ismi olarak da kullanılmıştır.

Cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farz edilen dişilerine verilen bir addır. (Devellioğlu 1031).

Aklım yine yağmaladı ol şüh-ı perî-zâd

Gitdikçe bana itmededir zulmini müzdâd (G 22/1)

O peri huylu sevgili aklımı yine başımdan aldı. Gün geçtikçe bana zulmünü arttırmaktadır.

Çözme zülfün ey perî aklım perişân eyledin

Üstüme lâyık mıdır gam leşkeri ide gulû (G 96/2)

Ey sevgilim, zülüflerini çözme, aklımı darmadağın ediyor. Gam askerleri üstüme hücum ediyor, bu layık mı bana.

2.11.27. Hacerü'l-Esved

Dîvânda yalnızca bir yerde geçmektedir. Sevgilinin yüzündeki ben, Hacerül Esved'e benzetilmiştir.

Kâbe'nin duvarında bulunan meşhur taş (Devellioğlu 365).

Nür-ı vechinde o hâl-i siyehi gördükde

Hacerü'l-esved ile Beyt-i Mükerrerrem sandım (G 88.3)

Yüzünün nurunda o siyah hali görünce Hacerü'l Esved ve Kâbe sandım.

2.11.28. Dinî İfadeler

Bu bölümde farklı durumlarda kullanılan "bihamdillah, barekallah" gibi dinî ifadeler yer alacaktır. Dîvânda sık sık kullanılan bu ifadeler: "bihamdillâh 3 yerde, bârekallâh 1 yerde, inşallâh 1 yerde, ıyâzen-billâh 2 yerde, billâhi 6 yerde, vallhi 2 yerde, hâşâ 2 yerde, hamdülillâh 1 yerde geçmektedir.

Bi-hamdillâh Cenâb-ı Hazret-i Sultân-ı âlî-şân

Kudümiyle tarâvet virdi bir kat sünbülîstâna (K 4/7)

Allah'a hamd olsun yüce şân sahibi cenab-ı hazreti sultan gelmesiyle bu sünbül bahçesine tazelik verdi.

Bârekallâh zihj âsaf-ı sâhib-devrân

Nice âsâf ki Alj-sjret ü Şjr-i Yezdân (K 5/1)

Allah bereket versin bu, dünyanın sahibinin veziridir. Öyle bir vezir ki Hz. Ali yüzlü ve Allah'ın aslanıdır.

Cümlesi tu'me-i şemşir olur inşâallâh

İşte âsâr-ı zafer olmadadır rûy-nümâ (K 1/6)

Düşmanlarının hepsi kılıcının azığı olur inşallah. İşte zaferin işareti, zafer yüzünü göstermektedir.

Bakamam āleme bir dahi iyāzen-billāh

Gözimin nūrını çok gördi bana çarh-ı akīm (Tb. 3/24)

Dünyanın hiçbir güzelliğine bakamam artık, Allah'a sığınırım. Gözümün nurunu o kısır felek çok gördü.

Ahvāl-i perişānımı söylersem o şāha

Dir ki şuarā sözleri billāh yalandır (Tb. 6/32)

Perişan hālimi o sevgiliye söylersem der ki şairlerin sözleri yemin ederim ki yalandır.

Elbetde bu āşık sana cānın virecekdir

Vallāhi inan kavline sādıkdır efendim (G 74/3)

Elbette bu âşık sana canını verecektir. Yemin ederim efendim sözüne sadıktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TASAVVUF

3.1. Tasavvuf Kelimesinin Anlamı

Tasavvuf kelimesinin kökü hakkında çeşitli görüşler vardır:

1. Medine mescidinde yapılan “Suffa”dan.
2. Safvet, durgunluk, bulanık olmayan anlamına gelen “safv’ kökünden.
3. Yün anlamına gelen “suf”tan.
4. Dördüncü ihtimal de Yunanca hikmet anlamına gelen “sofos” kelimesinden

türediğidir.¹⁴

Tasavvuf kelimesinin, asırlar boyu icra ettiği vazifeye bakıldığında, safvet kelimesinden gelmiş olması daha muhtemeldir. Çünkü tasavvuf, Hz Muhammed’e inen dini asıl haliyle, özüne uygun olarak yaşamak için ortaya konulmuş disiplinler bütünüdür. Bu disiplinlerle, tasavvuf yoluna giren Müslüman, Allah’a gerçekten teslim olmayı öğrenir. Tasavvuf bir hal olduğu, tac ile hırkadan ibaret olmadığı için iyi bir Müslüman olmak isteyen kişi öncelikle iyi bir insan olmak zorundadır.

3.2. Tasavvufun Amacı

Tasavvufun amacı, daha iyi bir insan, daha iyi Müslüman olabilmek için gayret etmektir. İmanı, taklitten, kişinin araştırmadan sorgulamadan, çevresinden edindiği îman seviyesinden, tahkike, hakikati araştırılmış, enine boyuna düşünülüp kalpte ve kafada

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kara 23.

yerleşmiş îmana, çıkararak bir vasıta; nefsi, “emmare –insanı kötülüğe sürükleyen nefis-” mertebesinden (Devellioğlu 979)–den “mutmainne –iyilikle kötülüğü ayırt eden, temizlenerek kişiyi Allah’a yaklaştıran kuvvet” (Devellioğlu 979)–ye yükselten bir araçtır.

Müslümanlık insanların gönlünde orjinalliğini kaybettiğinde kaybolan orjinalliği yeniden kazandırmak için çeşitli tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Her mutasavvıf gördüğü yanlışlıkları, eskimişlikleri, gücü yettiğince düzeltmeye çalışmıştır. Mutasavvıflar farklı zaman ve mekânlarda, çeşitli beldelerde tekkeler, zaviyeler, dergâhlar kurarak buldukları muhitte halkı irşad etmek için uğraşmışlardır.

Sonuç olarak, tasavvuf insanların Allah’a yakınlık kazanmasını sağlamayı, Allah’la insan arasındaki engelleri kaldırmayı, insanın gözünün önündeki perdeyi kaldırıp eşyanın hakikatini ve fani yüzünü gösterip insanların ahirete yönelmesini hedefler. Yani aslında tasavvuf İslamiyet’in özünden başka bir şey değildir.

3.3. Leylâ Hanım Dîvânında Tasavvuf

Mevlevîye tarikatına mensup olan Leylâ Hanım, “tekke-nişin olup” etrafındaki mürşitlerini irşad eden şeyh, zahid vasıflı bir mutasavvıf değil; hayata ve insanlara aşkla, sevgiyle bakan, kalp kırmamaya özen gösteren rint-meşrep bir şahsiyettir. Onun tasavvuf anlayışı Yunus Emren’in “Çalabın tahtı olarak nitelendirdiği gönlü esas almakta, Mevlana gibi her kese kucak açmakta ve Hacı Bektaş Veli gibi “İncise de incittme”meye önem veren bir mahiyettedir. Şair kendisi bu konudaki görüşlerini tasavvuf tarihi boyunca etkisini kaybetmemiş olan rind-zahid çekişmesi çerçevesinde, çağındaki zahit tipli insanlara cevap olarak şöyle ifade etmektedir:

İncitme sen ahbabını incinmeye senden

Bu âlem-i fanide zarafet budur işte

Öğrenmeden evvel der-i medrese-yi sufi

Ben Mekteb-i aşk içre değildim yine cahil (Tb. 6/29)

Leyla Hanım, klasik şiir bütünü ve kalıplarını başarı ile kullandığı gibi tasavvufi şiirin mazmun ve kalıplarını da başarı ile kullanmış, yaşadığı çağdakiler de dahil olmakla başlangıcından ilk dönem sufilerini bile şiirlerinde anmış, şiirlerinde onlara telmihte bulunmuştur. Mevlana ve Mevlevilikle ilgili mazmunlara ağırlık vermekle birlikte Nakşibendilik, Halvetilik, Bektaşilik vb. tarikatlarla ilgili mazmun ve ifadelerden de faydalanmıştır. Leyla Hanım Divanında, ilk sufi ve mutasavvıflarla birlikte çeşitli tarikat mensuplarının ismi de çokça geçmektedir.

3.4. XIX. Asırda Tasavvufi Hareketler

XIX. asırda da Osmanlı coğrafyasında tasavvufi hareketler devam etmiştir. Eski devirlerde olduğu kadar çok olmasa da XIX. asırda yaşayıp XX. asırda vefat etmiş birçok mutasavvıf yetişmiştir. İçinde Mustafa Kara'nın da bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanan "Allah Dostları" adlı eserde XIX. asırda ve XX. asrın ilk yarısında dine hizmet etmiş 72 evliyadan bahsedilir. Bunlar arasında Abdullah Devlevî, Mevlana Hâlid-i Bağdâdî, Abdülhâkim Arvâsî, M.Esad Erbilî, İskilipli Atıf Hoca, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Abdurrahman Tâgî gibi etrafında ciddi bir kalabalık toplamayı başarmış mürşitler de vardır.

XIX. asırda Afrika'da, Kafkaslar'da Hindistan'daki sömürge hareketleri sonucu Müslümanlar "cihad-ı ekber" olarak bilinen nefse karşı cihadı dış düşmana karşı cihada dönüştürmüşlerdir. Halidiler ve Nakşîler özellikle Hindistan, Bağdat ve Kafkaslar'da mücadele etmiştir. Bu sebeple bu yüzyılda sosyal ve siyasî anlamda tasavvufi faaliyetler yeni bir hız kazanmış olur. Bu durum edebiyata da yansımıştır. XIX. asırda, mutasavvıf olmamakla birlikte şiirlerinde tasavvufi mazmun ve ifadeleri kullanan birçok divân şairi bulunmaktadır.

Ayrıca XIX. asırda Bektaşî tekkeleri kapatılmış ve mal varlıkları diğer vakıf veya tarikatlere dağıtılmıştır. Yüzyıldaki en önemli olaylardan biri, Nakşibendiye tarikatının Mevlana Halid-i Bağdadi'ye nispet edilen Halidiye kolunun ortaya çıkmasıdır. Fakat onlar da Bektaşî nefyinden bir sene sonra Sivas'a sürülmüşlerdir (Eraydın 69). Şazili tarikatı

yüzyıldaki en önemli tarikatlardandır. Afrika'daki sömürge hareketlerine karşı mücadele ederler. Siyasi alanda çok nüfuzlu olan bu tarikatın özellikle İstanbul yapılanması siyasi amaçlıdır. Bu kadar çok tarikat yapısı olması, dernek ve sivil toplum kuruluşlarının olmadığı bir devirde insanların kendilerine yardımcı araması veya hâkim güçten korkmalarından ileri gelmektedir (Eraydın 72).

3.5. Leylâ Hanım Dîvânında Geçen Tasavvufî Kavramlar

3.5.1. Abdal

Abdal, dünya ile ilgisini kesip, tanrıya bağlanmış olan, derviş demektir. Bunlar veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişilerdir. Türkçe'de kullandığımız abdal (hatta aptal) kelimesi. Arapça "Ebdal"den bozmadır (Cebecioğlu 11).

Abdal kelimesi dîvânda sadece bir kere geçer.

Tekye-i aşkında yârin baş açık abdâl olup

Râh-ı Hak'da cismimiz uryân idenler bizleriz (G 44/6)

Sevgilinin aşkının tekyesinde dünyayı terk eden bir abdal olduğumuz gibi Allah yolunda beden isteklerini yok sayan kimseleriz.

3.5.2. Ârif ve İrfan

İrfan, İlahi bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudreti, Ârif de Allah kapısında uzun süre bekledikten sonra Allah'ın kendisine bahş ettiği, ilimle veya başka bir şekilde ulaşılamayan bir seviyeye ulaşan kişi demektir.(Cebecioğlu 60).

Ârif, irfan, maarif kelimeleri dîvânda toplam 11 yerde geçmektedir. Tasavvufta irfan çok önemli olduğu için Leylâ Hanım da dîvânında buna çok yer vermiştir.

Cenâb-ı Hakk ile bir oldı bî-şübhe o rûh-ı pāk

Bu sırra aklım irmez ârif-i billâh ider idrāk Th. 1/4)

O tertemiz ruh Cenab-ı Allah ile beraber oldu. Bu nasıldır anlayamam; bunu ancak Allah'ı isimleriyle ve sıfatlarıyla anlayabilenler anlar.

3.5.3. Aşk ve Âşık

Dîvânda en çok geçen kelime aşktır. İçinde aşk geçen redifler hariç 177 yerde aşk kelimesi geçmektedir. Mevlevîye tarikatında –diğer tarikatlardan farklı olarak –irfandan daha önemli olan bir şey varsa o da aşktır. Allah’a doğru yol alan sâlike en çok lazım olan şey aşktır. Bu yolda gerekirse akıl bir tarafa konmalıdır. Rindle zâhid arasındaki temel çatışma da aşk ve akıl çatışmasıdır.

Sufilere göre kâinatın ilk yaratılışında aşk ve muhabbet vardır. Kuran-ı Kerim’de, Allah’ın insanı, insanın da Allah’ı sevmesinden bahsedilir (bkz. Maide 54) Esasen O bizi sevmeseydi biz O’nu sevemezdik. Allah hem seven hem sevilendir. Allah aşkı ve Allah sevgisi üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran ilk sûfi Rabiâtu’l Adeviyye’dir. Konu İbn Farız, İbn Arabî ve Mevlana ile zirveye ulaşmıştır (Kara 132).

Âşık-ı billâh olanlar nûş ider hûn-ı ciger

Münkirin taşından aslâ anlara gelmez zarar

Gayb idüp nâmûs u ârı koydılar meydâna ser

Cennete çekmez tahassür eylemez gayre nazâr

Köşk ü bâğ u ravza vü hürj vü gilmân istemez (Th. 2/4)

Allah’a âşık olanlar kendi ciğerlerinin kanını meşrubatmış gibi içer. İnkâr edenin taşından ona zarar gelmez. (Burada Hallac-ı Mansur’a atılan taşta telmih vardır. O şöyle demişti: Ağyarın taşı değil dostun gülü beni yaraladı.) Bu yola baş koydular, namusu arı bir tarafa bıraktılar. Cennete hasretle bakmaz, Allah’tan başkasına gönlünü kaydırmaz. Cennetin köşkünü, bağını, bahçesini ve huri ve gilmanını istemezler.

Âyine gibi ârız-ı dildâra nazar kıl

Ey cân u gönül aşk-ı hakîkîye güzer kıl (Tb. 6/11)

Ayna gibi sevgilinin yanağına bak. Ya da geç bunları ey gönül hakiki aşka yönel.

Bu bağlamda güzel bir söz var: “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da teşekkür etmez.” Çünkü içinde şükran hisleri olmayan insan, insanlara da Allah’a da teşekkür etmez. Aynen onun gibi insanın içinde sevmeye, muhabbet duygusu yoksa insana da Allah’a da âşık olamaz. Tarihte Mecnun gibi niceleri, sevdiğinden beklediği ilgiyi göremeyince beşeri aşktan ilahi aşka geçmeyi başarabilmiştir.

Öğrenmeden evvel der-i medreseyi sūfî

Ben mekteb-i aşk içre degildim yine cāhil (Tb. 6/29)

Sofî medresenin kapısını bilmezken bile ben aşk mektebinde cahil değildim.

Leylâ Hanım klasik rind-zâhid çatışmaları içinde aşkın medresede öğrenilemeyeceğini, sofunun aşkı bilemeyeceğini söyleyerek onu aşağılamaktadır.

3.5.4. Bâde

Farsça şarap mânâsına geldiği gibi, kadeh anlamında da kullanılır. Dîvân edebiyatında bu kelime, daima içki, şarap, sarhoşluk veren içecek anlamında kullanılmıştır. Tasavvufî sembolizmde, bade, aşk, zevk, ilâhî sevgi gibi mânâları ifade etmiştir. Ancak, Bektaşîler bu mânânın ötesinde, gerçek anlamda da kullanmışlardır (Cebecioğlu 76).

Âşık, mâşukunun aşkından dolayı akıl mantığı bir tarafa bırakmıştır. Sarhoş kişi de şarabın etkisiyle aklını kaybettiği için aşığın bu hâli şarap içmeye benzetilmiştir.

Zâhidâ fûrkat deminde bâde nûş itdiklerim

İtme ta'yîb ârzü-yı la'l-i yâr itdim bu şeb (G 11/4)

Ey zâhid sevgiliden ayrılık zamanında içtiğim şarapları ayıplama. Bu gece sevgilinin kırmızı dudaklarını arzuladım, ulaşamadım bari kırmızı şaraba değsin dudaklarım.

3.5.5. Can ve Cânân

Can: Farsça. Gönül, ruh gibi manalara gelir. Dervişler için kullanılan bir Mevlevî istilahıdır. Kabul olunmak üzere gelen yeni dervişlere, Mevlevîler can derler (Cebecioğlu 116, 117).

Can kelimesinin Mevlevîlikteki manası budur fakat şair Mevlevî olmasına rağmen dîvânda geçen şiirlerde bu manada değil; can, gönül, ruh (Devellioğlu 153) manalarında kullanılmıştır. Hatta can âşık, cânân mâşuktur.

Can, cânândan ayrılmaz bir parçadır. Etle tırnaktan daha fazla birbirine bağlıdır. Can, cânânı bulamadığı zamanlarda yetim ve öksüz çöllerde, dağlarda dolaşmış cânânını aramıştır. Can, cânânı için malı mülkü, makamı cahı, itibarını hiçe saymış; bunlar bir tarafa canını dahi vermiştir. Hatta cânân dileyince canı vermemek âşıklığa uymamaktadır. Bunu Fuzûlî o meşhur beytinde şöyle dile getirmiştir:

Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ eyleyelim ol ne senindir ne benim (Parlatır 314)

Sevdiğime verdiğim o kadar şey yetmemiş, bir de hayır bırakmadığı canımı istemiş vermemek olmaz ey gönül. Neden nazlanalım, o ne senindir ne benimdir; o zaten canımı isteyen sevdiğimindir.

Nâr-ı aşkın dilde besdir gayri mihmân istemez

Ketm idüp esrâr-ı aşkı çeşm-i giryân istemez

Cânını Hakk'a virür bir başka cânân istemez

Vâsıl-ı billâh olanlar gayri ihsân istemez

Seyr iden yârin cemâlin özge seyrân istemez (Th. 2/1)

Gönlümde aşkın ateşi var, o orayı dolduruyor başka misafire yer yok. Âşık olduğunu gizleyip, ağlayan göz istemez. Canını Allah'a verir başka sevgili istemez. Allah'a ulaşanlar başka iyilik ihsan istemez. Yârin güzelliğini seyreden başka seyredilecek şey istemez.

İlahi aşkın anlatıldığı bu beyitte cemel-cemalullah, Allah'a ulaşmak likauallah; başka bir şey istememek, Allah'tan başka her şeyi yok kabul etmek fenafillâh, konuları etkili bir biçimde ifade edilmiştir.

Vech-i Hakkı görmege ey dil bugün âmādesin

Rāh-ı aşkında ümjd-i vasl ile dildādesin

Şöyle kim mahbūb olursa terk ider üftādesin

Şol ki canānın elinden içdi aşkın bādesin

Ey gönül Allah'ı görmeye bugün hazırsın. Onun aşkı yolunda kavuşma ümidiyle gönül vermişsin. Sevgilinin elinden aşk şarabını içtiği için o sevgili de kendini seven düşkünleri terk edip hakiki mahbubu sevdi.

3.5.6. Sâkî

Arapça, sucu demektir. Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşid, gibi anlamları vardır. İçki meclisinde kadehlerle içki dağıtan kişiye sâkî denir (Cebecioğlu 538).

Sâkî, meyhanede şarap kaynağından şarap getiren kimsedir ve getirdiği şarapla sarhoş eder. Dinî Tasavvufî Türk edebiyatında da feyizlerin kaynağı Allah'ın elindedir ve ondan gelen feyizle insan mest ü sermest olur. Allah'tan bu feyizlerin gelmesine sebep olan mürşid olduğu için bu edebiyatta mürşide saki denmiştir. Dîvan edebiyatında mâşukun yerine de kullanılmıştır. Sâkînin elinden zehir olsa bile içilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sâkîden ne gelirse gelsin memnuniyetle karşılanmalıdır. Yunus'un "lütf u kahrı bir bilme" felsefesi bununla yakından alakalıdır.

Dîvanda 16 yerde geçmektedir. Bunlardan sadece biri tasavvufî anlamda kullanılmıştır. 12'si beşeri mâşuk'u temsil eden sâkîyi, diğerleri içecek sunan kişiyi anlatır.

Pend-i pîri kim bu demde cān u dilden gūş ider

Baga karşı nālesi bülbülleri hāmūş ider

Sâki-i rûz-ı ezel ehl-i dili ser-hoş ider

Dest-i kudretten şarāb-ı zindegānj nūş ider

Tā ebed mahmūr olur ilm ile irfān istemez (Th. 2/5)

Şeyhlerin nasihatlerini kim şu anda can-ı gönülden dinlerse onun inleyişleri bağdaki bülbülleri dilsiz eder. Ezel gününün sâkîsi gönül ehlini sarhoş eder. Allah'ın kudret elinden canlılık şarabı içer. Sonsuza kadar ilahi aşkın sarhoşu olur, ilim ve irfana ihtiyacı olmaz.

3.5.7. Dergâh

Dergah; kapı, eşik demektir. Tasavvufi olarak da; tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir (Cebecioğlu 159). Dergâh kelimesi dîvânda en çok geçen kelimelerden biridir. İçinde dergâh geçen redifler hariç 37 yerde dergâh kelimesi geçmektedir. Dergâh derken bazen peygamberin huzuru bazen Allah'ın, bazen de devlet adamlarının huzuru kastedilmektedir. Fakat dergâh kelimesi dîvânda, genellikle Hz. Mevlana'nın tekkesi, kapısı manalarında kullanılmıştır.

İktisâb-ı feyz için varsam nola dergâhına

Şems ü Mevlânâ gibi yokdur dü-âlemde kerîm (G 75/7)

İlim irfan kazanmak için dergâhına gitsem ne olur? İki âlemde Şems ve Mevlana gibi ikram sahibi yoktur.

Vâiz kaparsa rinde ne gam bâb-ı cenneti

Leylâ açıktır dergeh-i pîr-i mugân amân (G 89/7)

Vaiz rinde cennetin kapılarını kapatırsa ne önemi var? Ey Leylâ cennetlere denk mürşidin dergâhı açıktır.

Kulun Leylâ'yâ şâhım var iken dergâh-ı ihsanın

Varup ben kangı şâha yalvarayım yâ Resûlallâh (G 105/5)

Sultanım Leylâ kulun, ihsan dergâhın var iken ben gidip hangi padişaha yalvarayım ya Resulallah.

3.5.8. Devrân

Devran Arapça dönmek demektir. Cehrî zikir tarikatlarının ayinlerinde, zikir dönüşle yapılır ki buna deveran denir. (Cebeci 159) Âşık, aşkının tesiriyle aklını yitirince dönmeye

başlar. Bunun için Müslüman olmaya da gerek yoktur, mutluluktan dönmek bütün kültürlerde ortaktır. Yani bu insanın içinden gelen bir duygudur. İnsan, atomun etrafında dönen elektron ve nötronlardan oluşmuştur ve bunlar sürekli döner. Sadece insan değil canlı cansız her varlık atomlardan oluştuğu için hepsi aslında dönmektedir. Güneşler, yıldızlar küçük büyük ne varsa, Mevlevî anlayışına göre, Allah aşkıyla dönmektedir. İnsan bu düzeni bozmamalı ve bu devrana iştirak etmelidir.

Mevlevilikte devran çok önemli olduğu ve Leylâ Hanım da bir Mevlevî olduğu için dîvânda devr/ devran kelimesi çok geçer. Devr/devran şekliyle 33 yerde geçmektedir.

Deff ü neyle bendegānı turmayup devrān ider

Devr-i aşkın görse kâfirler dahi jmān ider

Hem-çü bülbül gülşen-i aşkında ney efgān ider

Şemm-i büy-ı feyzi ta'tır-i meşām-ı cān ider

Nefhā-bahşā-yı cihāndır Hazret-i Monla-yı Rūm (Mh 1/5)

Def ve neyle kendisine köle olanlar durmayıp döner. Aşk ile döndüğünü gören kâfir bile îman eder. Aşk bahçesinde ney bülbül gibi figan eder. Onun feyzinin kokusunu koklayanlar canları güzel kokular alırlar. Dünyaya nefes bahş eden Hazreti Mevlana'dır.

Meclis-i irfānda devrān itmesün mi Mevlevî

Rūz u şeb devr itmede şems ü kamer ālem bu yā (G 4/8)

Gece gündüz Güneş ve Ay dönüp dururken irfan meclisinde Mevlevî neden devran etmesin.

3.6.9. Bezm-i Elest

Bezm-i Elest, Elest toplantısı demektir. A'raf suresi'nin 172 nolu âyetinde anlatıldığına göre Allah, ruhlara "Elestü bi-Rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunu yöneltince ruhlar "Belâ" (Evet) dediler. İşte bu toplantı, ruhlar bedene girmeden önce yapılmış, Allah ile ruhlar arasında "misak" (sözleşme) vuku bulmuştu. Allah ile ruhlar

arasındaki sözleşmenin meydana geldiği toplantıya “Bezm-i Elest” yani “Elest Toplantısı” denir. (Cebecioğlu 101).

Bezm-i Elest ifadesi de dîvân şiirinde çokça kullanılan kelimelerdendir. Âşık, mâşukunu uzun zamandan beri sevdiğini belirtmek için bu ifadeyi kullanır. Yani doğduğumdan beri değil, bu ruh bu bedene girmeden önce, hatta ruhlar ilk yaratıldığından beri, çok uzun zamandır seni seviyorum demektedir. Bu ifade ezelden beri ifadesinin sanatlı bir şeklidir.

Leylâ Hanım, dîvânında 5 yerde Bezm-i Elest veya Elest kelimesine aynı maksatla başvurmuştur.

Ta rûz-ı elestden beri mey nûş ide geldik

Sanman bizi zâhirdeki mey-hânedede mestiz (Tb. 6/2)

Elest gününden beri ilahi aşk şarabı içip duruyoruz. Bizi beşeri meyhanede sarhoş sanmayın.

Ta rûz-ı elestden beridir bilme misin âh

Leylâ sana bin cân ile âşıktır efendim (G 74/6)

Elest gününden beri Leylâ sana bin can ile âşıktır, bilmiyor musun efendim?

3.6.10. Esrar ve Sır

Sır kelimesi, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin hâlisi, efdali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Ruhanî bir nur olup, nefsin haletidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefsin beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Mevlevîlikte ise: Dede'nin hücrelerinin pencere perdesi kapalı ise, bu onun içeride istirahat ettiğini veya kendine göre bir ibadetle meşgul olduğunu gösterir (Cebecioğlu 569).

Sır dîvânda 16 yerde geçmektedir ve sadece üçü tasavvufî anlamdadır. Esrar kelimesi de aynı şekilde 11 yerde geçmekte olup üçü tasavvufî anlamda kullanılmıştır.

Hayatında idüp dâim seyâhat-der-vatan ol zât
Derûnı sırr-ı ilmullâh ile memlû idi hakkâ (Trh 34.3)

O zat (Hac Ali Baba) haatı boyunca vatanın içinde sürekli seyahat ederdi. Gerçekten Allah ilminin sırlarıyla dopdoluydu

Cenâb-ı Hakk ile bir oldu bî-şübhe o rûh-ı pak
Bu sırta aklım irmez ârif-i billâh ider idrâk (Th. 1/4)

O tertemiz ruh cenabı Allah ile beraber oldu. Bu nasıldır anlayamam; bunu ancak Allah'ı isimleriyle sıfatlarıyla anlayabilenler anlar.

3.6.11. Ehlullah ve Evliya

Evliya: velî kelimesinin çoğulu olup dostlar anlamına gelir. Hayatını nefis mücadelesi ile geçirerek, şeriati takva boyutundaki inceliğiyle yaşayan, ,yaratandan ötürü yaratılanı hoş gören kimseye evliya denir. (Cebecioğlu 199).

Dîvânda ehlullah 1 yerde, evliya 5 yerde geçmektedir.

Ehlullah, Allah'ın ehli, yakını, dostu demektir. Bu dostluk, kulun Allah'ın kapısında uzun yıllar kulluk yaparak bekledikten sonra Allah'ın kuluna bahşettiği bir lütuftur.

Bu ednâ bendesin dūr itmeye Hak

Kapısı seglerinden evliyânın (G 67/5)

Allah bu aşağılık kulunu evliyanın kapısının köpeklerinden uzak eylesin.

Tasavvufta tevazu çok önemlidir. Leylâ Hanım da bu beyitte bir tevazu örneği göstererek kendini hakir göstermekte hatta köpeklerle bir tutmaktadır.

Görüp inkâr iderler evliyâyı

Sen ânı sanma var jâmânı ânın (G 67/6)

Göz göre göre evliyayı (Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman,) inkâr ederler (Aşırı Hz. Ali sevgisinden dolayı). Bu Allah dostlarını inkâr edenlerin, onlara söz söyleyenlerin imanı var sanmayın.

3.6.12. Feyz

Feyz, insanlara Allah dostlarından sirayet eden; Allah dostlarına da Allah'tan gelen güzellikler; karşılıksız, hak etmeden bir lütuf olarak gelen güzelliklerdir. Allah'tan gelen feyz her an tecelli etmektedir. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Varlıklar her an eksilmekte, Allah da onları tamamlamaktadır. (Cebecioğlu 214).

Feyz kelimesi de dîvânda çokça kullanılan kelimelerdendir. 22 yerde farklı şekillerde geçer. Bazen Allah'tan gelen feyzi bazen de mürşidden gelen feyzi anlatırken kullanılır. Ve genellikle Hz. Mevlana'dan alınan feyz işlenmektedir.

Ben de Leylâ Nûri-i merhûma pey-revlik idüp

Şübhesiz bu feyzi kıldım dergeh-i Monla'dan ahz (G 24.5)

Ben de merhum Nuri'nin izinden gidip, şübhesiz, bendeki bu feyzi Mevlana'dan aldım.

Feyz için başına gey sikke-i Mevlânâ'yı

Tâc-ı Monla gibi âlemde külâh olmaz imiş (G 48/6)

3.6.13. Gönül

Gönül tasavvufî edebiyatta çokça kullanılan mazmunlardandır. Çünkü kalp, gönül, varlığı anlaşılamayacak kadar büyük olan Allah'ın, az da olsa anlaşılabilirdiği tek yerdir. Bu yüzden kıtmetlidir, kırılmamalıdır. Leylâ Hanım da bu gönül kavramı üzerinde çokça durmuştur. Dîvânda 26 yerde gönül kelimesi geçmekte olup iki manzume gönül rediflidir.

Tasavvufî hayat kalp merkezli bir hayattır. Bu eğitimde kalp dünyasının sıhhati, gelişmesi ve yücelmesi konu edilmektedir. Aslında Kuran-ı Kerim de kalbi

esas almaktadır.¹⁵ Kalp Allah'ın baktığı, nazar ettiği yerdir. Nazargah-ı ilahidir. Onun için kırılmaması incitilmemesi gerekir.

Mevlana daha farklı bir üslup kullanıyor: Camiye hürmet eden abtallar, durmadan gönül ehlini incitmektedirler. Ey eşekler, o mecaz bu hakikattir. (Kara, 139-140)

Gönül hayli zamandır kim esjr-i derd ü mihnetdir

Humār-ı derd-i serle mübtelā-yı renc ü illetdir (K 6/1)

Gönül uzun zamandır dert ve sıkıntının esiridir. Başımdaki sarhoşluğun derdiyle ağrı ve sızıya müpteladır.

Sırr-ı dil-i vjraneme ancak ola vākıf

Erbāb-ı maārif

Vāiz bizi sen fehm idemezsin ki ne cānız

Sūretde beyānız (Mz 4/3)

Darmadağın olmuş gönlümün sırlarına ancak irfan ehli vakıf olur. Benim hâlimden her şey anlaşılır fakat vaiz, sen benim nasıl biri olduğumu anlayamazsın.

3.6.14. Heva, Heves ve Nefis

Heva ve heves, nefsin isteklerine verilen addır. Tasavvuf, baştan sona nefisle mücadele olduğu için tasavvufi şiirlerin de bu kavramlardan uzak olması düşünülemez. Dîvânda 13 yerde heva/heves, 4 yerde de nefis kelimesi geçmektedir.

Nefis ise insanın içindeki potansiyel bir güçtür. İrade sayesinde iyiliğe yönlendirilip zamanla sadece niyiliği emreden nefis haline gelebileceği gibi her istediği yapıldığında şımarıklaşan, firavunlaşan bir varlık haline gelir.

Hevā-yı nefsimе tābi olup pek çok günāh itdim

Huzūra kangı yüz ile varayım yā Resūlallāh (G 105/2)

¹⁵ O gün ne mal ne evlat fayda verir. Allah'a selim bir kalple gelenler müstesna. (Şuara 89), (Saffat 84)

Nefsimin isteklerine uyup çok günah işledim huzuruna hangi yüzle varayım ya
Resûlallah?
Vechinde görelden beri biz nûr-ı Hudâ'yı
Ol şevk ile terk eylemişiz rāh-ı hevâyı (Tb. 6/36)
Senin yüzünde Allah'ın nurunu gördüğümden beri o nurun şevkiyle heva yolunu terk
ettim.

Şu kâfir nefis elinden bu dil-i bî-çâreyi kurtar
Yeter cürm ü kabâhatdan usansun yâ Resûlallâh (G 106/4)
Ya Rasûlallah, şu imansız nefsimin elinden bu çaresiz gönlümü kurtar. Nefsim artık
günahtan kabahatten usansın da gönlümü rahat bıraksın.

3.6.15. Hikmet

Tasavvuftaki önemli düsturlardan biri de abes iş yapmamaktır. Bir insan veli olmak
istiyorsa, Allah ahlakıyla ahlaklanmak suretiyle hiçbir gayesi olmayan işlerden uzak
durmmalıdır. İnsan'ın, gücü oranında, dış âlemdeki nesnelere hakikatini olduğu gibi bilip, ona
göre hareket etmesinden bahseden ilme, hikmet denir. Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufî
şiihlere hikmet denir. (Cebecioğlu 276) Zaten hikmetli olmayana mürşid denmez. Dîvânda
hikmet kelimesi 7 yerde geçmektedir.

Hicabından soguk der dökdürürdi İbn-i Sjnâ'ya
Maârifle o rütbe zâtı zjra germ-ülfedir (K 6/9)

Onun (Abdülhak Efendi) bilgisi o kadar yüce ki, İbn-i Sinâ kendi bilgisinden utanıp
soğuk ter dökerdi çünkü onun muhabbeti çok hararetlidir.

O rütbe yâre açdı cism-i zâra ser-be-ser iflâs
Bu derdin çaresi ancak reis-i ehl-i hikmetdir (K 6/4)
İnleyen cismime bu iflas o kadar büyük bir yara açtı ki bu derdin çaresi ancak hikmet
ehlinin reisi olan Abdülhak Efendi'dir.

3.6.16. Himmet

Tasavufta himmet, mürşidin müridine Allah'a giden yolda yardım etmesi, yol göstermesi, elinden tutması manalarını taşır. Ayrıca **Bir kemal halini** veya diğer bir şeyi elde etmek için bütün ruhani güçleriyle birlikte kalbin hakka yönelmesi ve ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dilediklerini yerine getiren manevi güçleri (Uludağ 171). Leylâ Hanım dîvânında da bu manasıyla kullanılmıştır. O bir Mevlevî olduğu için Hz. Mevlana'dan himmet, yardım beklediğini ifade etmiştir.

Himmet kelimesi de dîvânda çokça geçen kelimelerdendir. 23 yerde geçmektedir.

Himmetinle bu siyeh rûz-ı gamı eyle çerag

Rûz u şeb kârı yed-i himmetinin bezl-i atâ (Tc. 1/27)

Himmetinle bu kara gam gününü aydınlat. Gece gündüz kârı senin himmet elinden bol bol verdiklerindir.

Meskenim olmuş iken yani harâb u vjran

Himmeti bu dil-i vjranemi kıldı tecdid (Tc. 1/14)

Harabeler ve viraneler meskenim olmuşken onun (Esmâ Sultan) yardımı viraneye dönmüş gönlümü yeniden inşa etti.

3.6.17. Huzur

Huzur, büyük insanların bulunduğu yere denir. Bu yer bazen bir tekke, bir dergâh, bazen manen bulunduğu yer, bazen de insanları kabul ettiği mekânıdır. Camiye giden veya namaz kılanlar huzur-ı İlahî'ye, Ravza'ya gidenler huzur-ı Rasulullah'a, bir şeyhin tekkesine gidenler ise onun huzuruna gitmiş olurlar.

Huzur kelimesi dîvânda 6 yerde geçer. Huzur-ı Hak, huzur-ı Rasulullah gibi.

Hevâ-yı nefsimе tâbi olup pek çok günâh itdim

Huzûra kangı yüz ile varayım yâ Resûlallâh (G 105/2)

Nefsimin isteklerine uyup pek çok günah işledim. Huzuruna hangi yüzle varayım ya Rasûlallah.

Kılup āhir nefesde d̄jnimi j̄mānımı terf̄k

Kulun Leylā'ya vir rāh-ı hudāda vaslına tev̄f̄k

Huzūr-ı Hak'da sensin müznib̄ne eyleyen teş̄f̄k

O denlū teş̄ne-leb āb-ı hayāt-ı vaslına Sıdd̄k

Hilāfım yok degil māl̄ik özine ya Resûlallāh (Th. 1/13)

3.6.18. İhlās ve Hulūs

İhlas, Gösterişi bırakmak, taatte, ibadette samimi olmak manalarını ihtiva eden Arapça bir ifadedir. Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak; amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememektir. (Cebecioğlu 298) diye tarif edilir.

İbadetlerin, seyr u sülukta ilerleyen müridin bütün yaptıklarının sadece Allah rızası için yapmış olması gerekir. Dinde ihlās çok önemlidir. Sadece Allah için yapılan, içine riya, gösteriş karışmayan bir secde, içine riya karışmış yetmiş yıllık namazdan kıymetlidir.

Dîvānda 3 yerde hulus, 2 yerde ihlās kelimesi geçmektedir.

Muhlis (ihlâsa erdiren) Allah, muhlas (ihlâsa erdirilen) ise kuldur. Kişinin, işinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi, ihlâsın en son noktasıdır (Cebecioğlu 443).

Degil ey hāme vasf-ı zātını bir vech ile haddin

Duā eyle hulūs-ı kalb ile sultān-ı zj-şāna (K 4/21)

Senin vasıflarımı azıcık bile olsa anlatmak, ey kalem, haddin değil. Temiz bir kalple şanlı sultana dua et.

Burada kalem derken şair kendini kastediyor.

Duāya başla ihlās ile ey hāme degil haddin

Senin meddāh-ı sultān-ı cihān-bān olmak asla (T 19/8)

Ey kalem, cihan sultanının övücüsü olmak senin haddin değil. Sen ancak ona dua edebilirsin, duaya başla.

3.6.19. İki Âlem

İki âlem, iki dünya, iki cihan tabirlerinden kasıt, biri diğerinden ayrılamayan, biri diğerinin lazımı olan dünya ve ahiret hayatıdır. İslami inanca göre dünya, ahireti kazanmak için insana verilmiş bir sermayedir. Dünyadaki mal, zaman, gençlik, sağlık, hayat, akıl gibi sermayelerle, insan, ahiretini kazanmak için çalışmak zorundadır. Dünya çalışma yeri, ahiret ise ceza veya mükâfat yeridir.

Müslümanlarda bu anlayış hâkim olduğu için dîvân şiirinde iki âlem çokça işlenen konular arasına girmiştir.

Tasavvufta, dolayısıyla da dîvân şiirinde on sekiz bin âlem de çok geçmektedir. Âlem; dünya, mekân anlamları taşıdığı gibi aynı türden canlıları da ifade için kullanılır (Bitkiler âlemi, hayvanlar âlemi vs.). Ayrıca Allah dostlarının manevi hayatını ifade için de âlem, dünya ifadesi kullanılır (O bizim dünyamızdan değil gibi.)

Cebeci'nin on sekiz bin âlem ile ilgili açıklamaları ise şöyledir:

Çeşitli boyutlarıyla birlikte, bütün bir kâinata on sekiz bin âlem denmiştir. Âlemin on sekiz bin sayısına ulaştırılması şu şekilde açıklanır: "Bu, dokuz felekle beraber kürre-i hava, kürre-i mâ, küre-i türâb, küre-i nâr, yani anasır-ı erbaa, cemâd, hayvan, nebat yani mevâlid-i selâse, insan ve insan-ı kâmil; on sekiz olur ki, zuhur itibarıyla her biri bin sayılırsa on sekiz bin olur."

Bu kozmolojik telakkiye, göre, bütün bir varlık âlemi on sekiz temele dayandırılmaktadır ki onlar da şunlardır.

- a) Dokuz felek = 9
- b) Hava küresi = 1
- c) Su küresi = 1

- d) Ateş küresi = 1
e) Toprak küresi = 1
f) Cansızlar = 1
g) Bitkiler = 1
h) Hayvanlar = 1
i) insan = 1
j) insan-ı kâmil = 1
+
18

Bu on sekiz temel, 18.000 olacak çeşitlilikle ortaya çıkar. Âlemler boyut farklılığıyla çeşitlenir (Cebecioğlu 495, 496)

Mu'nisin dü-âlemde gedâ vü şâh-ı devrânın

Kapusından tehj çıkmaz senin gibi kerem-kârın

Erir hep pûte-i aşk içre kalmaz cānı insānın

Girer mi hâb-ı rāhat aynına âşık olan cānın

Var iken tende cān sen meh-cebne yâ Resûlallāh (Th. 1/11)

Fakirlerin ve dünyadaki bütün kralların, padişahların iki âlemde yardımcısısın. Senin gibi iyilik ve ihsan sahibi birisinin kapısından kimse bir lutfu ermeden ayrılmaz. Aşkın potasında, insanın canı kalmaz erir. Bu bedende bu can olduğu sürece, sen ay alınlı ya Rasûlallah varken, âşık olan insanın rahat rahat uyuması mümkün müdür?

İki âlem terkine bil aşk-ı Mevlâ'dır sebep

Cān u emlâki bu yolda virdiler yagmāya hep

Mey yerine kâse kâse zehr içerse rûz u şeb

Derd-i dildâr âşıkın dermânıdır eyler taleb

Ol belâdan hazz ider derdine dermân istemez (Th. 2/3)

Dünya ve ahiret nimetlerinin, cennetin terk edilmesine sebep Allah aşkıdır. Candan

maldan Allah yolunda vazgeçilir. Şarap yerine gece gündüz kâse kâse zehir içse; aşk derdi, mâşukuna duyduğu aşk, aşğın dermanıdır. O mâşukundan çektiği belalardan mutluluk duyar.

3.6.20. İnâyet

İnayet; yardım etmek, elinden tutmak, ihtiyaçlarını gidermek demektir. Lütuf, ihsan, Allah'ın kulunu kayırması (Uludağ 186) manalarına da gelir, tasavvufi olarak ise mürşidin, seyr ü sulûk (Allah'a ulaşmak için yapılan manevi yolculuk) yolunda ilerleyen müride yol göstermesi yardım etmesidir.

Dîvânda, inayet genellikle tasavvufî manası dışında maddi yardım manasında kullanılmıştır. Bu da, maddi zorluklar çektiği bilinen Leylâ Hanım için gayet normaldir.

Şöyle kim kılmasa ümmîd-i inâyet imdâd

Ömrümüz eyler idi renc ü meşakkat ifnâ (K 1/14)

Mahmud Han yardım ve medet etmese idi ömrüm sıkıntı meşakkat içinde son bulurdu.

Bu kem-ter bendene eyle inâyet

Meded ey Hazret-i Şâh-ı Velâyet

Bu aciz, itibarsız kölene yardım et. Elimden tut ey velilerin padişahı (Hz. Ali). Yardım et de zorluklarla dolu şu kulluk yolunda yolda kalmışlardan olmayayım.

3.6.21. İrşâd

İrşad etme, rehberlik etme anlamındadır. İmanı içinde olgunlaşmamış Müslümanların imanlarını olgunlaştırma gayreti, manen aydınlatma, gafletten uyandırma. Hak yolu gösteren kişiye, mürşid denir. (Cebecioğlu 317).

İrşad, dinde önemli kavramlardan biridir. Allah, en sevdiği kulları olan peygamberleri bu vazife ile vazifelendirmiş veya –meseleye diğer açıdan bakılacak olursa– bu vazifeyi yapan kullarını çok sevmiştir.

Leylâ Hanım, şiirlerini bir öğretiyeye, irşada kullanmadığı için dîvânında irşad kelimesi sadece 3 yerde geçmektedir.

Bir ināyet eylemez mi Hazret-i İsyān Baba

Çünkü me'mūr oldu hep āşlere irşāda āh (G 107/2)

Hazreti İsyān Baba bir yardım etmez mi, etmelidir çünkü o günahkârları irşad etmekle görevlendirildi.

Gül-i ārāyiş-i bāg-ı vahdet

Vākıf-ı rāz-ı rumūz-ı hikmet

Şimdi irşāda cihānı kâdir

Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret (R 14)

Vahdet (Allah'a ortak koşmamak, yalnız onu ilah kabul etmek) bağıını süsleyen gül, hikmet işaretlerinin sırlarına vakıf ve dünyayı irşad etmeye (doğruyu göstermek) gücü yeten Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret'tir.

3.6.22. Kerâmet

Azizlik, şeref, itibar, kerim, cömertlik, gibi anlamları içeren Arapça bir kelimedir. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucize denirken; benzeri, durum veliler için söz konusu olunca, buna da keramet denir (Cebecioğlu 365).

Keramet velayet yoluna yeni girmiş, tabir-i caizse acemi velilerin çokça itibar ettiği bir haldir. Allah'a yakınlığı artmış büyük veliler ise keramet göstermekten kaçabildikleri kadar kaçmışlardır. Onlar, Allah'la aralarında bu dostluğu kıskanmış, kimseye söylemek istememişlerdir. Gizledikleri halde açığa çıkınca da –Somuncu Baba gibi– terk-i diyar etmişlerdir. Keramet kelimesi dîvânda 4 yerde geçmektedir. Bunlardan biri veliye verilen özel hal manasında kullanılmıştır.

Der-i vālāsına mensüb olanlar

Olurlar mazhar-ı feyz-i kerâmet (Tb. 2/27)

Onun (Hz. Ali'nin) yüce kapısına mensup olanlar, ona bağlanmış olanlar, keramet feyizlerine mazhar olurlar.

Bir meclise vardım ki tarāvet var içinde

Üftādelere lutf u mürüvvet var içinde

Uşşākının ahvāline şefkat var içinde

Bir söz didi cānān ki kerāmet var içinde

Dün geceye dā'ir bir işāret var içinde (Th. 12/1)

İçinde tatlılık olan bir meclise vardım. Düşkünlere lütuf ve iyilik, ihsan var orada.

Yine orada âşıklarına şefkat var. Sevgili öyle bir söz söyledi ki içinde bir keramet vardır. Dün geceye dair de bir işāret vardır.

3.6.23. Mârifet

Marifet kelime manası itibariyle bilgi demektir fakat tasavvufta bu kadar basit bir manada değildir. Marifet tasavvufun en önemli öğelerindendir ve her sâlik için marifet ulaşılabilecek son noktadır. Tasavvufta. dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1- Şeriat, 2- Tarikat, 3- Hakikat, 4- Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı, şeriatı yani İslam dinini iyi yaşamaktan geçer. İslam'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, farzları vacipleri yerine getirmeye, büyük günahlardan kaçınmaya şeriat; farz ve vaciplere nafileler eklemeye ve küçük günahlardan kaçınmaya tarikat; nafileleri ifa etmek ve günahlardan kaçmakta azami gayret gösterme sonucu varılan hedefe hakikat; nihayet bu yaşamının, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki, meydana gelişi, yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır (Cebecioğlu 412).

Şiirini irşadına araç yapan mürşit şairler marifet kelimesini çok kullanmışlardır. Fakat Leylâ Hanım'ın böyle bir gayesi olmadığı için dîvânında marifet kelimesi sadece iki yerde geçer.

Hayatında idüp dâim seyâhat-der-vatan ol zât

Derûnı sırr-ı ilmullâh ile memlû idi hakkâ (T 34/3)

O Ali Baba Hazretleri, hayatında vatanın her tarafını gezip insanları irşad etmişti. Onun içi gerçekten Allah ilminin sırlarıyla doluydu.

Marifet, marifetullah Allah bilgisi, Allah'ı anlamaya çalışma yolu olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla ilmullah da marifet manasına gelir.

Bir melek-haslet maârif ehline kıydı felek

Yâni erbâb-ı hünerler ercemendi gitdi âh (T 42/1)

Felek, bir marifet ehline, melek huylu birine kıydı. Hünerli kişilerin en şerefli de dünyadan gitti.

Lutf u kahrı bir gelür çarhın maârif ehline

Zehr ise nüş itdigi sahbâ olur âlem bu ya (G 3/2)

Marifet ehline göre kaderin lütfu da kahrı da aynıdır. Zehir içse bile şarap olur, âlem bu ya!

3.6.24. Nazar

Nazar, bakmak demektir. Tasavvufi olarak, müşîdin müridine manevî yolla bakışı demektir. Bu bakış, feyzin akmasına ve bu yolla müridin olgunlaşmasına sebep olur.

Mevlevîlerde nazar şu şekildedir: Ayinde, Devr-i Veleddî'de dervişler post önünde birbirlerine karşı durup baktıktan sonra, niyaz eder, ardından yine birbirlerine nazar ederler. Şeyhin bu bakışı, müridi çok kısa bir zamanda yetiştirir. Nazar etmek; birine teveccüh etmek, onu hâl ehli haline getirmek demektir. Bakışıyla insanı olgunluğa erdirmek gücüne sahip kişiye, sâhib-nazar denir (Cebecioğlu 467).

Nazar kelimesi dîvânda 11 yerde geçmekte olup dördü tasavvufi anlamdadır.

Nazar kılsan nigâh-ı merhametle ehl-i imâna

Devâ ihsân idersin lutf ile rencür-ı isyâna

Senin zikr-i şerîfin feyz bahş itmez mi insâna

Dizince sübha-i nâ'tın bu abdin rişte-i cāna

Gönül vird itdi şevkinle diline yâ Resûlallâh (Th. 1/12)

Ehli imana merhametli bir bakışla baksan, yaralı isyankârlara deva ihsan edersin.

Senin şerefli zikrin insana feyz bahş eder. Bu kulun, senin tesbih gibi naatını iplik gibi incemiş canına yazınca, gönül seni diline vird etti, sürekli seni söylüyor ya Resûlallâh.

Eser-i aşkın ile şems ü kamer

Hep semâin gibi devrân eyler

Merhamet senden olur eyle nazar

Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (Mr 1/8)

Aşkınin eseri ile Ay ve Güneş senin sema ettiğin gibi dönüp dururlar. Merhamet senden gelir kuluna nazar ederek ona yardım et ey Hazreti Pîr (Mevlana)!

3.6.25. Şeyh

Şeyh; önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvufî manada ise bir tasavvuf ekolünün liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir (Cebecioğlu 609). Bunun için metotlar ortaya koyup uygulamaya çalışan, insanları Allah'a yaklaştırmaya çalışırken kendisi de Allah yolunda ilerlemeye devam eden tarikat lideridir.

Dîvânda 7 yerde geçer.

Cümle kullar emrine ez-cân u dil baş egdiler

Hüsn-i tedbîrine hep hayretde kaldı şeyh u şâb (K 2/3)

Bütün kullar emrine can ü gönülden baş egdiler. Tedbirinin güzelliğine şeyhler ve cemaatleri hayran kaldı.

Yürü gel tekyeye arz-ı cemâl it

Anı var şeyh efendiye suâl it (L 2/7)

Yürü gel tekyeye yüzünü göster, onu git şeyh efendiye sor.

3.6.26. Pîr

Kelime manası olarak, ihtiyar, yaşlı kimse demek olan pîr, tasavvufta şeyh kelimesi yerinde, yani bulunduğu yerin lideri manasında kullanılmıştır. Bu kelime üstad, mütehasıs gibi anlamları da ihtiva eder: “O, bu işin pîridir” gibi (Cebecioğlu 502). Terzilerin pîri Hz İdris, marangozların pîri Hz İsa vs.

Leylâ Hanım, dîvânda pir ifadesini genellikle kendi piri olarak kabul ettiği Hz. Mevlana için kullanmıştır. Ayrıca Abdulkadir Geylani ve Şeyh Muhammed Kudret için de bu ifadeyi kullanmıştır. Bunun yanısıra o, pir ifadesini yaşlı insan manasında da kullanmıştır.

Sırr-ı aşkın dile itsün teşîr

Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr

Dil-i vîrânemi eyle tamîr

Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (Mr 1/1)

Aşkının sırrı gönlüme tesir etsin, ya hazreti pir kölene yardım et. Yıkık gönlümü tamir et, ya hazreti pir kölene yardım et.

Mey-hânedede mey nûş iderek mest ü harâb ol

Bin cân ile düş ayagina pîr-i mugânın (Tb. 6/8)

Meyhanede içki içerek sarhoş ve perişan ol. Bin canın olsa verecek şekilde şeyhlerin efendisinin ayaklarına kapan.

Derd ü gam-ı hicrân ile geçmekdedir ömrüm

Hayfâ bana olmazsa eger himmet-i pîrân (Tb. 6/22)

Eğer pîrlerin bana yardımı olmazsa ömrüm dert, gam ve ayrılık acısı ile geçmektedir.

3.6.27. Sultan

Sultan; hüccet, delil, güç, kudret, vali padişah gibi anlamları olan bir kelimedir.

Tarihte ilk defa, Abbasi vezirleri için kullanılan bu unvan, zamanın akışı içerisinde

hükümdarlar için de, geçerli olmuştur. Tasavvuf önderlerine, belli bir zamandan sonra sultan lâkabı verilmiştir. Balım Sultan, Sultan Veled, Emir Sultan vs. gibi (Cebecioğlu 583).

Sultan kelimesi dîvânda şah kelimesinden sonra en çok kullanılan kelimedir. Leylâ Hanım, iki padişah dönemini idrak ettiği için bu kelimenin çok geçmesi normaldir. Bunların dışında Leylâ Hanım, Hz. Mevlana, Hz. Muhammed, Hz. Hüseyin, Hz. Ali ve Hz. Fatıma için de sultan ifadesini kullanmıştır. Ayrıca sultanım redifli iki manzumesi de bulunmaktadır.

Cürmüm andıkça hele sultânım

Dem-be-dem arşa çıkar efgânım

Sen bağışla kerem it isyânım

Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (Mr 1/4)

Günahlarımı ara sıra hatırladıkça çığlıklarım arşa çıkar, sen bağışla, bana şefaati ol.

Kölene yardım ey Hazreti Pir (Mevlana)

3.6.28. Şâh

Hükümdar demek olan şah hafifletilmiş olarak şeh şeklinde de kullanılır. Şeyh ve Velî'ye de, şah denir. Orta Asya ve Hindistan'daki sûfîler için, bu tâbir kullanılır: Şah Abdullah Dihlevî, Şah Muhammed Bahâeddin Nakşibend vb. Bektaşîlerin de, bu tâbiri sıklıkla kullandıkları görülür. Hz. Ali için, Şâh-ı Merdân, Şâh-ı Necef, Şâh-ı Vilâyet gibi tâbirler kullanılır (Cebecioğlu 589).

Şah kelimesi dîvânda en çok geçen kelimelerden olup 127 yerde geçmektedir. Genellikle “şah-ı cihan” “şehen-şah” ifadeleri ile birlikte kullanılır. Leylâ Hanım bu ifadeyi de yine Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Hz. Muhammed ve Hz. Mevlana için bir de dönemindeki padişahlar için kullanmıştır.

Dünyada ne gam olmasa da yâr u penâhım

Var rahm idici Hazret-i Monla gibi şâhım

Hacet ne suâle bana mahşerde günâhım

Dil muterif-i cürm ü kusûr oldı Hudāya (Mr 2/3)

Bu dünyada sevgilim, sđınađım olmasa da önemli değil. Hz. Mevlana gibi bir merhametkar efendim, şahım var. Bana günahlarımı ahirette sormaya gerek yok ben kusur ve günahlarımı zaten itiraf edip duruyorum.

3.6.29. Hünkâr

Hünk Farsça'da bahtlı, sa'detli anlamına gelir. Hünk, ar ism-i faili ile birleşerek hünkâr olmuştur. Osmanlı Padişahlarına hünkâr denirdi. Bu tâbir, ehlullahın büyükleri için de kullanılırdı. Mevlana Celâleddin-i Rumi'ye Molla Hünkâr denirdi (Cebecioğlu 289).

Dîvânda 7 yerde geçmektedir. Bunların biri Sultan I. Mahmud için, diğerleri Hz Mevlana için kullanılmıştır.

İtmiş ol hünkâr-ı Mevlâ şâhânın şeh-i

Dergeh-i vâlâsına mensûb olan çıkmaz tehi

Şems ü Mevlânâ değil mi âlemin mihr ü mehi

Rüşenâyj bahş-ı dildir hâk-i râh-ı dergehi

Dest-gjr-i bkesândır Hazret-i Monla-yı Rûm

Allah Hz. Mevlana'yı şahların şahı eylemiş, onun yüce huzuruna çıkan oradan eli boş dönmez, mutlaka bir ihsana mazhar olur. Şems ve Mevlana kâinatın ayı ve güneşi değil mi? Onun dergahının toprağı gönüllere parlaklık bahş eder. Hz. Mevlana kimsesizlerin yardımcısıdır.

3.6.30. Râh-ı Hak

Hak yolu manasına Farsça-Arapça bir ifâdedir. Allah yolu, sırat-ı müstakim (Cebecioğlu 509). Manalarına gelir. Allah'a yakın olabilmek için ibadetlerini, tefekkürünü arttıran kişi Allah yoluna girmiş, heva yolunu bırakmış demektir. Bu yolda nefsin isteklerinden elinden geldiğince uzaklaşır, uhrevî bir hayat yaşamaya başlar.

Dîvânda rah-ı hak'ı hatırlatacak şekilde iki ifade vardır.

Tekye-i aşkında yârin baş açık abdâl olup

Râh-ı Hak'da cismimiz uryân idenler bizleriz (G 44/6)

Sevgilinin (mürşid) aşkının tekyesinde dünyayı terk eden bir abdal olduğumuz gibi

Allah yolunda bedenini isteklerini yok sayan kimseleriz.

Vechinde görelden beri biz nûr-ı Hudâ'yı

Ol şevk ile terk eylemişiz râh-ı hevâyı (Tb. 6/36)

Senin yüzünde Allah'ın nurunu gördüğümden beri o nurun şevkiyle heva yolunu terk ettim.

3.6.31. Şevk

Şevk, özlemi ifade eden bir kelimedir. Kalbin, sevgilisine kavuşmak üzere çekilişine veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına şevk denir. Allah'a iştihak duyan O'na yakın olabilmek için ibadetlerini ve tefekkürünü arttıracaktır. Arttırdıkça yaklaşacak, yaklaştıkça arttıracaktır. Ve nihayet maksuduna ulaşacaktır. “Şevk ile iştihak arasında fark vardır. Şevk sahibi, kavuşma durumunda sükûn üzere iken, aynı durum iştihak sahibi için söz konusu değildir. (Cebecioğlu 608)”

Şevk kelimesi dîvânda çok yerde geçmektedir fakat bunların çoğu sevgiliye duyulan kavuşma arzusu manasında kullanılmıştır. Tasavvufî manasıyla 4 yerde geçer.

Cemâlin şevki ile yanageldim yâ Resûlallâh

Ezelden şem'ine pervane geldim ya Resulallah (Kt. 5)

Yüzünün güzelliğini görebilme aşkıyla yanıp duruyorum, ezelden beri senin mumuna pervane oldum ya Resulallah!

Vechinde görelden beri biz nûr-ı Hudâ'yı

Ol şevk ile terk eylemişiz râh-ı hevâyı (Tb. 6/36)

3.6.32. Sûfî

Sûfî, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, saflaşmış, hakikatlerin hakikatine ulaşmış kişiye denir. O artık hayvanca bir hayattan (şehvi arzuları için yaşama, onları tek gayesi sayma) insanca bir hayata ermiş, dışındaki fazlalıklardan arınıp saflaşmıştır. “Cüneyd, sûfîlerin, sadece Allah’ın bildiği tarzda, Allah ile beraberliğe sahip olduklarını söyler. Bişr ise sûfî’yi, “kalbini Allah için saflaştıran kişi” olarak değerlendirir (Cebecioğlu 581).”

Rûy-ı siyehin sürdi bu Leylâ der-i Hakka

Gam mı çekeriz açmasa sūf bize bir bāb (G 12/5)

Leylâ, Allah’ın kapısına siyah yüzünü sürdü, artık O’nun kapısındadır. Sofi isterse tekmeden bize bir kapı açmasın ne önemi var.

Mey ü mahbûba yasag eyleme sūfî zîrâ

Şâire lâzım olan gördüğü şühî sevmek (G 65/3)

Ey sofî, şarap içmeye, güzel sevmeye yasak koyma çünkü şair olmanın şartı her gördüğü güzeli sevmektir.

3.6.33. Tekke

“Tekke, Farsça’da dayanacak yer demektir. Tasavvuf erbabının, oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yere, tekke denir. (Cebecioğlu 646). Tekke, Allah’a yakınlık kazanmak isteyen kimselerin, bir mürşidin yönlendirmeleriyle, Allah yoluna düştüğü yerdir. İnsan burada süflî arzularından arınır, gerçek insan yolunda adımlar atar. Az yer, az uyur, az konuşur ve adım adım Allah’a yaklaşır.

Dîvânda tekke kelimesi dört yerde geçer. İkişi maşukun bulunduğu yer anlamına gelen beşeri manada, ikisi ise tasavvuffî manada kullanılmıştır.

Tekye-i aşkında yârin baş açık abdâl olup

Râh-ı Hak’da cismimiz uryân idenler bizleriz (G 44/6)

Sevgilinin (mürşid) aşkının tekyesinde dünyayı terk eden bir abdal olduğumuz gibi Allah yolunda bedenini isteklerini yok sayan kimseleriz.

Yürü gel tekyeye arz-ı cemâl it

Anı var şeyh efendiye suâl it (L 2/7)

Yürü gel, tekyeye yüzünü göster. Onu git şeyh efendiye sor.

3.6.34. Terk

Arapça, terk etmek anlamında bir kelimedir. Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahlar üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler bulunur. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek adı verilir. Bu dilimlerin sayısı, tarikatlara göre değişir. Bektaşîlerde dilim sayısı 12'dir. Dört türlü terk vardır:

1. Terk-i Dünya, 2. Terk-i Ukbâ, 3. Terk-i Hesti (varlık), 4. Terk-i terk (Cebecioğlu 653).

İnsan faniyi terk etmeden Baki'ye ulaşamaz. Allah'a en yakın varlıklar meleklerdir. Ve onlar yemez, içmez, uyumaz, şehvî istekleri yoktur. Yani dünyevî arzuları terk etmişlerdir. Sürekli ibadet ederler, karşılığında cennete girmek veya cehennemden azad olmak istemezler, yani ahireti terk etmişlerdir. Böylelikle her şeyi terk etmişlerdir. Terk edecek bir şey kalmayınca da terk etmeyi terk etmişlerdir.

Tārik-i dünyā olan bir mülke mālîk oldu kim

Tālib-i ukbā olan bir mülke mālîk oldu kim

Aşk ile rüsvā olan bir mülke mālîk oldu kim

Āşık-ı Mevlā olan bir mülke mālîk oldu kim

Ma'nide şāh oldu bes mülk-i Süleymān istemez (Th. 2/6)

Dünyayı terk eden, ukbayı isteyen, aşk ile rezil olan, Allah'a âşık olan aslında şāh oldu, bu ona yeter. Hz. Süleyman'ın mülkünü istemez.

3.6.35. Tevhid ve Vahdet

“Arapça, birleşmek demektir. İki çeşit tevhid vardır: 1. Kusûdî tevhîd: Sadece Allah’ı kastetmek, istemek veya Allah’ın istediğini istemek. 2. Şuhûdî tevhîd: Salikin vecd hâlinde masıvayı terkederek sadece Hakk’ı görmesidir. Buna, vicdanî tevhid de denir (Cebecioğlu 659).”

Tevhid, teşrikin yani Allah’a ortak koşmanın zıddıdır. Müslümanın ilah edinme yönüyle başka tanrılar edinmemesi gerektiği gibi, bunun bir üst mertebesi olarak, Allah’ın sevgisine denk bir sevgiyle de bağlılıkla da hiçbir şeye bağlanmamalıdır. Aksi halde şirke düşmüş olmaz ama tevhid içinde kaldığı da gönül rahatlığı ile söylenemez. İbrahim Ethem gibi veliler evladının sevgisi kalbinde çok yer kaplayınca ikaz edilmişlerdir.

Tevhid kelimesi dîvânda iki yerde geçmektedir. Biri sadece tasavvufî manada kullanılmıştır.

Pek perişan oldı ahvâlim dil-i güm-râh ile

Geçmesün bjhüde ömrüm bu figân u âh ile

Halka-i tevhîde ilhâk eyle zikrullâh ile

Kıl meded biçâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (Ş 5/2)

Halim, yolunu şaşırılmış gönümden dolayı çok perişan oldu. Bu ömrüm nefsimin işlediği günahlara ah etmekle geçmesin. Allah’ı zikretmemi sebep kabul et, tevhid halkana beni de dahil et. Medet et, çaresizim ey Sünbül Sinan.

Gül-i ârâyiş-i bâg-ı vahdet

Vâkıf-ı râz-ı rumûz-ı hikmet

Şimdi irşâda cihânı kâdir

Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret (R 14)

Vahdet bağının süslü gülü, hikmetin gizli sırlarına vakıf olan, dünyayı irşad etmeye kadir olan Hazreti Şeyh Muhammed Kudret’tir.

3.6.36. Uzlet

Uzlet, bir kenara çekilip sadece ibadet ve tefekkürle meşgul olma demektir. Bu uygulama, seyr ü süluka yeni başlayan müride tatbik edilir. Bu yolda ilerlemiş olan müridler hatta şeyhler de zaman zaman buna başvururlar. Bu sünnete aykırı bir durum değildir bilakis muvafıktır. Hz Peygamber’in ramazan ayının son 10 günü mescide çekilerek bir uzlet yaşadığı rivayet edilmektedir.

“Uzlet uygulaması, hayat akışı içerisinde küçük zaman dilimlerinde iç, murakabe, iç muhasebe için yapılır. Ömür boyu uzlet yapan sûfiler parmakla gösterilecek kadar azdır. (Cebecioğlu 672).”

Uzlet kelimesi dîvânda üç yerde geçmektedir.

Devletde kapucıbaşı itmiş iken şâh-ı cihân

Şehr-i Burûsa’da hemân kılmışdı uzlet bir zamân (T 51/1)

Bir zaman saray kapılarına bakanların subayı iken o cihan şahı, Bursa şehrinde bir müddet uzlete çekilmişti.

Bir zaman olmuş iken güşe-nişin-i uzlet

Çekdiğim mihnete hayrân idi ehl-i tecrîd (Tc 1/12)

Kendini halktan soyutlayanlar benim uzletimi görünce hayran kaldılar.

3.6.37. Vech-i Hak

Vech- Hak, kelime manası itibariyle, Allah’ın yüzü demektir. Allah, elden yüzden ve sair uzuvlardan münezzehtir. Fakat uzuvların taşıdığı mana itibariyle bir benzetme yapılmıştır. Örneğin “Allah’ın eli” O’nun yardımı demektir. Allah’ın yüzü derken de, yüz güzelliğinin remzi olduğu için Allah’ın yarattıklarının güzelliği kast edilirken “vech-i Hak” ifadesi kullanılmıştır. “Arapça, yüz demektir. Rabbin, her varlıkta bir yüzü vardır. Bu vech, varlığın ruhunun sureti üzeredir (Cebecioğlu 695).

Dîvânda 22 yerde geçmektedir. Genellikle sevgilinin veya bir Allah dostunun güzelliğini anlatmak için “nur-ı vech” şeklinde kullanılmıştır. Tasavvufî anlamda sadece bir yerde geçmektedir. (Th. 2/2)

Vech-i Hakkı görmege ey dil bugün âmâdesin

Râh-ı aşkında ümj-d-i vasl ile dildâdesin

Şöyle kim mahbûb olursa terk ider üftâdesin

Şol ki canânın elinden içdi aşkın bâdesin (Th 2/2)

Ey gönül Allah’ı görmeye bugün hazırsın. Onun aşkı yolunda kavuşma ümidiyle gönül vermişsin. Sevgilinin elinden aşk şarabını içtiği için o sevgili de kendini seven düşkünleri terk edip hakiki mahbubu-yani Allah’ı sevdi.

3.6.38. Vird

“Arapça, su payı, ordu, gece ibâdete ayrılan zaman dilimi, çok sayıda kuş, Kur’an’da her bir cüz, her gün rutin olarak okunması görev hâline getirilen dua veya zikirler gibi çeşitli anlamları içeren bir kelimedir (Cebecioğlu 702). Vird, Allah’a ulaşmak isteyen müride mürşidi tarafından verilen günlük haftalık veya aylık yapması gereken dualar zikirlerdir.

Dîvânda vird/evrad 8 yerde geçmektedir.

Nazar kılsan nigâh-ı merhametle ehl-i imâna

Devâ ihsân idersin lutf ile rencûr-ı isyâna

Senin zikr-i şerîfin feyz bahş itmez mi insâna

Dizince sübha-i nâ’tın bu abdin rişte-i câna

Gönül vird itdi şevkinle diline yâ Resûlallâh (Th. 1/12)

Ehli imana merhametli bir bakışla baksan, yaralı isyankârlara deva ihsan edersin. Senin şerefli zikrin insana feyz bahş eder. Bu kulun, senin tesbih gibi naatını iplik gibi incelmış canına yazınca, gönül seni diline vird etti, sürekli seni söylüyor ya Resûlallâh.

3.6.39. Vuslat

“Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeye irtibat kurmak, sonra onda yoğunlaşmak anlamında ele alınabilir (Cebecioğlu 703). Vuslat aşkın maşukuna ulaşması demektir. Bu büyük bir mutluluk olsa da, arzulanan bir şey olsa da dîvân şairleri genellikle kavuşmak istemezler çünkü dünyadaki her şeyin hayali gerçeğinden güzeldir. Hem kavuşmak istemesi, çekme kuvveti, hem de istememesi, itme kuvveti, şairin aşkını dengede tutar.

Dîvânda vuslat 9 yerde, vasıl olmak 3 yerde geçmektedir. Vasıl olmak sadece bir yerde tasavvufî manada kullanılmıştır.

Nâr-ı aşkın dilde besdir gayri mihmân istemez

Ketm idüp esrâr-ı aşkı çeşm-i giryân istemez

Cânını Hakk’a virür bir başka cânân istemez

Vâsıl-ı billâh olanlar gayri ihsân istemez

Seyr iden yârin cemâlin özge seyrân istemez (Th. 2/1)

Gönlümde aşkının ateşi var o orayı dolduruyor; başka misafire yer yok. Âşık olduğunu gizleyip, ağlayan göz istemez. Canını Allah’a verir başka sevgili istemez. Allah’a ulaşanlar başka iyilik, ihsan istemez. Yârin güzelliğini seyreden başka seyredilecek şey istemez.

3.6.40. Zikr ve Zikrullâh

“Arapça, unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir. Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkış. Zikrin hakikati, zikredilenden (Allah) başkasını unutmaktır. Zikr mastarı, Kur’an’da çeşitli kalıplarda 291 kere kullanılmıştır (Cebecioğlu 728).

Tasavvufta zikir çok önemlidir. Bir sanatı, zanaatı öğrenirken tekrar nasıl önemliyse Allah’a aşıklığı öğrenmek için de zikir o kadar önemlidir.

Zikir kelimesi dîvânda iki yerde geçer. Biri zikrullah diğeri Hz. Muhammed’i anma manasında zikr-i şerif olarak geçer. Tasavvufta müridin Allah yolunda ilerleyebilmesi için günlük belli bir miktar zikirde bulunması gerekiyor.

Münevver olmuş idi pertev-i envâr-ı zikrullâh

Cebninde o gavs-i ekremin mihr-i münîr-âsâ (T 34/2)

O yüce zatın Allah’ı zikretmenin ışığıyla alını aydınlandı, peygamberin alınının aydınlığı gibi oldu.

Pek perişan oldı ahvâlim dil-i güm-râh ile

Geçmesün bîhûde ömrüm bu figân u âh ile

Halka-i tevhîde ilhâk eyle zikrullâh ile

Kıl meded biçâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (Ş 5/2)

Halim, yolunu şaşırılmış gönümden dolayı çok perişan oldu. Bu ömrüm nefsimin işlediği günahlara ah etmekle geçmesin. Allah’ı zikretmemi sebep kabul et, tevhid halkana beni de dâhil et. Medet et, çaresizim ey Sünbül Sinan.

3.7. Leylâ Hanım Dîvânında İsmi Geçen Mutasavvıflar

Leylâ Hanım, Mevlevî bir şair olduğu için en çok Mevlana’dan bahsetmiştir. Dîvânda farklı sıfatlarla 39 yerde ismi geçmektedir. Onun ilahi aşk sahibi olduğundan, ahirette şefaathetkisi olduğundan, kâfirleri imana getirecek kerameti bulunduğundan, zayıflara günahkârlara himmet edeceğinden bahsedilmiştir.

Dîvânda Hz. Mevlana dışında Gavs-ı Azam; 3 yerde geçmiştir ve ondan medet dilenilmiştir. İbni Abbâd da dîvânda bir yerde sadece ismiyle geçer ve herhangi bir yönüne değinilmez. Hallac-ı Mansur iki yerde “Enelhak” olayı ile ilgili olarak anılır. Şeyh Cünûnî, Mecdü’ d-dîn-i Sivâsî, sadece isim olarak anılır. İmam Şâzelî Allah huzurunda yardım etmesiyle, Sultân Veled ise sadece ismiyle geçmiştir. Şair, Sünbül Sinân’ı farklı yönleriyle övmüş ve hakkında şarkı türünde bir eser yazmıştır. Muhammed Kudret ise insanları irşad

etmes yönüyle, Seyyid Nâsır Allah dost olması hasebiyle, İsyân Baba ise mürşitlik yönüyle ele alınmıştır.

3.7.1. Mevlana

Mevlana Celâleddîn Muhammed, rivayete göre 30 Eylül 1207 de (6 Rebiülevvel 604) Belh'te doğmuştur. Mevlana'nın annesi, Mâder-i Sultan diye anılan ve Karaman'da medfun olan Mü'mine Hatun'dur. Babası, Sultânü'l-ulemâ Muhammed Bahâeddin Veled, Belh'ten göçtüğü zaman herhalde Mevlana, bu hesaba göre yirmi yaşına yaklaşmış bir gençti. Devletşah ve Câmî, göç esnasında Nişabur'da, büyük sûfî Ferîdeddîn Attar'ın, Bahâeddin Veled'le görüştüğünü ve Mevlana'ya "Esrâr-nâme" adlı kitabının bir nüshasını verdiğini rivayet ederler. Gerçekten Mevlana bu kitaptan sonraları faydalanmış, içindeki bazı hikâyeleri "Mesnevi"sine almıştır. (Gölpınarlı 44)

Mevlana ilk tahsilini Babası Bahaeddin Veled'den, daha sonra Burhaneddin Tirmizi'den almıştır. Fakat onu Mevlana haline getiren 37 yaşındayken tanıştığı Şems-i Tebrizi'dir.

Mevlana, bu serbest duygulu, hür düşünceli, göz ve gönül alan bu dervişe tasavvufî bir aşkla bağlandı. Onun sohbetlerinden ayrılmadı. Tebrizî de Mevlana'yı kitapların dışındaki sırlara ermek yolunda, ileri bir îman ve heyecan âlemine götürdü. (Güzel 155).

Leylâ Hanım'ın, dîvânında Mevlana'dan nasıl bahsettiğine dair "1.1.3. Mevlana Sevgisi" bölümünde değinildiğinden burada ayrıntıya girmeyeceğiz.

Mahşerde yâ Rab Hazret-i Monla ola şefi

Eylerdi zîrâ dergeh-i hünkâra hıdmet âh (Tb. 4/26)

Ya rabbi mahşerde Hz. Mevlana'nın şefaatinı ona (babasına) lutfet. Çünkü o hünkârın dergâhına hizmet ederdi.

Her ne derdin varsa Leylâ dergeh-i Monla'yâ gel

Haste-i aşka bulunmaz ney gibi ehl-i nefes (G 45/5)

Ne derdin varsa Hz. Mevlana'nın dergâhına gel. Aşk derdi ile hasta olanlara ney kadar nefesi şifa olan bulunmaz.

Mevlana dîvânda nasıl geçmiş,

3.7.2. Abdülkadir Geylani

Dîvânda iki yerde “Gavs-i Azam, Pîr-i Gîlân” şeklinde ismi geçen Abdülkadir Geylani'den Leylâ Hanım himmet, yardım beklediğini ifade etmiştir.

471/1078 tarihinde İran'ın Geylan ilinde dünyaya gelen Abdulkadir'in künyesi Ebu Muhammed'dir. “Kutb-ı Azam”, “Sultanü'l Evliya” “Gavsü'l-A'zam”, “Kutb-ı Rabbani” gibi lakablarla anılmıştır.

Babası, Ebu Salih b.Musa Cengidost olup soyu, Hasan-ı Müsenna vasıtasıyla Hz. Hasan; annesi Fatıma olup şeceresi Hz. Hüseyin'e dayanır. Abdulkadir Geylani, bu bakımdan hem seyyid hem de şeriftir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, bu maksatla onsekiz yaşlarında Geylan'dan Bağdat'a gitmiştir. Kendisi Hanbelî mezhebine mensub idi. Bağda'ta çeşitli âlimlerden hadis, tasavvuf ve fıkıh dersleri almıştır.

Verdiği vaaz, nasihat ve dersler bir anda şöhretini artırmış. Her kesimden halk grupları, talebeler akın akın onun derslerini takip etmeye başlamıştır. Medrese onca insan kalabalığını almayınca, genişletilmiş, o ise tıpkı İmam Gazali gibi bir süre sonra ders vermeyi bırakıp inzivaya çekilmiştir. Çöllerde, Kerh şehrinin yıkıntılarında, insanlardan uzak, mücahade ve riyazetle dolu bir hayat sürmeye başlamıştır. Kendi ifadesiyle ağır şartlar altındaki bu halvet uygulaması, yirmibeş yıl kadar sürmüştür.

Nihayetinde Abdulkadir Geylani vaaz, nasihat ve sohbetlere başlamıştır.

Yaptığı konuşmaların etkisiyle dinleyenler âdeta kendilerinden geçer olmuşlardır.

Abdülkadir Geylani'nin çok sayıda oğlu ve kızı olmuş, kurduğu Kadiriyye Tasavvuf Okulu, Avrupa, Asya, Afrika ve hatta Amerika'ya kadar dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Nesli de evlatları vasıtasıyla Kuzey Afrika, Mısır, Anadolu, Irak, Suriye ve İran'a yayılarak varlığını hala sürdürmektedir. O'nun neslinden gelenlere “Şerif”, “Şurefa”, “Seyyid”, “Geylani” denmektedir.

Abdülkadir Geylani 561/1165 senesinde Bağdad'ta vefat etmiştir. (Cebeocioğlu ve diğerleri C VII 53-59)

Pjir-i Gjlân eylesün himmet bu Leylâ bj-kese

Arz-ı hâcet eyleyim bârij şeh-i Bagdâda âh (G 107/5)

Bu kimsesiz Leylâ'ya Şeyh Geylani yardım etsin. Bağdat'ın şahına bari halimi arz edeyim.

Cenâb-ı Hakk ile bir oldı bj-şübhe o rûh-ı pāk

Bu sırra aklım irmez ârif-i billâh ider idrāk

Yolunda Gavs-i Azam eylemez mi cism-i pâkin hāk

Tezellül arz ider old ı iderken iftihâr eflāk

Togunca gün gibi zâtın zemîne yâ Resûlallâh (Th. 1/4)

O tertemiz ruh Cenab-ı Allah ile beraber oldu. Bu nasıldır anlayamam; bunu ancak Allah'ı isimleri ve sıfatlarıyla anlayabilenler anlar. Peygamberin yolunda Gavs-ı Azam Abdülkadir Geylani tertemiz bedenini toprak eyler. Yıldızlar, galaksiler övünürken, senin –ya Resulallah– güneş gibi zatın zemine doğunca, kendini hor hakir görmeye başladı.

3.7.4. Şeyh Cünunî

Dîvânda Şeyh Cünuni'nin hiçbir yönüne değinilmez. Sadece ismi geçer.

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Cünûnî Ahmed Dede, XVI. asrın ilk yarısında Karaman'da doğmuştur. İlk tahsilini Karaman'da tamamladıktan sonra Konya'ya gelmiştir. Bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan ailesinin tesiriyle Mevlevîliğe meyletmiştir.

Merkez dergâhta çilesini tamamladıktan sonra, Bağdat Mevlevîhanesi'ne Mesnevihan olarak gönderilmiştir.

Uzun süre Bağdat 'ta kaldıktan sonra, ömrünün kalan kısmını memleketi Karaman'da geçirmek üzere Konya'ya dönmüştür. Burada Ebu Bekir Çelebi, kendisine, Bursa'da bir Mevlevîhane kurmasını teklif etmiş, Çelebi'yi kıramayan Cünûnî Ahmed Dede, yeğeni Salih'i yanına alarak Bursa'ya gitmiştir.

1024(1615) yılında Bursa Pınarbaşı'nda bir Mevlevî tekkesi kuran Cünûnî Ahmed Dede, altı yıl postnişinlik ve mesnevihanlık yaptıktan sonra vefat etmiştir.

Cünûnî Ahmed Dede, Bursa'nın muhtelif yerlerinde aldığı iki evi de tekkeye vakfetmiştir. Çok geniş bir alanda kurulan ve vakıflarla büyük hizmetler gören Mevlevîhane zamanla yok olmuştur. Bugün boş bir arsada Cünûnî Ahmed Dede'nin kabrinden başka bir şey kalmamıştır. (Kara ve diğerleri C VIII 192).

Cenab-ı Şeyh Cünûnî'nin civârında olup medfûn

Bir oldu şimdi Mevlâ ile el-hak rûh-ı Mevlânâ (T 34/6)

(Hac Ali Baba) Cenabı Şeyh Cünuni'nin yanında mezarı vardır, muhakkak ki ruhu Mevlana ile buluşmuştur.

3.7.6. Şâzîlî

Dîvânda Hz. Şazeli'nin ismi bir yerde geçmektedir.

Ebu'l-Hasan eş-Şazili, 593/1197 senesinde Kuzey Afrika'da, Şazile bölgesinde dünyaya gelmiştir. Şazile, bugün Tunus sınırları içindedir.

Küçük yaşlarda, doğduğu bölgede ilk dinî eğitimini almıştır. Tahsil için Mısır'a gitmiştir. Daha sonra Suriye'ye geçmiş, orada ilmini ilerletmiştir. Tasavvufî eğitimini çeşitli şeyhlerden almış olup, kendisini tam anlamıyla yetiştiren Şeyh Abdusselam olmuştur.

Kendinden sonra gelen pek çok evliyanın hayranlık duyduğu bir zat olarak tanınır. Rasûlullâh'dan aldığı Hizb ve Evrad'ı vardır.

Ebu'l-Abbâs el-Mürsî, çok kıymetli bir zâtı yetiştirmiştir. Hz. Resûlullah'a büyük bir muhabbetle bağlı bulunan Ebu'l-Hasan hazretleri, bu konuya aydınlık getirmek üzere: "Hz. Resûlullah'ın mübarek cemalleri bir dakika gözümün önünden gitse kendimi Müslüman saymam" demiştir.

Gazâlî'nin İhyâ'sı ile Ebû Talib-i Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb adlı eserlerinde ortaya konan ahlâk esaslarını sistemleştirmeyi hedef alan Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî hazretlerinin, beş usûl vaz' ettiği kaydedilir: 1. Zâhiren ve bâtinen Allah'tan korkma. 2. Söz ve fiillerde Hz. Rasûlullah'ın sünnetine sarılma. 3. Saadet ve musibet anlarında insanlardan bir şey beklememe. 4. Küçük, büyük her şeyde Allah'ın iradesine tam anlamıyla teslim olma. 5. Sevinç ve kederde Allah'a sığınma.

O müridlerinden, maişetlerini temin etmek üzere işlerine ciddiyetle sarılmalarını, tarikat kurallarının gerektirdiği davranışları da onun beraberinde dengeli bir şekilde yürütmelerini istemiştir. Rivayete göre işini, gücünü, dünyayı tam olarak terk edip kendi peşinden gelmek isteyenlere, eski işlerine dönmelerini tavsiye edermiş.

Şâzilî hazretleri, müridlerine ihsan toplamayı kesinlikle yasaklamış hatta hükümetin tekke ve dergâhlarına yaptığı para yardımını dahi reddetmiştir.

Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî 654/1256 senesinde hacca niyet edip yola çıkmış ancak ulaştığı bir sahrada ruhunu Mevlâ'ya teslim edip, oraya defnolunmuştur. Vefat yeri, Said-i Mısır'da Ayzab adlı bir bölgedir.

Sultan Abdulhamid Han da Şâziliyye Tarîkatı'na mensup olup şeyhi, Zâfir Efendi'dir. Beşiktaş'tan Yıldız'a giden yolun ortalarında bir yerde dergâh inşâ etmiş, orada irşâd ile meşgul olmuştur.(Cebecioğlu ve diğerleri C VII 142-146)

Dîvânda şöyle anılmaktadır:

Derûnında garîbânı idince izz ile iskân

İder elbet cenâb-ı Şâzelî bâ-avn-i Hak imdâd (T 55/3)

Cenab-ı Şazeli, Allah'ın yardımıyla garibleri kimsesizleri barındırır, onlara sahip çıkardı.

3.7.8. Hallâc-ı Mansûr

Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/921), Yunus Emre'nin adından en fazla söz ettiği mutasavvıftır. Dîvânda 33 beyitte Hallâc-ı Mansur'dan bahsedilmektedir. Mansûr, Allah aşkının mükemmel bir timsalidir. Mansur'la beraber, ifşa ettiği sırrı dile getiren "Ene'l-Hak" sözü de sık sık iktibas edilmektedir. Bu ifade bazen doğrudan Hallâc'ı telmih eder. Ene'l Hak sözü vahdet-i vücudun, fena makamlarının veya terki terk¹⁶in izahından ibarettir. Mansûr, fenafillâh sırrını ifşa ettiği için asılarak öldürülmüştür. (Tatçı 484)

Aşk ile Mansûr-veş kûy-ı "Enel-Hak"da turup

Dil kemend-i kâkül-i dildârdan olmaz halâs (G 49/2)

Mansur gibi aşkla Enelhak mertebesinde durup, gönlüm sevgilinin kakülünün ipinden kurtulamaz.

Urmamışdı destini Mansûra cellâd-ı kazâ

Kâkülün zencirine âşıkların ber-dâr iken (G 92/4)

Sevdiğim senin kâkülünün zincirine âşıklar asılı iken, kaza (kaderde yazılanların vuku bulması) Mansûr'a ilişmemişti.

3.7.10. Sultân Veled

Anadolu'da yüksek zümre sufileri arasında ilk defa büyük ölçüde Türkçe şiirler söyleyen Sultan Veled'dir. Mevlana'nın büyük oğlu olup annesi Gevher Hatun'dur.

Mevlevîye tarikatının kurucusudur.

Sultan Veled, babası kadar büyük bir şair değildir. Onun üstün vasfı teşkilatçılığıdır. Dağılmaya başlayan tarikatı toplamış "sema ve musiki"yi bazı

¹⁶ Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hestî, terk-i terk. Nakşibendilikte dört esastır:Dünyayı, sonra cenneti, sonra her şeyi, en sonunda da terk etmeyi terk etmek.

kaidelere bağlamış, ayinlerin nizamını sağlamıştır. Hatta Mevlevî semalarından birinin Sultan Veled Devri diye adlandırılması bu sebeptendir (Güzel 179).

Hz. Mevlana'nın veled-i büzürg-vârı ve masdar-ı âsâr-ı esrârı olup, Hüsametdin Çelebi hazretlerinden sonra makâm-ı irşâda kadem-zen olmuştur. Müşârünileyh hazretleri cezebât-ı ilâhiye ile ekser evkâtta vâlih ü hayrânı idi. Hâlât-ı galebât-ı şevk u cezbeden müstağrak idi. Keyfiyet-i câm-ı aşktan, mestâne-sıfat idi. Tarîk-i tasavvufta birkaç eser-i manzûmu vardır. Veled-nâme'si meşhûrdur. Rebab-nâme ismindeki eseri mühimdir. Bu rebab-nâme, edebiyât-ı Osmâniyye nokta-i nazarından hâiz-i ehemmiyet âsâr-ı âliyedendir. (Vassâf 388)

Olup al kan ile dîdem memlû

Yine gönlüm gibi sad-pâre sebû

Diyelim cân u gönülden Leylâ

Devr-i Sultân Veled'e hû yâ hû (R 7)

Yukarıda zikredilen mutasavvıfların dışında dîvânda Seyyid Nâsır, İsyân Baba, Muhammed Kudret, İbni Abbâd, Mecdüddin-i Sivasi gibi kaynaklardan haklarında herhangi bir bilgi edinemediğimiz isimler de çeşitli sebeplerle zikredilmiştir.

3.8. Leylâ Hanım Dîvânında İsmi Geçen Tarikatlar

3.8.1. Mevlevîye

Leylâ Hanım, kendisi de Mevlevî olduğu için, dîvânında en çok Mevlana ve Mevlevîlikle ilgili unsurlardan bahsetmiştir. Mevlevîye tarikatı Mevlana Celaleddin Rumi tarafından kurulmuştur. Babasından ilmi tahsilini alan Mevlana, Şems'le tanıştıktan sonra gönül ve aşk eğitimini de ondan almıştır. Mevlevîye, İslam âleminde yaygın bir tarikattir ve kollara ayrılmamıştır (Kara 230).

Hân-kâh-ı Mevlevî'de açılıp bir verd-i ter

Gülşen-i dehri muattar eyledi büy-ı latîf (T 28/2)

Mevlevîlerin aşevinde taze bir gül açıldı (bir bebek dünyaya geldi) ki ince bir kılı dahi dünyadaki bütün bahçeleri güzel kokuya gark etti.

3.8.2. Nakşibendiye

Kurucusu M. 14. asırda Buhara'da yaşamış olan Bahauddin Nakşibend'dir. Bahauddin'in kendisinden çok önce vefat etmiş olan Abdülhalık Gocduvanî (öl. M. 1220) tarafından Üveysilik denen bir yöntemle yetiştirildiği kabul edilir. İmam Rabbani'den sonra Hindistan civarının en yaygın tarikatı olmuştur.

Nakşibendiye, sohbet esasına üzerine kuruludur. Bu yönüyle Mevlevîliğe çok benzer (Kara 232).

Tarîk-i Nakş-bendî'de idüp tekmiş devrin bu

Velî aşk-ı İlâhî ile kıldı ömrünü ifnâ (T 34/4)

Nakşibendî yolunda ömrünü tamamlayıp bu Allah dostu ilahi aşkla ömrünü sonlandırdı.

3.8.3. Halvetiye

Kurucusu Ömer b. Ekmeluddin Halveti Lahici' (öl. Herat 800/1397)dir. Tarikat piri halvet (insanlardan uzaklaşıp kendini ibadete vermek)'e önem verdiği için bu ismi almıştır. Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi olan tarikattir. Halvetin zıddı celvet, yani halk içinde Hak'la beraber olmaktır. (Kara 226).

Mazhar itmek lutfuna bir iş mi abd-i ahkârı

Himmetin ihyâ ider Leylâ gibi bin kem-teri

Sünbül-i bâg-ı hakikat Halvetîler serveri

Kıl meded biçâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (§ 5/5)

Bu hakir kulunu lutfuna mazhar etmek bir iş mi. Senin yardımın hem beni hem de benim gibi bin tane talihsizi ihya eder, diriltir. Ey hakikat bağının sümbülü, Halvetîlerin serveri, reisi Hazreti Sünbül Sinan, yardım et, çaresiz kaldım.

3.9. Güftesi Leylâ Hanım'a Ait Eserler

Leylâ Hanım, sanatı kısmında da belirtildiği gibi, dîvân edebiyatına olağanüstü bir yenilik getirmemiş, eldeki mazmunlarla şiirler yazmış, fakat mevcut olan geleneğin içinde çok güzel şiirler meydana getirmiştir. Hatta şiirleri anlam ve ahenk yönünden o kadar beğenilmiştir ki asrın önde gelen bestekârı İsmail Dede Efendi üç şarkısını bestelemiş, yine ünlü bestekârlardan Hacı Arif Bey, Zekai Dede Efendi, İsmail Hakkı Bey şarkılarını bestelemişlerdir. Hatta, devrin sultanı II. Mahmud bile Leylâ Hanım'ın bir şiirini bestelemiştir. Ayrıca naatları da çok gönül yakıcıdır. “Bu cismim âteş-i aşkınla yansın ya Rasulallah” mısraıyla başlayan bir naatı, kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Leylâ Hanım'ın toplam 15 şiiri bestelenmiştir. Şairin şiirlerini besteleyen bestekârların ve makamların ismi şöyledir: Bimen Şen-Hüseynî ve Uşşak makamında, Dede Efendi-Hûzi, Emin Ongan-Muhayyer Kürdî, H. İsmâil Dede Efendi-Uşşak ve Nühüft, Hacı Ârif Bey-Karcığar ve Segâh; Hacı Fâik Bey-Gerdaniye, Hâşim Bey-Suz-ı Dil, İsmail Hakkı Bey-Şehnaz; Sultan II. Mahmud- Bayati, Suyolcuzâde Sâlih Efendi- Karcığar, Vecdi Seyhun-Nihavend ve Zekâi Dede Efendi-Ferahnâk makamındadır. Bu şiirlerin bazıları Leylâ Hanım daha hayattayken bazıları ise vefatından sonra bestelenmiştir.

SONUÇ

Leylâ Hanım, XIX. asır dîvân şairlerindedir. Klasik Türk edebiyatında erkek şairlerin egemenliği olmasına rağmen Leylâ Hanım, şairlik kabiliyeti ile klasik Türk şiirinde adından söz ettirmeyi başarmış bir şairdir.

Dîvân şiirinde, tezkirelerde XV. asır şairleri Zeynep Hatun ve Mihri Hatun dışında ve son dönemler hariç, kadın şairlerin varlığından çok bahsedilmez. Hatta XVIII ve XIX. asırlarda yazılmış tezkireler bile bu yüzyılda yaşamış kadın şairlerden bahsetme konusunda cimri bir tutum sergileyerek birçoğu, eserlerinde onlara yer vermemişlerdir.

Özellikle XIX. asırdan itibaren batılılaşmanın etkisiyle kadın, hayatın her alanında kendini göstermeye başlar. Daha önceki yüzyıllarda edebiyat sahnesinde kadın şairler fazla göze çarpmazken XIX. asırda Leylâ Hanım dâhil başarılı beş kadın şairin ismi geçer. Birdenbire bu kadar kadın şairin ortaya çıkması sadece kadına gereken imkân ve ortamın sağlanması ile açıklanabilir.

Leylâ Hanım da bu ortamdan faydalanarak adını duyurabilen şairlerdendir. Dili, sade ve akıcıdır. Hem Batılılaşma cereyanına kapılıp yeni kelimelere yönelenlerden olmamış, hem de sanat yaptığını zannederek Türkçeden uzaklaşanlar gibi davranmamıştır. O, klasik şiir geleneğini, klasik şiirin kuralları ve dili dâhilinde devam ettirmiştir. Üslubu samimi, açık, içten ve etkileyicidir. Tasavvufî dîvân şiirinin kendisine kadarki mazmun ve kalıplarını başarılı bir şekilde kullanmıştır. Mevlana'ya bağlılığı ile bilinen dayısı Keçecizade İzzet Molla'dan da etkilenecek şekilde şekillenen bir tasavvuf anlayışı vardır. Ayrıca Leylâ Hanım'ın nüktedan bir şair olmasında İzzet Molla'nın etkisi de büyüktür.

Leylâ Hanım, kaynakların verdiği bilgilere göre fitraten rahat bir kişiliğe sahip olup kendi gönlünce yaşayarak insanların söylediklerine aldırış etmeyen bir yapıdadır. Bu umursamazlık evliliğinin ilk gecesinde zifaf odasını terk edebilecek kadar ileridir. Gelenek ve göreneğin din kadar, belki daha da önemli olduğu XIX. asır şartları düşünüldüğünde düğün gecesi zifaf odasını terk edebilen Leylâ Hanım'ın çevresini umursamazlığının boyutları daha da iyi anlaşılacaktır. Gazellerinde kullandığı erkekçe ve rahat ifadelerden dolayı devrinde eleştirilmiş fakat o “İç badeyi gülşende ne dirlerse disünler” şeklinde başlayıp “ne dirlerse disünler” redifiyle devam eden bir gazeliyle onlara cevap vermiştir. Ayrıca kendisine Rafizî denmesine de aldırmadığını “Rāfizdir deseler de ne gerek Leylâ'ya Yine evrādı anın subh u mesā Haydar'dır (G 40/5)” beytiyle ifade etmiştir.

Leylâ Hanım, şahsî hayatında geleneğe direnen, isyankâr bir çizgi sergilemekle birlikte sanatında daha gelenekçi, dîvân şiiri geleneğinin öngördüğü kuralları titizlikle uygulayan bir kadın şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız çalışma sonunda şu sonuçlara ulaştık:

Leylâ Hanım, yaşamış olduğu XIX. asrın birçok dîvân şairi gibi dîvân şiirine bir yenilik getirmese de var olan kalıplar ve mazmunlar içinde başarılı eserler vermiştir. Bu iddiamızın kanıtları: 1. Dîvân şiiri kalıpları içinde hemen her türde şiirlerinin olması ve alfabetik olarak bütün harflerle gazel yazması; 2. Devrinde dilden dile dolaşan “İç badeyi gülşende ne dirlerse disünler/ Ālemde sen eğlen de ne dirlerse disünler” (Arslan 254, G 37) “İncitme sen ahbâbını incinmeye senden/ Bu âlem-i fânide zarâfet budur işte” (Arslan 297, G 100/6) gibi meşhur beyitlerinin olması; 3. Devrin ve bütün devirlerin önde gelen bestekârlarından olan Hammamizade İsmail Dede Efendi, Hacı Arif Bey, Zekai Dede Efendi gibi bestekârların hatta Sultan II. Mahmud'un bile onun şiirlerini bestelemesidir.

Erkeklerin oluşturduğu mazmun ve kalıplar içinde bir kadın olarak şiir yazmanın zorluğu da hesaba katıldığında kabul edilmelidir ki: Leylâ Hanım; Zeynep Hatun, Mihri

Hatun, Fıtnat Hanım, Adile Sultan ve Şeref Hanım'la birlikte dîvân şiirinin en önde gelen şairlerindedir.

Leylâ Hanım, dinî unsurları yerli yerince, künhüne vakıf bir şekilde kullanmıştır. Allah, peygamberler, melekler, kader, kitaplar gibi dinî konuları şiirlerinde çok kullanmıştır. Allah'ın birçok ismini şiirlerinde, beyitteki temaya uygun bir biçimde kullanan şair, çağının bütün şairleri gibi, dîvânında birçok peygambere ve peygamber kıssalarına telmihlerde bulunarak bu konudaki bilgisini ortaya koymuştur.

Leylâ Hanım kadere inanmakta ve ona razı görünmektedir. Fakat onun rind tarafı zahid tarafına baskın gelmektedir. Yaşamış olduğu maddi manevi sıkıntılardan dolayı zaman zaman şikâyete yönelmekte, burada da önemli bir ayrıntıyı gözeterek kaderden şikâyet etme durumuna düşmemek için diğer dîvân şairlerinin yaptığı gibi felekten şikâyet etme yolunu tercih etmektedir.

Leylâ Hanım, bir peygamber aşığıdır. Dîvândaki 102, 103, 104, 105 ve 106 numaralı gazeller birer naattir. Bu naatler çok içten ve gönül yakıcıdır. İnsanın içinden gelmeyen duyguları bu şekilde ifade edebilmesi imkânsızdır. Naatlerinin hepsi güzel ve peygambere olan aşkını ifade etmektedir.

Dîvânda ahiretle ilgili unsurlar da önemli bir yer tutmaktadır. Ahireti farklı ifadelerle anan şairin hesap endişesi, cennet arzusu, cehennem korkusu içinde olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca dîvânda birçok yerde günah, şehit, tevekkül vs. gibi dinî ifadeler de çokça geçer.

Leylâ Hanım, tasavvufî mazmunları da sıklıkla kullanmıştır. Arif, irfan, dergâh, devran, bezm-i elest, feyz, himmet, nazar, şevk, terk, uzlet, vird-evrad mazmunları birçok şiirinde geçmektedir. Ayrıca Leylâ Hanım, dîvânında Mevlana, Abdülkadir Geylani, Şeyh Cünunî, Mecdü'd-dîn-i Sivâsî, Şâzilî, Hallâc-ı Mansûr, Sünbül Sinân, Sultân Veled, Muhammed Kudret, Seyyid Nâsır, İsyân Baba, gibi mutasavvıflardan bahsetmiştir. Özellikle

Mevlana, farklı isimlerle birçok yerde anılmıştır. Şair, bunların yanı sıra: Mevlevîye, Nakşibendiye, Halvetiye tarikatlerinin isimlerini dîvânında zikretmiş, kendisi de bir Mevlevî olduğu için Mevlevîye tarikatına ait unsurlardan daha çok bahsetmiştir.

Leylâ Hanım, tasavvufu bir amaç olarak değil araç olarak şiirlerinde başarıyla kullanan önemli kadın şairlerdendir. XIX. asır kadın şairlerinin birçoğu bu asırda yeniden yaygınlık kazanan Mevlevîye ve Nakşibendiye tarikatlerine yönelmişlerdir. Leylâ Hanım da özellikle Mevlana'ya hayran olup Mevlevîye tarikatına önem vermekle birlikte şiirlerinde diğer tarikat ve tarikat erbabı ile ilgili (Mevlana, Abdülkadir Geylani, Şeyh Cünunî, Şâzilî, Hallâc-ı Mansûr, Sünbül Sinân,) önemli isimleri de zikretmiştir.

Leylâ Hanım'ın diğer önemli bir yanı da, bir dîvân şiiri geleneği olan nazireciliğidir. Dîvândaki 122 gazelden 18'i naziredir. O, aynı zamanda İzzet Molla'dan, Mir Raif'ten, Hasbî'den ve Nesîba Hanım'dan beytini tanzir etmesini istemiştir. Kendi yazdığı nazireleri ve kendi şiirine nazire yazılmasını istemesi Leylâ Hanım'la aynı dönemde yaşayan dönemin önemli şairleri hakkında bir kanaat hâsıl etmektedir. İzzet Molla'nın yeğeni olması dolayısıyla şairlerle ve devlet erkânıyla tanışma imkânı bulan şairin, I. Abdülhamid'in kızları, dolayısıyla II. Mahmud'un kızkardeşleri olan Hibetullah Sultan ve Esmâ Sultanla da yakınlığı vardır.

XIX. asırda, dünyadaki gelişmelere paralel olarak tasavvufa, tasavvufî hareketlere yeni bir yöneliş görülmektedir. Avrupa devletleri başta olmakla dönemin güçlü devletlerinin Afrika, Hindistan, Kafkaslardaki sömürge faaliyetleri bu topraklardaki Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve insanlar eski dönemlerdeki içe, nefislerine dönük olması gereken cihadı dış dünyaya, sömürgecilere yönlendirmişlerdir. Tasavvufî alandaki bu gelişmeler şiir ve sanat alanında da kendisini göstermiş, özellikle XIX. asırda şiirde tasavvufî unsurları kullanma âdeta moda haline gelmiştir. Leylâ Hanım da bu modaya uyarak diğer dîvân şairleri gibi şiirlerinde dinî tasavvufî unsurları çok kullanmıştır. Özellikle bir Mevlana aşığı olarak bilinen şairin bazı gazellerinde Mevlana'nın Dîvân-ı Kebir'indeki o coşkun, lirik

ruh açıkça hissedilmektedir. O, sadece Mevlana'dan etkilenmekle kalmamış, Mevlana çizgisini takip eden Şeyh Galip gibi şairlerin de tesiri altında kalmıştır. Leylâ Hanım'ın şiirlerinde; tasavvufa, tasavvufî girift mazmunlara, his ve hayale, edebî sanatlara, soyut somut karışık ifade ve terkiplere geniş yer veren Sebki-Hindi şairlerinin tesiri de yer yer görülmektedir.

Leylâ Hanım bütün bu üstün yanlarının yanı sıra henüz hayattayken, klasik Türk musikisinin önde gelen bestekârları tarafından eserleri bestelenen bir şairdir. Bimen Şen, Dede Efendi, Emin Ongan, H. İsmâil Dede Efendi, Hacı Ârif Bey, Hacı Fâik Bey, Hâşim, İsmail Hakkı Bey, Suyolcuzâde Sâlih Efendi, Vecdi Seyhun ve Zekâi Dede Efendi onun şiirlerine beste yapmışlardır. Hatta II. Mahmud da Leylâ Hanım'ın bir şiirini bestelemiştir. Klasik Türk müziğinin bu devasa bestekârlarının Leylâ Hanım'ın şiirlerinden haberdar olması ve beste yapacak kadar beğenmeleri Leylâ Hanım'ın şiirlerinin yaşadığı çağda görmüş olduğu takdirin de göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ak, Coşkun. *Bağdatlı Ruhi Dîvânı*. Gaye Kitabevi. Bursa. 2001.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İnkılap yay. İstanbul. 1988.
- Arslan, Mehmet. *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kitapevi yay. İstanbul. 2003.
- . *Mihri Hatun Dîvânı*. Amasya Valiliği Kültür yay. Ankara. 2007.
- Aşıkferki, Ümran. *Şem 'i Dîvânı*. Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi yay. Prizren. 2006.
- Avcı, Casim ve diğer. *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. Açık Öğretim Fakültesi yay. Eskişehir. 2012.
- Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*. Türkiye Diyanet Vakfı yay. Ankara. 2010.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı C II*. İstanbul. 1979.
- Bilgin, Azmi. *Dîvân-ı Seyyid Nigarî*. Kule İletişim yay. İstanbul. 2003.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi yay. İstanbul. 2004.
- Coşkun, Menderes. *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. Dergâh Yayınları. İstanbul. 2010.
- Cunbur, Müjgan. *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*. Türk Kadınları Kültür Derneği yay. Ankara. 2011.
- Çelik, Halime Esra. “Güftesi Dîvân Şairlerinden Leylâ Hanım'a Ait Bestelerin Usul-Aruz Vezni İlişkisi Yönünden İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi. 2007.

- Çulhaoğlu, F. Gülşen. “Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leylâ Hanım”. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. Doktora tezi. 2009.
- Davud, Fatin. “Tezkire-i Hatimetü'l Eş'ar”. 28 Şubat 2013.
<<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi. Ankara. 1988.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK yay. Ankara. 1999.
- Dilmen, Necmi İbrahim. *Târih-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul. 1338.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay. İstanbul. 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlana Celaleddin*. İnkılâp yay. İstanbul. 1999.
- Günyol. "Leylâ Hanım", *İslam Ansiklopedisi*, VII.
- Gürel, Rahşan. *Vasıf Dîvânı*. Kitabevi yay. Ankara. 2000
- Güzel, Abdurrahman. *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Akçağ yay. Ankara. 2000.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/On_iki_imam 23.12.2012, 22:45
- <http://www.ziyababa.org.tr/index.php/konular/oniki-imam/hz-imam-mehdi.25.01.2013.22.55>
- İnal, Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri C III*. AKM yay. Ankara. 1999.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı II*. Türk Edebiyatı Vakfı yay. İstanbul. 1997.
- Kam, Ferit. *Vahdet-i Vücut*. Sad. Ethem Cebecioğlu. Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara. 1994.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Dergâh yay. İstanbul. 2011.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara. 1970
- Kurnaz, Cemal. *Hayalî Bey Dîvânının Tahlili*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara. 1987.

- . *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*. H Yayınları. İstanbul. 2009.
- Mengi, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Akçağ yay. Ankara. 1997.
- Muhtar, Ahmed. *Şair Hanımlarımız*. İstanbul. 1311.
- Naci, Muallim. *Esâmi*. İstanbul. 1308.
- Özdemir, Hikmet. *Adile Sultan Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara. 1996.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Akçağ Yay. Ankara. 2007.
- Parlatır, İsmail. *Fuzûlî Dîvânı*. Akçağ yay. Ankara. 2012.
- Pişkin, Nimet. “Leylâ Hanım: Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazellerindeki Mazmunları”.
Mezuniyet tezi. İstanbul Üniversitesi. 1947.
- Rıfat, Ahmed. *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye* C VI 154. İstanbul. 1300.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. Çağrı yay. İstanbul. 1999.
- . *Kamusü'l Alâm*. 1889.
- Seyid Yəhya Əş-Şirvani əl-Bakuvi. *Şəfa əl Əsrar*. Elm Redaksiya Nəşriyyat ve Poliqrafya Merkezi. Bakı. 2010.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul, 1996.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. Meral yay. 1975.
- Tatçı, Mustafa. *Hayretînin Dinî Tasavvufî Dünyası*. Horasan yay. İstanbul. 2006.
- . *Yunus Emre Dîvânı İnceleme-1*. Kültür Bakanlığı yayınları. Ankara. 1990.
- tr.wikipedia.org/wiki/Muharrem 23.12.2012, 22.09
- Tuman, Mehmet Nail. *Tuhfe-i Naili C II*. Bizim Büro yay. Ankara. 2001.
- Uludağ, Süleyman ve diğer. *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*. C I, II, VII, VIII.
Şule yay. İstanbul. 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı yayinevi. İstanbul. 2012.
- . *Sûfî Gözüyle Kadın*. İnsan Yayınları. İstanbul. 1998.
- Uraz, Murat. *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*. İstanbul. 1941.

Ünver, İsmail. “XIX. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klasikleri*. İstanbul. 1988.

Vassâf, Hüseyin. *Sefine-i Evliyâ*. C III. Kitabevi yay. İstanbul. 2011.

Yazıcı, Seyfettin. *Temel Dinî Bilgiler*. Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara. 2011.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. Huzur yay. İstanbul. 1996.

Yeniterzi, Emine. *Türk Edebiyatında Naatlar I-II*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara. 1993.

Zihni, Mehmed. *Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar Meşahiru'n – Nisa*. Çev:

Bedrettin Çetiner. Şamil Yayınları. İstanbul. 1982.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, SOYADI: Mehmet Daniyal TOPAL

Doğum Tarihi ve Yeri: Tarsus 05.01.1980

Eğitim Durumu:

Yüksek Lisans: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, 2006
Nevşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı. Giriş: 2010. Mezuniyet: —

Lisans: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2003.

Lise: Açık Öğretim Lisesi, 1999.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

İş Deneyimi

Stajlar:

Projeler:

Çalıştığı Kurumlar: Işık Dersanesi, Türkçe öğretmeni, 2003-2006
Sabah Dersanesi, Türkçe Öğretmeni, 2007-2010
Hasan Tanık İlköğretim, Türkçe öğretmeni, 2010-

İletişim

Yazışma Adresi: Güneşevler mah. 136 sk. 8/9 Altındağ/Ankara

E-Posta Adresi: danyaltopal@hotmail.com.tr